

Dušan KOS
Aleksander ŽIŽEK
Stanislav JUŽNIČ
Karin ALMASY, Martin SAUERBREY
Bojana KRALJ
Marina VRHOVAC

CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXVI, št. 1, 2019

leto XXVI, št. 1, 2019

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE
VSE ZA ZGODOVINO

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Dušan Kos

Mali veliki človek pred kraljico

5

Državniške zamisli in komunikacija državnega uradnika z vladarjem in visoko politiko v času reform v habsburških deželah sredi 18. stoletja

DER KLEINE GROSSE MANN VOR DER KÖNIGIN

Staatsmännische Ideen und die Kommunikation eines Staatsbeamten mit dem Herrscher und der hohen Politik in der Periode der Reformen in den habsburgischen Ländern Mitte des 18. Jahrhunderts

Aleksander Žižek

Vajeništvo – vstopnica v svet cehovske obrti

18

DIE LEHRE ALS EINTRITTSKARTE IN DIE WELT DES ZUNFTHANDWERKS

Stanislav Južnič

Gian Rinaldo Carli

28

Koprski astronom in sorodnik Celjanke Alme Karlin

GIAN RINALDO CARLI

Astronom aus Koper/Capodistria und Verwandter der Cillierin Alma Karlin

Karin Almasy, Martin Sauerbrey

»Noviga ni nič. Vojska je hudič.«

45

Prva svetovna vojna na razglednicah s Spodnje Štajerske

„ES GIBT NICHTS NEUES, DER KRIEG IST EIN TEUFEL.“

Der Erste Weltkrieg auf Postkarten aus der Untersteiermark

Bojana Kralj

»Če bo pela mati, bo pel tudi otrok.«

62

Ljudski napevi v glasbenem opusu skladatelja Ubalda Vrabca

„WENN DIE MUTTER SINGT, WIRD AUCH DAS KIND SINGEN“

Volkswesen im Musikoeuvre des Komponisten Ubald Vrabec

Marina Vrhovac

»Ženske silimo v politiko«

78

Reprezentacije ženskosti skozi diskurz o spolnih kvotah v parlamentu

„WIR ZWINGEN FRAUEN IN DIE POLITIK“

Repräsentationen von Weiblichkeit im Spiegel des Diskurses über Frauenquoten im Parlament

Zapisi

Alenka Hren Medved

Ignacij Orožen (1819–1900)

97

Leta 2019 mineva 200 let od rojstva zgodovinarja in duhovnika Ignacija Orožna, avtorja Celske kronike in enega izmed pionirjev zgodovinopisja v slovenskem jeziku.

S knjižne police

Urh Ferlež

Johann Gabriel Seidl – kakor šopek belih pomladanskih rožic

103

Matej Ocvirk

Frankolovska kronika

104

Aleksander Žižek

Ugovarja zaradi šepavosti

106

Tone Kregar

Urhova zgodba

108

Marija Počivavšek

Kako s(m)o živeli v socializmu

110

Dušan Kos

Mali veliki človek pred kraljico

*Državniške zamisli in komunikacija državnega uradnika z vladarjem in visoko politiko v času reform v habsburških deželah sredi 18. stoletja**

KOS Dušan, dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, e-pošta: dusan.kos@zrc-sazu.si

321.01:929 Raigersfeld F. H.

MALI VELIKI ČLOVEK PRED KRALJICO

Državniške zamisli in komunikacija državnega uradnika z vladarjem in visoko politiko v času velikih državnih reform v habsburških deželah sredi 18. stoletja

V prvi polovici 18. stoletja se je v Evropi povsem razvila teorija o značaju in delovanju države. S paradigmami o človekovi svobodi, naravnem ali božjem pravu ter naravo vladarjeve oblasti se je priložnostno ukvarjal tudi visoki državni uradnik Franc Henrik baron Raigersfeld (1697–1760). Bil je merkantilist, pristaš razsvetljenega absolutizma ter vzajemne odgovornosti in zvestobe med vladarjem in podaniki. Verjel je v uvidnega vladarja, ne pa tudi v delitev državniške oblasti med tri ločene veje, kakršno je razvil Charles Montesquieu. Raigersfeldove misli so temeljile tudi na osebnih izkušnjah v državni upravi ter komunikaciji s kraljico Marijo Terezijo in državnimi ministri.

Ključne besede: filozofija države, karierizem, uradniška etika, Franc Henrik Raigersfeld, 18. stoletje

KOS Dušan, PhD, Research Counsellor, Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-mail: dusan.kos@zrc-sazu.si

321.01:929 Raigersfeld F. H.

THE LITTLE BIG MAN BEFORE THE QUEEN

Statehood ideas and the communication of a state official with the ruler and high-profile politicians during the major state reforms of the Hapsburg lands in the mid-18th century

The theory of the principle and functioning of the state developed fully in the first half of the 18th century. The paradigms of the freedom of man, the natural or divine law and the nature of the ruler's power also formed occasional pastimes for a high state official, Franc Henrik Baron Raigersfeld (1697–1760). He was a mercantilist, a supporter of Enlightened Absolutism, and shared responsibility to as well as loyalty between the ruler and his subjects. He believed in the considerate ruler but not in Charles Montesquieu's separation of power into three types. Raigersfeld's ideas were based on his personal experience in public administration and his communication with Empress Maria Theresa and the ministers.

Key words: philosophy of the state, careerism, administrative ethics, Franz Henrik Raigersfeld, 18th century

* Razprava je nastala v okviru temeljnega projekta ARRS J6-7069 »Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije« 2015–2019. Skrajšana vsebina je bila predstavljena v referatu na 39. zborovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije (»Mejniki in zgodovina. Velika zgodovina skozi oči majhnega človeka«) v Ljubljani 27. 9. 2018.

Razmerje med podanikom in vladarjem je ti-sočletja zaposlovalo filozofe in ustavne teoretike, vsak dan pa tudi »male ljudi«. V Evropi so se te teme na teoretski ravni okrepile med nastajanjem absolutističnih monarhij, razcvetenjem humanizma in intelektualizma v 16. stoletju. Na prvi vrh so misleci stopili v času razsvetljenstva, ko so se še ukvarjali s paradigmami o človekovi svobodi, naravnem ali božjem pravu ter naravo in legitimiteto vladarjeve oblasti. V vsakdanjem življenju so se s temi vprašanji soočali državni uradniki, ki so bili po službeni dolžnosti razpeti med zapriseženo zvestobo vladarju ter splošnimi načeli etike, državnih koristi in vzajemnega sodelovanja.

Eden takih razmišljujočih državljanov je bil sredi 18. stoletja Ljubljčan Franc Henrik baron Raigersfeld (roj. 1697), deželni in državni uradnik, podjetnik, svetovljan, esteta, skrben družinski oče itd. Že med študijem je v letih 1715–1717 prepotoval velik del zahodne Evrope. Mladeniča sta prevzela vpliv trgovine ter načrtili dunajskega dvora za okrepitev državne trgovine, pomorstva in manufaktur, zato je že leta 1721 postal agent dunajske Orientalne družbe v Italiji.¹ Velika karierna prelomnica pa se mu je zgodila leta 1731, ko ga je cesar Karel VI. imenoval za asistenta predsedniku Komerčne intendance v Trstu. Tam se je ukvarjal predvsem z (re)organizacijo komercija, pomorstva, pristanišča in državne uprave. Svoj miselni in etični svet je nato oblikoval v treh desetletjih službovanja kot svetnik Dvorne komore v Trstu, Gradcu in na Dunaju ter kot svetnik kranjske Reprezentance in komore v Ljubljani, kjer je leta 1760 umrl.

Raigersfeld ni bil zelo globok in izviren mislec. Če bi bil, bi bil slaven že za življenja in tudi dandanes. Ni se posvečal niti globljim filozofskim problemom, ki so zaposlovali slavne intelektualce njegove dobe, npr. vprašanjem razuma, ateizma in Boga, naravne religije in zakonov itd. Bil pa je precej razgledan, kar ga je že postavljalo blizu razreda intelektualcev; njegova osebna knjižnica je ob smrti štela kar 2.000 knjižnih naslovov, kar je bilo izjemno za povzpeticnika in uradnika. Kot načeln in vzoren birokrat v službi razsvetljene absolutistične države pa je imel seveda neposreden vpliv

Grb Franca Henrika barona Raigersfelda v diplomu o povzdigu v baronstvo z dne 8. 8. 1747 (Arhiv Republike Slovenija, ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 117).

le na nekaj prijateljev, predvsem pa na sinove, ki jim je namenil svoja pisna razmišljanja. Zdi se, da uspešno, saj so vsi kasneje postali visoki državni ali cerkveni funkcionarji ali vojaki. Svoje delo in življenje je tudi zato v vseh zapisih, o katerih je sodil, da jih bodo po njegovi smrti brali sinovi, povezoval s prizadevnostjo in naravnimi sposobnostmi, dostojnostjo in moralno. Vse do smrti je pisal službene elaborate in poročila,² za svojo rabo pa tudi filozofske traktate o mnogih vprašanjih³ in osebni dnevnik.⁴ V njem je popisal vsakdanje službeno in zasebno druženje z gospodarstveniki in politiki, z visokimi kleriki, uradniki in funkcionarji deželnih

¹ ARS, Gr. Dol, fasc. 201, *Kurze Nachricht*, pp. 1–23; Košir, *Od kmeta*, str. 81–83.

² Gl. Kos, *Politika*, str. 246–253 in tam navedene Raigersfeldove elaborate.

³ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Rapsodien verschiedener meiner Gedanken über den jezigen Lauff der Welt mit denen darüber gemachten politischen und moralen Reflexionen* (pp. 54–72) in *Vicissitudines mundi oder Reflexionen über der menschlichen Glück und Unglück in Betrachtung, das solches von jedes selbst aigner Conduite allerdings dependieret anerwogen* (pp. 73–93).

⁴ ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria 1746–1750* (893 pp.); knj. 166, *Diaria 1751–1756* (958 pp.); fasc. 199, *Diaria 1735, 1739–1740* (40 pp.), 1758–1759 (602 pp.).

in državnih institucij, z inženirji, trgovci, pomorščaki, častniki, umetniki, obrtniki, meščani, kmeti in mnogimi drugimi.

Raigersfeld je bil tradicionalističen, a tudi že razsvetljenski mislec. Zato njegovi zapisi niso vsebovali misli, ki bi zelo odstopale od poznobaročne etike in morale znotraj osnovnih paradigem razsvetljenega absolutizma. Poudarjal je npr. odvisnost človeške oblasti in naravnih zakonov od Boga ter vzajemno odgovornost in zvestobo med vladarjem in podaniki za dobrobit države. Nič novega, nič odstopajočega od tedanjih glavnih evropskih miselnih tokov.⁵ Toda to je bilo razumljivo: Raigersfeld je bil najprej pragmatičen gospodarstvenik in v tem smislu izzveni njegova filozofija. V kaotični in reformski politiki zgodnje terezijanske dobe v 30. in 40. letih 18. stoletja se je usmeril v gospodarsko-politična vprašanja. Oplajal se je iz tuje in domače teoretične ekonomske literature, še več pa iz empirije in prakse.⁶ Njegove misli pa so kljub temu sveže, zanimive in pomenljive, ker je bil politični sopotnik in sodelavec mnogih vodilnih državnih politikov v prelomni dobi za habsburško državno skupnost. Po svoje je bil zato tudi »sokrivec« za nekatere velike gospodarske projekte in velestrategije terezijanske dobe. Zato je slogovno poigravanje z njegovo »velikostjo« v naslovu te razprave lahko zelo varljivo.

Raigersfeld se je v mladosti navzel idej o merkantilističnem, tj. protekcionalističnem in v državo (vladarjevo) korist usmerjenem gospodarstvu. Avstrijska varianta merkantilizma, kameralizem, je posvojila doktrino o »komerciju« (tj. trgovini in podjetništvu), ki naj pretežno agrarno državo odreši podrejene delitve dela in negativne zunanjetrgovinske bilance z razvitimi zahodnimi ekonomijami. Raigersfeld je tudi iz prakse vedel, da gospodarski in finančni kondiciji države koristi predvsem mednarodna trgovina, v njeni službi pa naj bodo vse druge državne funkcije.⁷ Komercij je delil v koristnega in nekoristnega: prvi uvaža surovine in denar v deželo ter ju kanalizira v domačo proizvodnjo, drugi oboje odnaša iz dežele in omo-

goča le zaslužek tujcem. Tudi Frideriku Viljemu grofu Haugwitzu, ki je prišel leta 1746 na Kranjsko reformirat državne finance in upravo (grof je vladarici kasneje tudi predlagal imenovanje Raigersfelda za svetnika v kranjski Reprezentanci), je ob priliki zagotovil, da je komercij edini način za blagostanja dežele in države, tj. za izkoristek naravnih okoliščin v habsburških deželah. Okrepitev erarja je mogoča le z ureditvijo sodstva, uprave in davčne politike.⁸ Zlasti komerčne dejavnosti mora zato po božji volji uravnavati absolutistični knez s poseganjem »dobre policije« (v pomenu državne kontrole) v sodstvo in finance ter v odpravljanje nepotrebnih trgovinskih taks in mitnin. Zavzel se je za prepoved izvoza živil za uravnoteženje notranjega trga v notranjeavstrijskih deželah, za boljše ceste med Ogrsko in Avstrijskim Primorjem, za zgraditev trgovskih skladišč ob prometnicah itd. Posebej pa ga je skrbel razvoj pristanišč Trst in Reka, ladjedelnštva, rečne in pomorske trgovine.⁹

Osebnostna kontrola in samokontrola sta znamenovala tudi njegove misli o človeški naravi. Bistveni delež pri delovanju človeštva je v mladih in zrelih letih še prisojal naravi in razumu, ki pa se podrejata neki višji logiki; ta je na koncu vendarle pri nedoumljivem Bogu. Svet se razvija dialektično: obstaja iz zaporedja dogodkov, ki povzročajo revolucije, te pa lahko dojamemo šele po več letih. Ob tem je priznaval usodnost posledic na posameznikovo življenje in odločitve. Seveda ni mislil na »slepo usodnost«, ki med razsvetljenci ni uživala

⁸ Gl. spis *Was bey disen calamitosen Zeiten vor ein Resource zu suchen wäre?*, ki ga je spisal in izročil grofu Haugwitzu 22. 12. 1747 (ARS, Gr. Dol, fasc. 197, pp. 756–758).

⁹ V ARS, Gr. Dol, fasc. 175 sta osnutek Raigersfeldovega spisa *Wie die Commercialia besser besorget und die dazu tichtige Talenta nach ihrer Valor aestimirt werden sollten*, ki ga je leta 1738 napisal na zahtevo Ferdinanda grofa Harracha (pp. 402–412) ter prepis poročila *Wie das Policy- und Commercium-Wesen mit gutten Success anzugreifen wäre*, ki ga je leta 1746 napisal na zahtevo Filipa Jožefa grofa Kinskyja (pp. 413–426). Zraven so še prepisi poročil o komerčnih in policijskih zadevah, ki so jih napisali drugi avtorji: *Bericht und Gutächten, so in Commercial- und Policy-Wesen von Verschiedenen eingegeben worden* (pp. 428–949) in *prepis dela Tomasa de Gerardija Progetto di comercio* (pp. 241–401). V fasc. 174 je Raigersfeldov elaborat *Raisonnement über Commerciën, Finanzen und Policy-Weesens* (pp. 5–50), v fasc. 195 pa Raigersfeldove *Politische Reflexiones über das Policy- und Commerciën-Wesen*, 1744 (pp. 271–328).

⁵ Hazard, *Evropska misel*, str. 141–145, 149–152.

⁶ Murko, *Razvoj*, 9 sl.; Šorn, *Merkantilist*, str. 81–82. O postulatih in razvoju merkantilizma in kameralizma v avstrijskih deželah gl. Šorn, *Začetki industrije*, str. 13–29.

⁷ Šorn, *Trst*, str. 148, 150–152, 159.

razumevanja.¹⁰ »Nič se ne zgodi, kar nima korenin v preteklosti ter ima posledice. Zato se človek ne sme prenaglati v presoji. Mnogi izhajajo le iz sedanjosti in imajo predsodke, ne poznajo pa preteklosti ... nič pa se ne zgodi brez vzroka. Iz preteklih grehov se da presojati sedanjost, iz te pa prihodnost; vse kar se naj zgodi, je nujna posledica preteklih dogodkov ... Ko pa človek vse stvari premisli, se uveri, da je svet nedolžen in da Bog preizkuša ljudi, poplačuje vrline in kaznuje slabosti, ostalo pa je prihranjeno večnosti.«¹¹

Tu se pojavi problem »sreče«, pri katerem je Raigersfeld v sozvočju s sodobnimi diderotskimi moralnimi postulati.¹² Ljudje se delijo v tri razrede: eni skrbijo le zase, »krščanski« se trudijo tudi za srečo svojih najbližjih, tretji pa še za splošne koristi in hočejo javnost zaščititi pred slabimi dejanji. Po njegovem je mogoče srečo najti v vrlinah, vse drugo je prevara v svetu, ki je poln hinavščine.¹³ Posameznikova sreča in nesreča sta odvisni le od posameznika. Nihče pa ni tako srečen, da ga včasih ne bi prizadela nesreča. Tako kot srečnemu človeku uspeva vse, se nesrečnika vsi izogibajo. Srečo je zato treba deliti z manj srečnimi ljudmi in jim pomagati. Pametni ljudje namreč ne presojajo posameznika po njegovi sreči in bogastvu, marveč po tem, kako se obnaša do drugih in sebe.¹⁴

Med nenehnim spreminjanjem sveta in človeških navad se niti pravičnik skoraj ne more ubraniti trpljenju in krivicam in celo slabi ljudje lahko dosežejo javni ugled. Neprave in nedovoljene poti ljudi zavajajo, zato npravstvena častnost nikoli dokončno ne zmaga. Raigersfeld je te misli pisal na podlagi osebnih izkušenj: v mladosti in pozneje je imel večkrat težave zaradi neprepoznanja človeških značajev. Zatorej: preveliko zaupanje v ljudi je slaba osnova; bogastvo in pohlep delata ljudi revne in nesrečne. In naprej v istem slogu: zloba, pohlep, maščevanje človeka pripeljejo v jamo, ki jo je skopal

za drugega. Posledice nepremišljenih dejanj so daljnosežne in zato tudi nedolžni otroci trpijo zaradi zlobe staršev. Vsakdo pa slejkoprej spozna, da vse, kar temelji na slabem, ne bo obstalo. Vsakršna zloba bo na koncu kaznovana. Nedolžnost in častnost dobrih ljudi, če le zaupajo Bogu, pa bo slejkoprej poplačana (ali vsaj njihovim potomcem).¹⁵

Raigersfeld se je v nekaterih zapisih na anekdotični in filozofski ravni dotaknil tudi odnosa do vladarja oz. kraljice Marije Terezije, še večkrat pa do njenih ministrov. Pričakovano je prisojal pošten in vestni službi vladarju in državi visoko mesto v državljanski in osebni etiki. Zvestoba družbenemu redu in monarhu mora prevladati nad osebnimi koristmi in osebno svobodo, čeprav je sam v nekaterih situacijah storil drugače, če je šlo za njegove koristi. Človek je načelno zavezan dolžnostim, zato je podložnik, ki izpolnjuje svoje naloge, bolj srečen in cenjen kot knez, ki tega ne počne. Toda absolutna oblast je tiranija in nekrščanska, vodi v revolucije, detronizacije in nasilje. Dalje v istem praktičnem in izkustvenem duhu: še tako dobri zakoni so brez moči, če knez ne skrbi za izvedbo. Ker pa tega sam ne more, mora imeti sposobne ministre, ti pa podrejene uradnike. Nikoli pa se ne sme na njih absolutno zanesti.

Vse to je imelo praktične osnove. Funkcija in dejavnost tajnega, dvornega ali komornega svetnika je v habsburški uradniški strukturi prepuščala svetniku še sredi 18. stoletja precej ustvarjalne svobode. Nič novega pa ne odkrijemo s trditvijo, da so tudi v preteklosti mnogi vladni in dvorni svetniki službovanje jemali površno. Drugi so bili nespособni, tretji so osebne koristi postavljali na prvo mesto. Svetniško delo ni bilo primerljivo z današnjo uradniško službo na ministrstvih, kjer sicer velja načelna subordinacija od ministra navzdol, vendar je uradniku pogosto prepuščeno odločanje, ki ga minister s svojo legitimiteto formalno pokriva. V absolutistični habsburški monarhiji je dal predpostavljeni predsednik ali njegov namestnik svetniku nalogo, ki jo je ta po svoji močeh pripeljal do konca, problem in rešitev pa podrobno predstavil v »osnutku« ali »spomenici«. Svetniška služba ni predvidevala neposrednega obračanja na vladarja, razen, če ta tega ni izrecno zahteval. S svetnikovim

¹⁰ Hazard, *Evropska misel*, str. 326–327.

¹¹ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Reflexionen über der menschlichen Glück*, pp. 73–75. Prim. Šorn, *Merkantilist*, str. 86–87 ter Šmitek, *Slovenski pogledi*, str. 9.

¹² Hazard, *Evropska misel*, str. 159–161.

¹³ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Reflexionen über der menschlichen Glück*, pp. 81–82.

¹⁴ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Rapsodien verschiedener meiner Gedanken*, pp. 55–56, 58–60.

¹⁵ ARS, Gr. Dol, fasc. 199, *Journal*, pp. 1–5.

Schönbrunn v letih 1759–1760 na sliki Bernarda Bellotta (Canaletta).
(Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie, inv. št. 1667)

elaboratom so se praviloma soočili ministri na skupni konferenci in ga šele nato, če so ga seveda potrdili, predstavili na skupnem zasedanju z vladarjem. Vladar je mnenje upošteval ali pa ne.¹⁶

Raigersfeldovi dnevniški opisi dunajskega političnega zakulisja iz 40. let 18. stoletja obdobja razkrivajo veliko konfuznost, (ne)sposobnost, intrigantstvo in koruptivnost stare državne birokracije, ko je mlada Marija Terezija nujno potrebovala sveže upravne in gospodarske paradigme. Raigersfeld se ni ustavil pred opisi zaupnih pogovorov s predpostavljeneimi, niti pred njihovim indiskretnim opisovanjem drugih uradnikov in funkcionarjev. Raigersfeld predsodkov pri zapisovanju opravljanj ni imel, saj je želel sinovom, za katere je pisal dnevnik, brez olepšav predstaviti umazanost politike, v kateri je moral delati in se v naslednjih desetletjih ni spremenila. Za trdnost podobe svoje moralne vzvišenosti sebe seveda ni nikoli postavil med opravljalce in spletkarje; predstavil se je le za

pasivnega sprejemnika govoric, ki jih ni širil naprej. Kakor koli, Raigersfeld nam s tem razkriva način političnega poslovanja, dogovarjanja, intrigiranja oz. podobo skrite strani visoke državne politike.

Raigersfeldovo službeno načelo pa je bilo jasno: iskreno je verjel v zvesto in pošteno službovanje v korist vladarja in države. Zato je njegov *modus operandi* slonel tudi na vzpostavljanju stalnih in neposrednih stikov z vodji uradov in ministrstev ter s kraljico Marijo Terezijo. Ker do nje seveda ni mogel kadar je hotel (takih trenutkov pa je bilo v njegovi karieri precej!), je njenim zastopnikom večkrat izročil spomenice, ki pa so praviloma ostale brez odziva. Kraljičinemu tajniku Ignaciju pl. Kochu, ki mu je marca 1742 predal spomenico o mitninskih zadevah, je odgovoril na očitke, čemu sploh piše o tej zadevi, saj Raigersfelda o tem ni nihče nič vprašal, da ga je v službo vzel pokojni cesar, zato je zavezan službovanju, ne da bi ga moral kdo za to posebej prositi. Kraljici je pač treba povedati, kaj je treba storiti.¹⁷

Samoizpostavljanje vladarjem je bilo lahko škodljivo za uradnika. Raigersfelda je taka praksa

¹⁶ Na podlagi poročil Dvorne komore je Tajna konferenca, tj. njen nadzornik in vrhovni svetovalni organ za državne zadeve, načrtovala vso državno politiko. Finančne, monetarne in vojaške zadeve pa je upravljala skupaj s Finančno konferenco v Ministerialni bančni deputaciji (Obersteiner, *Verwaltungsreformen*, str. 19, 21; Tapié, *Marija Terezija*, str. 16–17, Dickson, *Finance I*, str. 208 sl.).

¹⁷ Prepis spomenice in omemba Kochove intervencije sta v ARS, Gr. Dol, fasc. 202, pp. 413–440.

v resnici pripeljala do sporov z mnogimi in mu otežila kariero v zanj sušnih letih 1741–1747, ki so bile posledica (nehotene) vpletenosti v odmevne škandale med tržaškim službovanjem do leta 1741. V letih 1742–1744 se je očitkov na svoj račun otepal s spomenicami, ki jih je izročal dvornim uradnikom in nadvojvodi Francu Štefanu. Junija 1742 mu je izročil spomenico glede obtožb tržaškega sodnika in viceglavarja Gabriela barona Marenzija proti Raigersfeldu in predsedniku Intendance za Avstrijsko Primorje Janezu Seifridu grofu Herbersteinu. V spomenici je kraljici razložil vse o svojem zvestem in poštenem delu v Trstu, v podjetju za preskrbo Milana s soljo, v upravljanju posesti Santi Martiri v Trstu ter o Marenzijevem škandaloznem življenju. Marenzijeve klevete so bile po njegovem prepričanju tako splošne, da jih sploh ni mogel izpodbijati. Raigersfeld je zato lahko le predlagal, naj kraljica o neresničnosti očitkov povpraša prizadete osebe.¹⁸ Dva prepisa te spomenice je na nadvojvodovo zahtevo izročil še kraljičinemu tajniku Kochu ter aprila 1744 kraljičini dvorni mojstrici. Koch mu ni odgovoril, niti določil termina za avdienco pri kraljici. Po Raigersfeldovem večurnem vztrajanju v kraljičini predsprejemnici pa mu je le naklonil nekaj minut. Kraljica ga je sprejela šele marca 1743, ko ji je predal novo spomenico, vsebino pa ji je še ustno predstavil.¹⁹

Raigersfelda manija s pisanjem spomenic ni nikoli minila. Navsezadnje je bil človek peresa in pisal je hitreje kot razmišljal. Ker na Dunaju po letu 1741 ni imel rednih zadolžitvev, je imel veliko časa za pisanje. Ugotovil pa je, da mora za študij preučiti uradno dokumentacijo in strokovno literaturo. Kraljico je julija 1743 prosil za dovoljenje za raziskovanje v dvorni knjižnici. Zanimali so ga

predvsem francoski rokopisi o kameralnih in policijskih vedah. Nekaj jih je dotlej že prebral, želel pa je napraviti še podrobne izpiske in nato sestaviti »refleksije«. Toda namestnik glavnega knjižničarja mu brez dovoljenja nadrejenih ni dovolil narediti niti izvlečkov iz gradiva. Še preden pa je kraljica prejela Raigersfeldovo prošnjo, je dvorni kancler Anton Corfiz grof Ulfeldt izdal dekret v Raigersfeldovo korist.²⁰

Zalezovanje in sestajanje z vplivnimi državni in dvornimi uradniki zaradi stalnega dela in izplačila zaostalih plač je bilo še leta 1746 in 1747 v ospredju Raigersfeldovih dejavnosti. Zato je na Dunaju skoraj vsak dan obiskal ali sprejel vsaj tri, največkrat pa še več oseb. Ker je pri njih pravzaprav prosjačil za službo, o podrobnostih pogovorov v dnevniku ni veliko pisal. Hlepenje po boljši službi je bila tudi posledica želje za popravljanje družinskega proračuna. Raigersfeldovi dnevnik sicer nenehno dajejo vtis, da je bila družina na tesnem z denarjem. Tak vtis pa je bil bolj odraz Raigersfeldove varčnosti in zaznavanja premožnosti: pedantni in (pretirano) varčni Raigersfeld s svojim finančnim stanjem neupravičeno ni bil zadovoljen. Tega se ni otresele niti proti koncu svojega življenja, ko je (sodeč po zapuščinskem inventarju iz leta 1760) sodil med petino najbogatejših Kranjcev: knjigovodska ocena njegove zapuščine je znašala skoraj 32.000 gld.

Vendar tudi na dvoru ni našel podpore za odgovornejše delo v Dvorni komori. Na zasebni avdienci dne 23. 1. 1746 mu niti kraljica tam ni mogla zagotoviti stalnega mesta, češ da so vsa mesta že popolnoma. Ni mu dodelila niti službenega stanovanja in to s pojasnilom, da ima preveliko družino. To ji je Raigersfeld, ponosen na nenehno nosečo ženo, od vsega najbolj zameril.²¹ Ker boljše službe ni dobil, je v naslednjih mesecih v državni upravi in na dvoru videl vse najslabše. Skoraj veselila so ga mnenja dobro obveščenih znancev, da je na dvoru in ministrstvih vse konfuzno in da kraljica ne

¹⁸ Prepis spomenice z naslovom »Mein Anbringen an ihre Majestät die Königin, welches ich ihre königlichen Hoheit dem Großherzog in der Audienz den 22ten Juny 1742 übergeben habe« je v ARS, Gr. Dol, fasc. 202, pp. 57–96, nato pa ji na pp. 97–249 sledijo priloge. Prepis Marenzijeve pritožbe pri notranjeavstrijski vladi, ki ga je Raigersfeld naslovil: »Was der Gabriel baron Marenzi, königliche Stadtrichter zu Triest, sub dato Triest den 12. Marzi 1742, sowohl wider derselbstigen königlichen Commisarium Seyfried Grafen von Herberstein, als auch wider mich bey der I. Ö. Regierung vor Calumniose Schrift eingegeben hat?« je v fasc. 204, pp. 456–474.

¹⁹ Opis usode spomenice je v prilogi v ARS, Gr. Dol, fasc. 202, pp. 363–365.

²⁰ Prepis prošnje z dne 14. 7. 1743 s pripiskom o Ulfeldovem posredovanju z dne 16. 7. 1743 je v ARS, Gr. Dol, fasc. 202, pp. 476–477. Izvlečki in prepisi, ki jih je Raigersfeld v tistih letih napravil v knjižnici, so ohranjeni in jih najdemo v prepisih v ARS, Gr. Dol, knj. 167, 168, 170, 172 ter fasc. 194 in 197.

²¹ ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria* 1746–1750, p. 6–7.

pazi niti na hišne stroške.²² Da pa le ne bi opustil stikov z dvorjani in ministri, se je redno udeleževal javnih dvornih praznovanj, tj. opazovanj javnih kosil cesarskega para ter ceremonij ob cesarjevem in kraljičinem godu, beležil je rojstva vladaričinih otrok, nosil žalno obleko za umrlimi člani dinastije, prisostvoval podeljevanju državnih fevdov, sprejemanju članov v red zlatega runa ter bil zraven pri prazničnih mašah.²³ Tu pa tam je z znanci odšel na ogled dvornih gledaliških prireditev.²⁴ Na predvečer kraljičinega rojstnega dne, 12. 5. 1746, se je v ozkem krogu tržaških političnih reprezentantov udeležil banketa na angleški bojni ladji, ki je bila zasidrana v pristanišču. Tam se je med topovskimi salvami počez nazdravljalo kraljici in cesarju, angleškemu in sardinskemu kralju. Slavje se je končalo naslednji dan na tržaškem gradu, le salve so bile tam skromnejše, saj so na gradu imeli manj topov kot jih je imela ena sama angleška ladja.²⁵

Nervoznemu in zagrenjenemu Raigersfeldu se v tistem času ni zdelo nesprejemljivo niti podkupovanje, ki se ga je loteval sam ali skupaj z ambicioznejši in neskrupulozni znanci. Podkupovanje uradnikov je bila od pamtiveka, ne glede na vrsto vladavine razširjena praksa, ki je terezijanske prepovedi niso mogle omiliti, le iztisnile so jo iz javnosti. Ta sistemska anomalija (ali že kar normalnost) pa je postala velik problem z nastajanjem modernih držav. Koruptivnost v vseh družbenih sferah so generirale slabe plače srednjega in nižjega uradništva ali običajno dolgoletno služenje brez redne plače, preplet osebnih in državnih dohodkov, nerazlikovanje med »darilom«, »nagrado« in »takso« itd.²⁶

S Krištofom Lovrencem baronom Flächenfeldom sta na Dunaju večkrat dostavila školjke in ribe iz Trsta finančnemu ministru Filipu Jožefu grofu Kinskyju in še funkcionarjem, ki jih je predlagal Raigersfeld.²⁷ To se mu niti ni zdelo zelo narobe, čeprav ga je vest nekoliko pekla. Tako je ravnal tudi kasneje na Kranjskem, vendar se je kot prejemnik

daril že bal posledic: ko se mu je za zaposlitev pri Reprezentanci nek uradnik junija 1750 zahvalil s sliko »blejskega jezera z okolico«, Raigersfeldu to ni bilo všeč.²⁸ Še manj zadovoljen je bil s postrvmi, ki mu jih je septembra 1750 poslal grof Lichtenberg: odpisal mu je, da mu daril ni več treba pošiljati, ker jih noče od nikogar. Zdi se, da je bil jezen zaradi poskusa vplivanja nanj v neki zadevi.²⁹ Aprila 1751 je bil zato iskreno presenečen nad poštenostjo ljubljanskega mestnega stražmojstra, kateremu je poslal nekaj butelj v znak hvaležnosti za neke »drobne usluge«, a jih je možakar zavrnil, češ da ne sprejema nikakršnih daril. Raigersfeld je priznal, da je taka poštenost res nekaj izjemnega in darilo nato preposlal nekemu kanclistu.³⁰ Dogodek ga je spravil k resnemu premisleku, saj odtlej ni več sprejemal daril. Ko mu je sodelavec iz Komerčnega konseza in veletrgovec Jožef Friderik Weitenhüller julija 1752 poslal šest steklenic likerja za »zasluge«, mu jih je takoj poslal nazaj, ker »nočem vzeti daril od nikogar.«³¹

Konec marca 1747 sta se Raigersfeldovo življenje in kariera zelo spremenila. Po desetletju in pol službovanja zunaj Kranjske, se je vrnil v Ljubljano. Od kranjskih rojakov se je dotlej že poučil o tamkajšnjih političnih prerivanjih ter o pričakovanih glede ugotovitev komisije grofa Haugwitza. Ta je od januarja 1747 pregledoval finance in državno premoženje na Kranjskem ter afero glede novega glavnega deželnega prejemnika.³² Haugwitz je hitro ugotovil nepravilnosti pri volitvah, a je bila to malenkost. Bistvo je bilo popoln razpad deželnih financ. Krivdo zanj je videl v deželnih stanovih, katerim je hotel odvzeti finančne pristojnosti,³³ zato je kraljici predlagal reorganizacijo uprave v deželi ter ločitev deželnih in davčnih (tj. državnih) zadev.³⁴

²⁸ ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria* 1746–1750, p. 747.

²⁹ Prav tam, p. 829. Raigersfeld je junija 1751 zavrnil tudi ribe, ki mu jih je poklonil cestni mojster v Planini Janez Krstnik Schiller. Prepustil jih je kmetu, ki mu jih je prinesel (*Diaria* 1751–1756, p. 89).

³⁰ ARS, Gr. Dol, knj. 166, *Diaria* 1751–1756, p. 50.

³¹ Prav tam, p. 278.

³² ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria* 1746–1750, p. 245.

³³ Tapié, Marija Terezija, str. 106; Dickson, *Finance II*, str. 5 sl.

³⁴ Žontar, *Struktura uprave*, str. 15–34; Obersteiner, *Verwaltungsreformen*, str. 45; Tapié, Marija Terezija, str. 103–104. Širši okvir reformnih ukrepov v vseh habsburških deželah v tistih in naslednjih letih je opisan v: Walter, *Österreichische*

²² Prav tam, pp. 173, 186, 190–191.

²³ Prav tam, pp. 3, 4, 42, 175, 178–180, 187, 203–204, 212, 216, 219, 230, 232, 237, 248, 358, 360.

²⁴ Prav tam, p. 358.

²⁵ Prav tam, pp. 73–74.

²⁶ Bruckmüller, *Korruption*, str. 10 sl.; Körbl, *Korruption*, str. 49–54.

²⁷ ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria* 1746–1750, pp. 187, 208, 213.

Palača Raigersfeld danes. Pogled z zahoda prek Ljubljane (Foto: Dušan Kos).

Raigersfeld si je marca 1747 prizadeval priti v stik z grofom, saj ga je kar trikrat neuspešno iskal na njegovem domu.³⁵ Lobiranje – o podrobnostih Raigersfeld ni zapisal besede – je tokrat obrodilo sadove. Na velikonočni ponedeljek je v dnevniku zadovoljno zapisal, da sta ga Haugwitz in kraljica zaprosila, da bi se kot svetnik pridružil novoustanovljeni kranjski »Reprezentanci in komori«.³⁶ Zadovoljstvo sicer ni bilo povsem iskreno, a je vedel, da je to zadnja karierna možnost; navsezadnje je bil star že 50 let, v državni hierarhiji pa se ni več mogel dvigniti nad rang svetnika Dvorne komore.

Raigersfeld je pripravljen pričakal kraljičino uradno ponudbo za službo, Haugwitz pa ga je osebno obiskal. Njun pogovor je Raigersfeld v dnevniku podrobno povzel, saj je šlo v njegovem razumeva-

nju dogodka za osebno zmago nad dunajsko kamarilo, ki leta ni razumela njegovega genija. V resnici sta se dvor in kraljica z Raigersfeldovo deportacijo v provinco znebila nadležne moralizatorske in vsevedne tečnobe ter mu ponudila časten izhod iz zanj zaprte dunajske politike.

Kakor koli že je Raigersfeld razmišljal, je bila kraljičina ponudba take narave, da je ni mogel zavrniti.³⁷ Menil pa je, da je to tudi priložnost, da reši finančne težave. Toda ponujena služba ni bila tako trdna kot jo je slikal Haugwitz: načeloma je šlo le za triletno službovanje, ponujena plača pa je bila nizka (1.200 gld) oz. nižja od plače, ki jo je Raigersfeld dotlej prejemal kot svetnik Dvorne komore. Zato mu je kraljica dodelila še dodatek v višini polovične dunajske plače (750 gld). Raigersfeld je za privolitev postavil še druge pogoje: poplačilo stroškov in za-

Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, str. 89–104 ter *Dickson, Finance I*, str. 265–296.

³⁵ *ARS, Gr. Dol, knj. 165, Diaria 1746–1750*, pp. 251–252.

³⁶ *Prav tam*, pp. 253–256.

³⁷ *Se je pa Raigersfeld pozanimal o njem in njegovi družini; o grofu je imel zelo visoko mnenje (ARS, Rokopisi, I/47r, Notata I, pp. 96–97).*

ostalih plač, polno svetniško plačo, plačilo selitve v Ljubljano, za nameček pa baronski naslov zase in potomce ter kraljičino trajno naklonjenost njegovi družini. Čez nekaj dni je kraljica Raigersfeldu načelno priznala zahteve, vendar mu je dala vedeti, da vse to počne iz milostljivosti, ne pa zaradi dolžnosti, saj ni dolžna poravnnavati dolgov in obljub predhodnika cesarja Karla VI. Spet mu je ponudila 1.200 gld osnovne plače in še 750 gld, drugih 750 gld pa bo dobival dokler ne bodo poplačani stari plačni zaostanki. Raigersfeld se je s tem moral sprijazniti.³⁸

Ob napenjanju mišic glede finančnih okvirjev nove službe je v zadnjem pogovoru s Haugwitzem 10. 4. 1747 še teoretično opozoril na sprego zvestobe in spodobne plače: vladar mora zagotoviti plačo služabnikom, ti pa mu morajo zvesto služiti. Vladar lahko od podanikov zahteva samo tisto kar je pravično in koristno za državo. Absolutna oblast je namreč tiranija in nekrščanska, vodi pa v revolucije, detronizacije in nasilje. Brez take reprocitete se v družbi lahko koti le kraja. Na samovšečni namig, da pozna veliko oseb, ki so dobro plačani, a nezvesti, mu je Haugwitz hladno odvrnil, da je take pač dolžan naznaniti oblastem. Raigersfeld se je za silo izvil iz precepa, češ, saj je že prijavljal nepravilnosti, pa ni bilo uspeha ... resnice se sploh ni iskalo itd.

Kakorkoli, vsaj baronat mu je kraljica odobrila brez pripomb, pustila pa mu je tudi naslov svetnika Dvorne komore. Je pa zahtevala, naj Raigersfeld že 17. 4. odpotuje v Ljubljano, ker bo Haugwitz nato takoj zaprisegel člane Reprezentance.³⁹ Na račun zaostalih dolgov in redne plače, ki se je izplačevala četrtletno, je Raigersfeld tik pred odhodom dobil iz državne blagajne 2.000 gld.⁴⁰

Ko se je Raigersfeld čez pol leta vrnil na Dunaj po družino, se je s Haugwitzem spet zapletel v daljšo debato o splošnih načelih službovanja. Pogovor, ki je povzel glavne Raigersfeldove misli o odnosu med vladarjem in podaniki, je spet podrobno obnovil v dnevniku. Na Raigersfeldove tožbe o težavah,

ki jih doživlja pri delu, mu je grof odvrnil, naj se ne pritožuje, če misli služiti kraljici s srcem in ne le iz nuje. Raigersfeld se je branil, da nihče, ki služi iz (finančne) nuje, ni tako uspešen kot tisti, ki služi iz ljubezni in vdanosti; tak je seveda on. Teatralno se je čudil, da ga kraljica zapostavlja in mu namesto pohval grozi s kaznovanjem. Dobil je odgovor, da kraljica njemu in Raigersfeldu ni dolžna nič, saj sta on in grof le njena »nekoristna služabnika«. Vse, kar jima nakloni, je odraz milosti in dobrosrčnosti. Raigersfeld mu je oponiral, da sam nikakor ni pogršljiv služabnik – to je le v odnosu do Boga. Od vladarice ne potrebuje milosti, pač pa le pravico, ki jo je dolžna dati tistim, ki ji zvesto služijo. Haugwitz ga je takoj posvaril pred ostrino, ker da njegove misli ne ustrezajo dolžnemu spoštovanju. Raigersfelda je mdr. še povprašal, kaj zanj sploh je »resnica«? Za Raigersfelda je to le Bog – kdor ga išče, ga bo našel; kdor pa ga ne išče, ga ne bo našel, je v svetopisemskem duhu zaključil debato.

Raigersfeldovo razumevanje vladanja razsvetljenega vladarja je bilo logično. Knezova dolžnost je vladanje in vodenje o vsem, kar se dogaja v njegovih deželah in z njegovimi podaniki. Dragocen je vsak trenutek, vse njegovo delo, vse ima posledice za družbo. Nihče ne sme delati dobrega ali slabega brez knezove zaščite in avtoritete, saj ta nosi odgovornost za vse. Od podanikov pa lahko zahteva samo tisto, kar je pravično in koristno za državo in ne zgolj zanj. Poplačilo dobrega in kaznovanje slabega dela je edino sredstvo, s katerim knez lahko vlada. To sredstvo tiči v njegovi moči, ki je edina lastnost žezla, tj. varne in trdne opore krone. Še tako dobri zakoni pa so brez moči, če knez ne skrbi za njihovo izvedbo. Ker tega ne more početi sam, mora izbrati ministre glede na njihove sposobnosti in svoje zahteve. Nikoli pa se ne sme povsem zanesti na uradnike in služabnike; če mu niso zvesti, jih mora kaznovati.

V starejših »Rapsodijah« je bil Raigersfeld še bolj slikovit s primerjavo države in kneza z »mikrokozmosom« in človeškim telesom: kdor hoče ostati zdrav, mora skrbeti za vse svoje ude in biti dejaven tako, da ne preobremenjuje enega uda in pozablja na drugega. Vsak telesni organ je pomemben. Že najmanjši oboleli ud povzroči zastoj celotnega organizma in telo smrtno oboli. Res pa je pri tem glava najpomembnejši organ, saj odloča o vsem, od nje

³⁸ Originalni dekret o Raigersfeldovem imenovanju z dne 15. 4. 1747 v celoti potrjuje ta finančni dogovor (ARS, Gr. Dol, fasc. 202, pp. 615–616).

³⁹ ARS, Gr. Dol, knj. 165, Diaria 1746–1750, pp. 259–263.

⁴⁰ Prav tam, pp. 269, 272–273.

pa so odvisni vsi drugi organi. Politično telo ima lahko monarhično, aristokratsko-demokratsko ali mešano »glavo«, od katere so odvisne vse dežele, mesta, korporacije in posamezniki. V človeškem telesu torej vsi organi skrbijo, da pride po žilah kri v srce in ohranjajo telo pri življenju. Podobno deluje politično telo, ki pa nikoli ne opeša tako kot človeško telo, marveč nenehno raste. Zato je norost, da bi se udi ločili od glave, saj eno brez drugega ne more.⁴¹

Raigersfeld je torej verjel v absolutističnega, a uvidevnega, pametnega in skrbnega vladarja, ne pa tudi povsem v delitev oblasti na tri ločene veje (legislativa, judikativa in eksekutiva), kakršno je v tistem času razvil Charles Montesquieu v delu *De l'esprit des lois* (1748). Po filozofovem mnenju naj bi le izvršna oblast zaradi učinkovitosti ostala pri monarhu, ne pa tudi zakonodajna, ker zveza obeh vodi v nesprejemljivo despotijo.⁴² Raigersfeld pa je nasprotno nasprotoval večji politični participaciji deželnih stanov, ki so že stoletja hromili vladarjevo oblast. S tem je sicer skoraj napredno nasprotoval obstanku politične moči aristokracije, a obenem tudi demokratični participaciji pri zakonodajalstvu po vzoru angleške parlamentarne monarhije, ki jo je povzdigoval Montesquieu. Tak pogled je izhajal iz Raigersfeldovih izkušenj v državni upravi.⁴³

Raigersfeld je bil zelo ponosen, da ga je kraljica oz. deželna kneginja tudi osebno poznala. Njuna srečanja na avdiencah ali »slučajno« (ko je srečal cesarico na poti) je včasih, npr. aprila 1747 podrobno opisal, celo njene običajne kurtoazne geste, npr. pozdrav z roko.⁴⁴ Jezilo pa ga je, da monarhinja ni upoštevala njegovih nasvetov oz. tiste pomoči, ki je bila temelj vzajemnosti med vladarjem in podanikom. Kraljici je sicer načelno zaupal, vendar je menil, da je slabo informirana; ne le o delu ministrstev, marveč tudi o njem. Ko pa je decembra 1747 le prišel k njej na avdienco, se je z njo pogovarjal le o poplačilu zaostalih plač. Toda o tem ni hotela nič slišati, češ da ima Raigersfeld že tako ali tako večje

dohodke kot drugi vladni svetniki. Raigersfeld ji glede tega ni mogel ugovarjati in se ji je lahko le zahvalil za baronsko diplomo, ji priporočil sina Maksimilijana, ki se je šolal v *Collegium Theresianum* ter jo zaprosil za odobritev ženine avdiencie, da »ji poljubi roko«.⁴⁵ Vsaj to se je že čez teden dni uresničilo,⁴⁶ zadovoljni in vznemirjeni Raigersfeld pa je pri nekem dunajskem umetniku naročil kraljičino poprsje iz mavca, ki ga je odpeljal s seboj v Ljubljano.⁴⁷

Kraljičina zavrnitev večje plače je bila le vrh ledene gore oz. komaj prikrita nezadovoljstva. Varčnega Raigersfelda je jezila še toliko bolj, ker je bila vladarica po splošni in njegovi sodbi preveč razsipniška. Tajnik Dvorne komore mu je že leta 1746 povedal, da je za potovanje v Frankfurt porabila kar 2.000.000 gld, letni kuhinjski stroški dvora pa so bili višji za 150.000 do 200.000 gld.⁴⁸ Za nameček je kraljica povprek podeljevala pokojnine plemiškim vdovam. Podpredsednik Dvorne komore baron Hillebrand-Prandau je menil, da ob taki radodarnosti kmalu ne bo več mogoče izplačevati niti plač dvornim uradnikom.⁴⁹ Zato se Raigersfeldu ni zdela neverjetna zgodba, ki jo je leta 1751 povedal prijatelj: Jožef grof Galler je imel pet otrok in nič premoženja. Kraljici je napisal »zelo ganljivo prošnjo, da bi se ji lahko osebno predstavil z otroki in jo prosil za kruh«. Vedno materinsko razpoložena kraljica je odobrila prošnjo in mu namenila 500 gld letne rente, za katero naj bi grof Haugwitz osnoval posebno fundacijo. Ko pa se je Galler pojavil pri Haugwitzu, mu je ta navrgel, da če bi kraljica vsem, ki so zapravili premoženje, hotela zagotoviti kruh, ji za to ne bi zadoščalo niti dvakrat toliko posestev, kot jih ima. Nato je raztrgal kraljičin dekret. Raigersfeld je sicer podvomil v ostrino Haugwitzevega upora kraljici, molče pa je sprejel Haugwitzovo kritiko njenega nespametnega ravnanja s financami.⁵⁰

Raigersfeld se je zato prav naslajal nad neprijetnostjo, ki jo je sprožila oktobra 1746 kraljičina odločitev, da se vseli v komaj prenovljeni Schön-

⁴¹ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Rapsodien verschiedener meiner Gedanken*, pp. 61–72.

⁴² Hazard, *Evropska misel*, str. 175, 307–312.

⁴³ Zato je z odporom omenjal stanovsko nasprotovanje gradnji vojašnice v Ljubljani, uvajanju enotnih mer itd. (ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria 1746–1750*, p. 867).

⁴⁴ ARS, Gr. Dol, knj. 165, *Diaria 1746–1750*, p. 272.

⁴⁵ Prav tam, p. 360.

⁴⁶ Prav tam, p. 370.

⁴⁷ Prav tam, p. 361.

⁴⁸ Prav tam, p. 186.

⁴⁹ Prav tam, p. 195.

⁵⁰ Prav tam, p. 140.

brunn, čeprav so ji gradbeni mojstri to odsvetovali: zaradi smrdečega svežega beleža se je morala kar sredi noči vrniti v Hofburg.⁵¹ Ob še drugih slišanih kraljevskih anekdotah in opaženih dvornih bizarnostih, je Raigersfeld državi vse pogosteje prerokoval težke čase. Tako npr. 30. 11. 1746, ko so bili povabljeni na dvornem slavlju priča padcu cesarskega orla, narejenega iz sladkorja, s podstavka pred cesarjem. Raigersfeld je zapis sklenil, da je o tem imel vsak svojo razlago.⁵² Svoje so pri padanju zaupanja v kraljico naredile tudi vesti o nenaklonjenosti vladarici v dednih deželah: leta 1746 je v Trstu izvedel, da kraljico zaradi uvajanja novega splošnega davka (glavarine) na Goriškem ljudje prav sovražijo.⁵³

Raigersfeld je po letu 1747 v Ljubljani postal vedno bolj bogaboječ. Usodo države in svojo usodo je prepustil božji volji in načrtu, manj svoji oz. človeški prizadevnosti. Pogosteje kot nekoč se je v dnevniku zahvaljeval Bogu za običajne življenjske milosti. Sinu Janezu Luki se je leta 1758 takole izpovedal:

»Stvarstvo lahko dušo prevzame, vendar je ne more zadovoljiti. Karkoli je namreč manjše od Boga, ne more izpolniti tistega, kar je dovetno za Boga. Tu vidite vzrok, zakaj moder človek ne bi menjal svojega položaja; Božja previdnost ga obdaja in vnaprej vidi vse dobro in slabo, ki se mešata v vsakem položaju, podpirajoč bolj tisto slabo, ki ga poznamo, kot tisto, ki ga ne.«⁵⁴

Ob neki drugi priložnosti je še zapisal: »Razočarani so tisti, ki se zanašajo le na ljudi, ne pa tudi na Boga.«⁵⁵ Zagrizen racionalist se je očitno spremenil v Boga vdanega spoznavalca.

Po vrnitvi v Ljubljano so neposredni stiki z glavnimi akterji državne politike zamrli. Po decembru 1747 celo nikoli več ni odšel na Dunaj, niti v bližnji Trst. Še vedno pa je rad poslušal mnenja o kraljici in ministrih od tistih, ki so prihajali z Dunaja.

Kraljico je sicer še spoštoval in se tudi v dnevniku spominjal njenih osebnih praznikov (npr. porodov in rojstnih dni) ter jo priporočal Božji milosti.⁵⁶ Toda v svojih zadnjih letih je neprimerna vladna in kraljičina dejanja v dnevniku pogosto zaključeval s fatalistično frazo »sicer pa bo čas pokazal.«

V naslednjih desetletjih in naslednjem stoletju pa se je med ljudmi taka, še baročna popustljivost do oblastnikov umikala bolj grobim javnim sodbam.⁵⁷ Te so v navadi še danes, čeprav se moderne vlade še vedno sklicujejo na podobno vzajemnost odnosov med državljani in državo kot sta se pred poltretjim stoletjem Raigersfeld in Haugwitz.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

Graščinski arhivi (Gr.): Dol pri Ljubljani (AS 730)

Zbirka rokopisov (Rokopisi, AS 1073)

Literatura

Brückmüller, Ernst: *Korruption – eine Konstante in der Geschichte*. V: Ernst Brückmüller (izd.), *Korruption in Österreich*. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 2011, str. 7–25.

Dickson, Peter G. M.: *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780*. Vol. I: *Society and Government*. Vol. II: *Finance and Credit*. Oxford: Oxford, Clarendon Press, 1987.

Hazard, Paul: *Evropska misel v XVIII. stoletju*. *Od Montesquieuja do Lessinga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.

Körbl, Hansdieter: *Korruption im 17. Jahrhundert*. V: Ernst Brückmüller (izd.), *Korruption in Österreich*. Austriaca. Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 2011, str. 48–59.

⁵¹ Prav tam, pp. 185–186.

⁵² Prav tam, p. 210.

⁵³ Prav tam, p. 60.

⁵⁴ V pismu z dne 5. 8. 1758 (ARS, Gr. Dol, fasc. 213, pp. 813–814).

⁵⁵ ARS, Gr. Dol, fasc. 195, *Reflexionen über der menschlichen Glück*, p. 81.

⁵⁶ *Diaria 1751–1756*, p. 693.

⁵⁷ *Stariha*, »Vi vse za cesarja strite«, str. 67 sl.

Kos, Dušan: Politika, kariera, zasebnost. Miselni svet in kariera kameralista in svetovljana Franca Henrika barona Raigersfelda (1697–1760) v luči njegovih gospodarsko-političnih elaboratov, službenih in privatnih zapisov. V: Darja Mihelič (ur.), *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2014, str. 245–254.

Košir, Matevž: Od kmeta do barona – iz Rakovice do Londona. V: Drago Štefe (ur.), *Kranjski zbornik 2000*. Kranj: Mestna občina Kranj, 2000, str. 78–88.

Murko, Vladimir: Razvoj ekonomske misli pri Slovencih od 17. do 20. stoletja. V: *Ekonomska revija* 32, št. 1–2, 1981, str. 9–38.

Obersteiner, Gernot Peter: *Theresianische Verwaltungsreformen im Herzogtum Steiermark. Die Repräsentation und kammer (1749–1763) als neue Landesbehörde des aufgeklärten Absolutismus*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 37. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1993.

Stariha, Gorazd: »Vi vse za cesarja strite, na babo pa sam gre!« O žaljenju Franca Jožefa v prvem desetletju njegove cesarske kariere. V: *Zgodovina za vse* 20, 2013, št. 2, str. 66–77.

Šmitek, Zmagor: Slovenski pogledi iz 18. in 19. stoletja na kulturni razvoj človeštva. V: *Traditiones* 15, 1986, str. 5–18.

Šorn, Jože: Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697–1760). V: *Kronika* 3, št. 2, 1955, str. 81–87.

Šorn, Jože: Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja. V: *Kronika* 7, št. 3, 1959, str. 148–160.

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Documenta et studia historiae recentioris IV. Maribor: Založba Obzorja, 1984.

Tapié, Victor L.: *Marija Terezija. Od baroka do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.

Walter, Friedrich: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*. Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 59. Wien-Köln-Graz: Verlag Hermann Böhlaus Nachf., 1972.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 1998.

Zusammenfassung

DER KLEINE GROSSE MANN VOR DER KÖNIGIN

Staatsmännische Ideen und die Kommunikation eines Staatsbeamten mit dem Herrscher und der hohen Politik in der Periode der Reformen in den habsburgischen Ländern Mitte des 18. Jahrhunderts

Das Verhältnis zwischen den Untertanen und dem Herrscher beschäftigte die Denker durch Jahrtausende. Das Nachdenken darüber verstärkte sich in der Zeit der Herausbildung absolutistischer Monarchien im 16. Jahrhundert und erreichte seinen Höhepunkt im Zeitalter der Aufklärung. Verfassungsrechtler und Philosophen beschäftigten sich insbesondere mit den Paradigmen der menschlichen Freiheit, dem Natur- und Gottesrecht und der Natur der herrschaftlichen Macht. Im täglichen Leben waren mit diesen Fragen die Beamten konfrontiert, die zwischen der Treue zum Herrscher und den Prinzipien der Ethik, des Staatsnutzens und der gegenseitigen Zusammenarbeit standen.

Einer von ihnen war Mitte des 18. Jahrhunderts Franz Heinrich Baron Raigersfeld (geb. 1697), ein Landes- und Staatsbeamter, Unternehmer, Mann von Welt, Ästhet, Familienvater usw. Schon in jungen Jahren nahm er im Ausland Ideen vom merkantilistischen »Kommerz« (dem Handel und dem Unternehmertum) als der Antriebskraft des staatlichen Fortschrittes auf. Raigersfelds Gedankenwelt war in der chaotischen und reformorientierten Politik der thesianischen Periode daher vor allem auf wirtschaftspolitische Fragen gerichtet. Seine ethischen Prinzipien bildete er in den drei Jahrzehnten seines Dienstes als Rat der Hofkammer in Triest, Graz und Wien sowie Rat der Krainer Repräsentanz in Ljubljana aus, wo er 1760 verstarb.

Raigersfelds philosophische Schriften beinhalten keine kühneren Gedanken als die spätbarocke Ethik und Moral sowie die Paradigmen des

aufgeklärten Absolutismus, d.h. die Abhängigkeit von Gott und die wechselseitige Verantwortung und Treue zwischen dem Herrscher und den Untertanen zum Wohle des Staates. Seine Treue zu Gott, der gesellschaftlichen Ordnung und dem Monarchen stand über dem persönlichen Nutzen und der persönlichen Freiheit, obwohl Raigersfeld manchmal auch anders handelte, wenn es um seinen Nutzen ging. Raigersfeld glaubte an den absolutistischen, aber einsichtsvollen, klugen und treusorgenden Herrscher, noch nicht jedoch an die Aufteilung der Macht im Staat auf drei getrennte Zweige (Legislative, Judikative und Exekutive), wie dies zu seiner Zeit von Charles Montesquieu im Werk *De l'esprit des lois* (1748) entwickelt wurde. Raigersfeld verglich den Staat mit dem Mikrokosmos und dem menschlichen Körper – ähnlich funktioniere der politische Körper, der ein monarchisches, aristokratisch-demokratisches oder gemischtes »Haupt« haben könne. Der Mensch ist grundsätzlich an seine Pflichten gebunden und die Hauptpflicht des Fürsten ist das Herrschen und das Wissen über alles, was in seinen Ländern geschieht. Von den Untertanen darf er nur verlangen, was gerecht ist und dem Staat nützt. Noch so gute Gesetze sind ohne Macht, wenn der Fürst nicht für ihre Durchführung Sorge trägt. Eine absolute Herrschaft ist jedoch eine unchristliche Tyrannei, die zu Revolutionen und Gewalt führt.

Solche Warnungen entsprangen auch Raigersfelds persönlichen Erfahrungen im Staatsdienst. Raigersfeld war sehr stolz darauf, dass die Königin ihn persönlich kannte, es ärgerte ihn jedoch, dass sie seine Ratschläge nicht berücksichtigte. Angesichts der vielen gehörten Anekdoten und beobachteten Absonderlichkeiten am Wiener Hof prophezeite Raigersfeld dem Staat immer öfter schwierige Zeiten. In seinen letzten Lebensjahren wurde er dann sehr gottesfürchtig. Das Schicksal des Staates und sein eigenes Schicksal überließ er dem Willen und Plan Gottes. Unvernünftige Taten der Herrschenden kommentierte er in seinem Tagebuch mit der fatalistischen Phrase »die Zeit wird es dann schon weisen.« In den folgenden Jahrzehnten machte eine solche Nachsichtigkeit gegenüber den Herrschenden dann bald größeren öffentlichen Urteilen Platz.

Schlagwörter: Staatsphilosophie, Karrierismus, Beamtenelite, Franz Heinrich Raigersfeld, 18. Jahrhundert

Aleksander Žižek

Vajeništvo – vstopnica v svet cehovske obrti

ŽIŽEK Aleksander, dr., arhivski svetnik,
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000,
Celje, e-pošta: aleksander.zizek@zac.si

334.782

VAJENIŠTVO – VSTOPNICA V SVET
CEHOVSKE OBRTI

Sprejem v uk je pomenil pomembno prelomnico v življenju fanta v predmoderni dobi. S pametno izbiro bodočega poklica mu je bila namreč odprta pot do zagotovljene gmotne eksistence pa tudi družbenega ugleda. Večinoma so se namesto njega odločile rojenice in starši. Če izvzamemo številne vajence, ki so uk opravili kar pod domačo streho (v domači delavnici), je bil odhod v uk povezan z odhodom od doma, vključitvijo v novo življenjsko skupnost in novo gospodinjstvo. Odgovornost za vajenčevo preživljanje, vzgojo, strokovni napredek in varnost je prevzel mojster s soprogo, v procesu njegovega izobraževanja pa so sodelovali tudi pomočniki in drugi člani velikega gospodinjstva. Da je šlo pri tem za pomemben proces, je sčasoma ugotovila tudi država, ki je že v cehovskih pravilih predpisala osnovne smernice izvajanja obrtnega uka, kasneje pa je vajence vključila tudi v posamezne oblike rednega šolanja (nedeljske ponavljalne šole) in z obiskovanjem tega pouka (in verouka) tudi pogojevala uspešen zaključek obrtnega izobraževanja. Podatki o tem se skrivajo v cehovskih pravilih, cehovskih knjigah in listinah, širši zgodovinski vidik pa bo možno očrtati tudi s pomočjo literature. Omejil se bom na obdobje med dvema osrednjima pravnima aktoma, ki sta urejala obrt – notranjeavstrijskim obrtnim redom Karla VI. (1732) in obrtnim zakonom iz leta 1859.

Ključne besede: obrt, ceh, vajenec, cehovska pravila, izobraževanje

ŽIŽEK Aleksander, PhD History, Archival
Counsellor, Celje Historical Archives, Teharska cesta
1, SI-3000 Celje, e-mail: aleksander.zizek@zac.si.

334.782

APPRENTICESHIP – ENTRY-TICKET TO THE
WORLD OF THE TRADE GUILDS

Admission into training represented an important turning point in a boy's life in the pre-modern era. If the future profession was chosen wisely, a path to guaranteed material existence opened up, along with a social reputation. In most cases, the parents and the three Fates made the decision for the boy. Apart from those apprentices who completed their training at home (in the domestic workshop), leaving for training was associated with leaving home, integrating into a new life community and into a new household. The responsibility for the apprentice's livelihood, education, professional development and security was handed to the master and his wife; however, the assistants and other members of the extended household also played a role in the training process. After some time, the state, too, became aware of the significance of this process and stipulated in the guild regulations the basic guidelines for training in a craft. Later on, apprentices were included in individual forms of regular schooling (Sunday schools), and regular attendance at Sunday school and religious education became the requirement for successful completion of training. Information regarding this can be obtained from the guild regulations, books and documents. The wider historical perspective will be outlined with the help of the literature. The scope of the article will be limited to the period between the two main legal acts that regulated the trades: The Inner Austrian Trade Rules of Charles VI. (1732) and the Trades Act of 1859.

Keywords: trades, guild, apprentice, guild rules, training

Nastop učne dobe¹ je pomenil v večini primerov tudi dokončen izbor posameznikove življenjske poti. Izbor »prave« obrti je posamezniku jamčil relativno brezskrbno eksistenco, nekatere obrti pa celo precejšnjo mero družbenega ugleda. Obrtništvo (s trgovci) je v kontinentalnih mestih tvorilo glavnino prebivalstva, obvladovalo pa je tudi vzvode mestne oblasti, zato še malo ni bilo vseeno, komu naj bo v bodoče omogočen vzpon med to »elito«. Najprimernejši za nadaljevanje družinske obrtne tradicije so bili kajpak potomci lokalnih mojstrov, za silo sprejemljivi pa so bili še drugi meščanski sinovi in pri nas tudi kmečki sinovi iz okolice. Velikemu delu primernih mladeničev je vstop v obrt zapiralo njihovo poreklo – nezakonskim otrokom in sinovom nekaterih »nečastnih« ljudi,² določene mu številu otrok pa v nekaterih obrtneh precej drage učnine. Država in Cerkev sta zlasti v obrtnem redu iz leta 1732 načeli okope, ki so jih za omejevanje zaposlovanja vajencev skozi čas zgradili cehi, in ki so ovirali pospešen razvoj obrti.³ Odpiranje poti v rokodelstvo tistim, ki jim je ekskluzivizem srednjeveškega cehovstva to pot prej močno oteževal ali celo zapiral, je bilo v skladu z merkantilistično logiko. V obrt (zlasti v komerčno in v založniško organizirano) naj bi našlo pot čimveč ljudi – zlasti seveda mestnega in kmečkega proletariata, pa tudi nekaterih prej preziranih poklicev. Seveda pa so

slejkoprej edini nosilci obrtnega uka ostajali cehovsko organizirani mojstri.

V večini cehov so novemu vajencu (oziroma njegovim staršem) in mojstru pustili 14 dni časa, da se navadita drug drugega in šele nato na cehovskem sestanku vajenca uradno sprejeli v uk.⁴ V istem (gradbeniškem) cehovskem redu je tudi določilo, ki je (brez kazni) rehabilitiralo vajenca, ki bi svoj uk nevede začel pri šušmarju, a je takega »mojstra« zapustil takoj, ko je spoznal svojo zmoto.⁵

Kot zanimivost lahko omenim, da so bili najmlajši ptujski mesarski vajenci ob vpisu stari 13, najstarejši (Franc Čank iz Waltendorfa v graški okolici) pa je bil s 43 leti od njih kar 30 let starejši, ko se je leta 1841 »izučil« (legaliziral!) pri Jakobu Kossarju na Ptuju.⁶

Prej zelo nedoločena pravila o sprejemanju in odpušcanju vajencev, trajanju učne dobe, jamstvu in učnini je obrtni red končno skušal poenotiti. Svečan sprejem v uk se je odvijal na cehovskem zboru (pred odprto cehovsko skrinjo – *vor offener Laade*) po praviloma štirinajstdnevem poskusnem delu.⁷ Za vajenca sta pred letom 1732 jamčila po dva spoštovana meščana (ali člana ceha).⁸ Porok je s svojim premoženjem⁹ jamčil za to, da bo vajenec dejansko končal uk (da ne bo svojevoljno zapustil mojstra – zbežal).

Pobegi sicer niso bili tako redki, sprožili pa so jih različni konflikti – slabo ravnanje z vajencem, izkoriščanje ali preprosto domotožje. Ubežnega mesarskega vajenca ni smel v Celju zaposliti noben mojster, dokler ni razčistil razmerja s prejšnjim, sicer je takemu mojstru grozila kazen.¹⁰ V Mariboru je moral mojster o ubežniku takoj obvestiti ceh, ta pa po potrebi gosposko, da je sprožila iskanje. V

¹ Žižek, *Rokodelci*; str. 15-19.

² O posameznih »nečastnih« poklicih je govor v obrtnem redu iz leta 1732: »(§4 Vsi otroci dacarjev (Gaffel), (uslužbencev) uradov in imenj (Gült), (članov) cehov, kot tudi otroci deželskosodnih in mestnosodnih hlapcev, sodnih stražarjev, biričev, mestnih vratarjev, gozdarjev, poljskih čuvajev in čuvajev zvonikov ... die Kinder der Land- und Stadtgerichtsdiener, wie auch der übrigen Gerichts-, Frohn-, Thür-, Holz-, Feld- und Thurmwächter...« – skratka (otroci staršev) vseh poklicev in rokodelstev razen konjedercev (ki pa jim je pridržana pravica do »legitimacije«), se lahko izuče obrti.« *Handwerksgenerale und Fundamentalpatent* (dalje: OR 1732); str. 3-18 (avtorjev prevod). Med nečastne poklice so sodili tudi glumači, mazači, pulilci zob, krvni sodniki in mitničarji. Nekaj časa so marginalizirali celo padarje, mlinarje in tkalce, ki pa so dosegli legitimacijo z ustanovitvijo lastnih cehov. Pri demokratizaciji obrti sta Cerkev in država delovali z roko v roki (prva z zakonsko (pri nezakonskih otrocih), druga s poklicno legitimacijo (odprava stigmatizacije nekaterih poklicev).

³ Že citirani §4 OR 1732 o legitimaciji nekaterih poklicev, §5 o kaznovanju mojstrov in pomočnikov, ki bi se diskriminatorno vedli do posameznih vajencev ter §11, ki ukazuje zaposlovanje vseh, ki so na kakršenkoli način »legitimirani«. Prim. Hoffmann, *Knotenbeißer*; str. 25.

⁴ 7. člen; SI ZAP 434 CR-5.

⁵ Ptuj: 9. člen; SI ZAP 434 CR-5, Maribor: 9. člen; *Cehovski red mariborskih zidarjev, kamnosekov in tesarjev cesarja Karla VI. 1718, september 28.*, Dunaj. V: Mlinarič, GZM, XVIII; str. 212-224 in Celje: § 11. SI_ZAC/0786_00006.

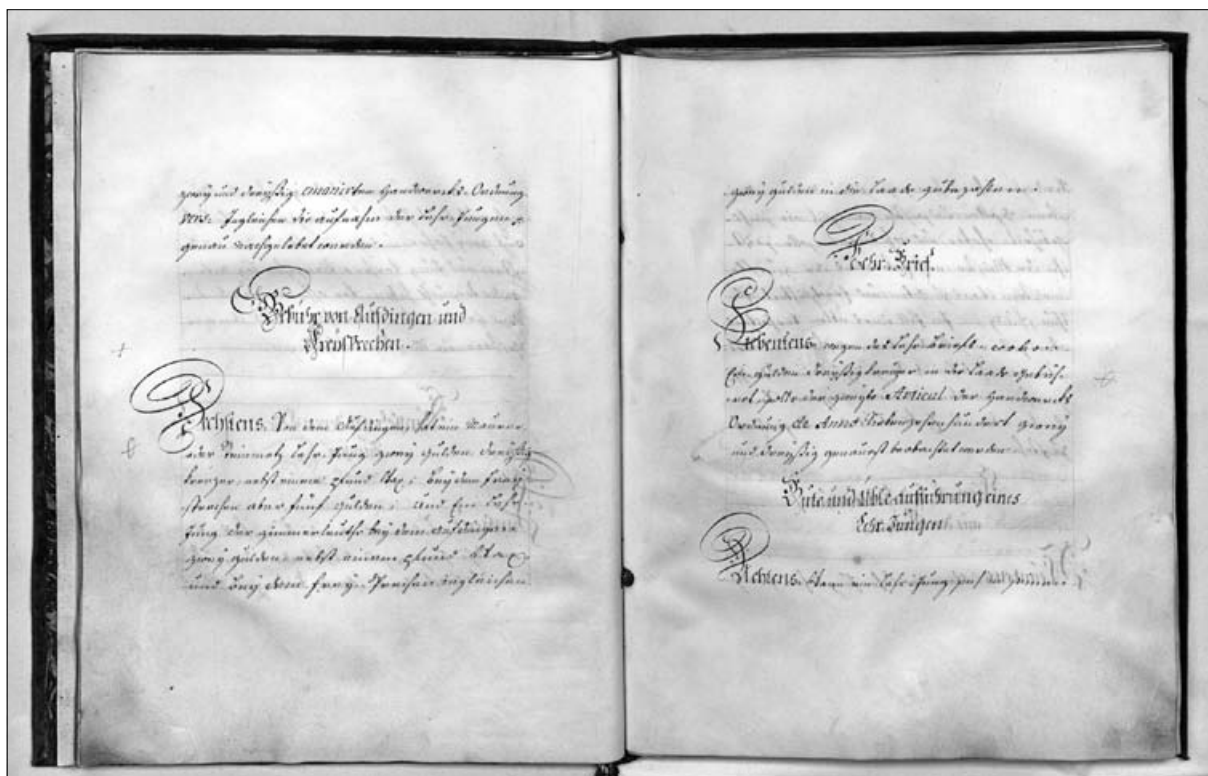
⁶ SI ZAP 440 CK-13.

⁷ V OR 1859 je v §91 dopuščena tudi dvomesečna poskusna doba.

⁸ OR 1732 v §13 dopušča, da za vajenca jamči le en porok (pošten meščan).

⁹ »Kavcija« je znašala 32 goldinarjev.

¹⁰ 28. člen. SI_ZAC/0786_00007.

Določila o vajencih v cehovskem redu celjskih gradbenikov (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00006)

vseh treh mesarskih cehih – celjskem, mariborskem in ptujskem, so vajencu, ki je med ukom izgubil mojstra, našli novega, na Ptuj pa je vajenec dobil novega učnega mojstra tudi v primeru, ko so se vajenčeve pritožbe čezenj izkazale kot upravičene.¹¹

S problematiko begavcev so se spopadli tudi v gradbeniških pravilih. V primeru, ko je bil mojster do vajenca prestrog in ga je hotel (neupravičeno) kaznovati, kot se je pogosto dogajalo, je moral vajenec to povedati porokoma ali skrbnikoma (*Gerhaben*) in si z njuno pomočjo najti drugega mojstra. Vajenec, ki pa je brez pravega razloga zbežal od mojstra in tega porokoma ni povedal, je izgubil že opravljeno učno dobo in je moral pri drugem mojstru začeti od začetka.¹²

Vpisu v vajeniško knjigo (*Aufding Buch*)¹³ je sledila pojedina, ki jo je plačal mojster. Vajenec je s

sprejemom v uk postal del mojstrovega gospodinjstva. To pomeni, da je vajenec z družino delil tudi vzpone in padce, uspehe in neuspehe mojstrove delavnice, ki ga je prehranjevala. Za vajence, ki so bivali pri mojstrih, je oblast večkrat predpisala potrebno (zadostno) oskrbo, ki je (ob upoštevanju tedanjih prehrabnih navad) pomenila zlasti zagotavljanje zadostne količine mesa.¹⁴ Medtem ko je mojster s svojimi pomočniki uvajal fanta v skrivnosti rokodelstva, naj bi breme njegove vzgoje (nekažno nadomestno materinstvo) prevzela mojstrova žena. Zlasti v prvem obdobju uka so vajenca precej bolj kot v delavnici uporabljali pri gospodinjskih in kmečkih delih.¹⁵ Vsaj tako pomembna kakor stro-

¹¹ 29. člen; SI_ZAC/0786_00007, Maribor 30. in 31. člen. Cesarica Marija Terezija potrjuje cehu mariborskih mesarjev obrtni red. 1772, junij 26., Dunaj. Mlinarič, GZM XVIII; str. 77-87, 9. člen; SI ZAP 440-CR-11.

¹² Vajeniški red, 8. člen; SI ZAP 434 CR-6.

¹³ Vpis so računali, sprejem pa je spremljalo tudi plačilo učnine (v celoti ali dela).

¹⁴ Dunajski peki so npr. na vajenca računali kar po 1 funt (0,56 kg) govejega mesa dnevno – to je nedvomno ekstrem, saj se je tovrstni cesarski odlok za vajence v neki manufakturi zadovoljil s polovično količino – 28 dag mesa dnevno. Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*; str. 92. Prim. tudi: Mitterauer, *Grundtypen alteuropäischen Sozialformen*.

¹⁵ Tudi mestni rokodelci so ponavadi imeli večjo ali manjšo posest in nekaj živine. Konec vajeniškega hlapčevanja pomeni \$95 OR 1859: »Mojster je odgovoren za strokovno izobrazbo vajenca, zato mu mora dati potreben čas in priložnost in ga ne sme rabiti za druga opravila (npr. v gospodinjstvu, na kmetiji; op. avt.); tovrstno izkoriščanje je vajencu dajalo celo

kovna komponenta uka, je bila vajenčeva vzgoja po splošno sprejetih verskih in moralnih standardih, o čemer pričajo številni zapisi v cehovskih redih.

Na Ptujju so mesarji v pravilih prepovedali pomočnikom in vajencem igrati za denar, popivati, se nažirati in zapravljati, vendar so na drugi strani tudi edini ceh s pravili, ki so mojstru ali mojstrici izrecno prepovedovala odsloviti ali napoditi bolnega pomočnika ali vajenca, ampak sta mu morala med boleznijo nuditi vso mogočo krščansko pomoč (21. člen).¹⁶

Prav vsi pregledani mesarski cehovski redi recimo obravnavajo in kaznujejo pomočniško ponočevanje – tak vasovalec in postopač je moral v Mariboru in na Ptujju plačati 1 funt (belega) voska, v Celju pa kar 2.¹⁷ Ponočnjaške vajence so na Ptujju kaznovali kar njihovi mojstri, v Celju in Mariboru pa je določilo o globi veljalo tudi zanje.

Zanimivo določilo je kot del 20. člena vključeno v potrditev ptujjskih mesarskih pravil. Za nezakonskega otroka je moral plačati mojster 32, mojstrica 16, pomočnik pa 10 gld kazni. Če je dobil nezakonskega otroka vajenec, je moral ob odkritju ponoviti uk.¹⁸

Ptujski gradbeniki so poseben vajeniški red, kamor so zapisali vodila za njihovo obnašanje, vključili celo v cehovska pravila.¹⁹ Vajenca, ki je bil na začetku uka priden, med učno dobo pa je začel nečistovati ali je pogosto zamujal na delo (zaspal), postajal zanikrni in se izogibal mojstrovemu podu-

ku, je lahko mojster kaznoval sam ali pa to zahteval od njegovih porokov. Vajenci so se morali izogibati popadljivosti, ošabnosti in objestnosti in se (nad svojim položajem) niso smeli pritoževati (7. člen).

Razen greha in drugih malopridnih dejanj se je moral vajenec ves čas uka ogibati tudi vsake igre na srečo in kegljanja, kar mu je bilo popolnoma prepovedano, kršilec pa je grozila kazen (10. člen).

Vsak vajenec je bil dolžan spoštovati duhovno in posvetno gospodo (gospe in gospode), obrtnike in obrtnice, zlasti pa svojega mojstra in mojstrico ter pomočnike in pred njimi sneti klobuk. Kogarkoli, ki tega iz ključovalnosti, ponosa ali objestnosti ne bi storil, je kaznoval ceh (11. člen). Za mariborske mlinarske vajence so predpisali tudi »primerno« in prepovedali »neprimerno« obleko: vajencu je bilo prepovedano nositi žamet, svilo ter nojeva peresa, zatakljena za klobuk, pohajati oborožen kot potujoč pomočnik in nositi srebrn prstan.²⁰

Noben vajenec v nedeljo ali na praznik ni smel brez vednosti ali dovoljenja mojstra ali njegove žene iz (mojstrove) hiše v družbo, še manj pa v gostilno (na vino; 13. člen).

Mojster, ki je sam ali od drugih zaupanja vrednih ljudi izvedel, da ima njegov vajenec skrivno zvezo (*haumblichn anhang*), mu tega ni smel dovoliti, temveč je moral o tem obvestiti cehmojstra, ceh in vajenčeva poroka, da so ga vrgli iz ceha, saj so bila taka prepovedana, nečista dejanja (cehu) v posmeh in sramoto (14. člen).

Če je bil (vajenec) krivoverec, ali se je tega navzel med učno dobo, ter se niti za veliko noč in druge velike praznike ni zmenil za spoved in ni hotel prejeti najsvetejšega zakramenta oltarja (obhajila), mu je moral mojster odpovedati uk, sicer je sam tvegati hudo kazen, ker krivoverca ni prijavil (15. člen).

pravico, da mojstra zapusti; OR 1859 §96). Vajenca mora navajati na delavnost, dobre navade, izpolnjevanje verskih dolžnosti ter ga pošiljati k šolskemu pouku in v obrtno vajeniško šolo, če ta v kraju obstaja. Vajenca ne sme maltretirati (mißhandeln) in ga mora varovati pred šikanami sodelavcev in članov gospodinjstva. V posebnih primerih (npr. bolezen, pobeg), ki zahtevajo prisotnost staršev, skrbnikov ali drugih sorodnikov, jih mora mojster obvestiti.« Prim. Hoffmann, Knotenbeißer; str. 36 – 40.

¹⁶ SI ZAP 440-CR-11.

¹⁷ Celje: 17. člen; SI_ZAC/0786_00007, Maribor: 19. člen, Ptuj: 20. člen; SI ZAP 440-CR-11.

¹⁸ SI ZAP 440-CR-11.

¹⁹ Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptujju. s. d.; SI ZAP 434 CR-6. Priloga ptujskemu gradbenišskemu redu Leopolda I. je vajeniški red oziroma »Določilo, ki ga je treba prebrati vsakemu vajencu ob sprejemu v uk o tem, kako naj se vajenci vedejo med učno dobo.«

²⁰ Cesar Ferdinand II. potrjuje mariborskim mlinarjem njihov obrtni red. 1624, november 13., Dunaj. PAM, listina št. 1161. V: Mlinarič, GZM XVIII; str. 98-116. Dodani vajeniški red: "Ferers vermerckht was ain ersames handtwerch der müllner vnd zechmaister ainen lehrjunger, so er sich zue dem handtwerch dingen will, für nuzbar vnd notwendige instruction nach lengs fürhalten vnd verlesen solle, darnach er sich zuerichten habe." J. Mlinarič, GZM XVIII; str. 110.

Zadnji dve določili sta bili še posebej uporabni in življenjski: Vajenec je bil svojemu mojstru dolžan podnevi in ponoči odvracati škodo in posebej paziti na luč in ogenj ter vedno najskrbneje pobirati, hraniti in paziti na mojstrovo orodje (16. člen).

V obrteh, kjer so vajenci prihajali v stik s straniki (zlasti ženskami), je bilo treba regulirati tudi to: *»Kadar je pošten človek poslal po opravlku v mlin ali k stopam svojo ženo, hčer ali kogarkoli drugega«,* jo je moral mlinarski vajenec pustiti pri miru z nespodobnimi besedami in drugim, sicer mu je grozila odpoved uka.²¹

V začetku 19. stoletja se je tej strokovni in družbenomoralni vzgoji pridružila še »vajeniška« šolska obveznost – obiskovanje nedeljske ponavljalne šole, »izpit« iz katekizma pa je postal del pomočniške skušnje.

Razvoju »formalnega« obrtnega šolstva sicer sledimo od 2. polovice 18. st. dalje.²² Prej je šlo pri izobraževanju obrtniškega naraščaja bolj za že omenjeno prenašanje izkušenj znotraj družine (delavnice) ter »samoizobraževanje« s pomočniškimi potovanji. Kasnejši razvoj obrtnega šolstva je bil vezan na gospodarski razvoj (ta je bil pri nas počasen), prve strokovne šole na Kranjskem (v Ljubljani in Idriji) pa so bile sprva zgolj tečaji risanja (načrtov izdelkov, naprav...).

Od leta 1766 so bile v cesarstvu prisotne težnje (Wenzel Kaunitz) po vzpostavitvi rokodelskih šol, na katerih bi poučevali risanje in mehaniko, država pa je želela sooblikovati tudi učne načrte za uk pri mojstrih. Na področju specializiranih šol so leta 1767 za tkalce ustanovili predilsko šolo v Celju, 1769 mehansko šolo v Ljubljani za izobraževanje gradbenikov (polirjev in mojstrov), podobne šole pa so bile tudi v Gradcu in Celovcu (1765), medtem ko so v Trstu že prej ustanovili navtično šolo (1754).²³ Po letu 1771 je steklo ustanavljanje trirazrednih normalk, ki so pomenile nadaljevanje osnovne šole (s poukom geometrije, stavbarstva, mehanike in risanja). Od leta 1787 je bil sprejem v uk dovoljen formalno samo tistim, ki so prej 2 leti obiskovali

normalko, odredbi iz let 1778 in 1786 pa sta predpisali obvezno obiskovanje nedeljske ponavljalne šole za vajence tudi med ukom.²⁴ V večjih mestih so sprva res predvideli šolanje bodočih vajencev na normalkah, vendar so učenci normalk ponavadi nadaljevali študij in se niso zaposlovali. Vajenci med 12. in 15. letom starosti so obiskovali (splošne) nedeljske ponavljalne šole, kjer so utrjevali snov nedeljskih šol (branje, pisanje, računanje), za neobiskovanje pouka, oziroma za nepošiljanje vajencev k pouku pa je bila zagrožena tudi kazen.²⁵ Leta 1810 je bila ustanovljena obrtna šola v Ljubljani, kjer so delovali zidarski, mizarski in ključavničarski razred, imeli pa so po 3 ure pouka dnevno.²⁶ Leta 1814 so v Ljubljani obnovili delo šole za mehaniko, ki je bila leta 1817 preoblikovana v obrtnoindustrijsko šolo, na njej pa so poučevali risanje, geometrijo, aritmetiko, geografijo, kemijo, fiziko in mehaniko, od leta 1815 pa je na ljubljanski normalki poleg redne delovala še nedeljska risarska šola za vajence, ki so imeli pouk ob nedeljah in praznikih.²⁷

Leta 1839 je bila v Ljubljani ustanovljena risarska šola za obrtne poklice, leta 1848 pa se na Kranjskem pojavijo realke kot prve obrtno-strokovne šole.²⁸

O nuji povezanega strokovnega in splošnega uka za vajence v obrti so pisale tudi Novice: *»V izreji dobrih rokodelcov so tedaj nar večji napake iskati. Izpraševanja za take, ki hočejo mojstri ali podmojstri (kseli) postati, so večidel slabo vredjene, – nad podukam učencov se vse prenemarno čuje; učenec je popolnoma v rokah svojiga mojstra, in namesto da*

²⁴ Prav tam, str. 17, 18. Šolski zakon iz leta 1774 je deželnim glavnim mestom v Avstriji predpisal ustanavljanje normalk, sedeži okrožij so postali mesta z glavnimi šolami, v ostalih krajih pa naj bi delovale trivialke. Serše, Strokovno šolstvo, str. 19. Osnovno šolo so obvezno morali obiskovati vsi otroci, stari od 6 do 12 let. Obstajale so trivialke, ki so bil namenjene kmetom ter normalke in glavne šole za meščanske otroke in predvidene za nadaljnji študij. Predmetnik se je delil na obvezni in neobvezni del. Prvi je vseboval branje, pisanje, računstvo, nemško slovnico, osnove latinščine in zgodovino, drugi pa tehnično risanje, osnove geometrije, stavbarstva in mehanike, zemljepis in prirodoslovje. https://sl.wikipedia.org/wiki/Politi%C4%8Dna_%C5%A1olska_ustava (22. 8. 2016)

²⁵ Serše, Strokovno šolstvo, str. 12-14 in 25.

²⁶ Prav tam, str. 22.

²⁷ Prav tam, 26, 27.

²⁸ Prav tam, str. 12-14.

²¹ Prav tam.

²² Serše, Strokovno šolstvo.

²³ Serše, Strokovno šolstvo, str. 16.

Malo posebno »učno pismo« (priporočilo) ¾ leta starega kotlarskega »pomočnika« Franca Kupitza »male postave in brez las« (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00017)

bi ga le za delo svojiga rokodelstva imel, mu mora njegove otroke pestovati, gospodinji ali kuharici v kuhinji streči, sedaj po to, sedaj po uno reč letati i.t.d. Tako preživi učenec svoje učenske leta, – in kadar postane podmojster, ni v svojim rokodelstvu prav izurjen, in še večidel tudi sicer ves popačen. Kako-šen mojster bo enkrat tak fant! Da se Bogu usmili! sam sebi, svoji družini in celi soseski v težavo in škodo...«²⁹

Precej verjetno je, da je na pošiljanje vajencev k pouku manj vplivalo zavedanje o nujnosti izobraževanja in napredka, in bolj grožnje s sankcijami – dejstvo pa je, da so cehi v svoje bilance začeli vključevati tudi stroške, povezane s šolanjem vajencev (plačilo učiteljev, knjig), mojstri pa so skrbeli za njihovo obiskovanje pouka.

Primer nedeljske ponavljalne šole v Celju pokaže socialno zaledje, iz katerega so izhajali celjski obrtniki – daleč največ je bilo med učenci (vajenci) okoliških kmečkih sinov in potomcev obrtnikov (skupaj 69%), ki so se v večini odločali za »družinsko« obrt. Preseneča visok delež sirot (11%). Pouk v nedeljskih ponavljalnih šolah je potekal v treh razredih – učenci v prvem so poslušali »osnovne«, učenci v drugem »višje« predmete, v 3. razredu pa so poučevali risanje.³⁰

Prvi in drugi razred celjske nedeljske ponavljalne šole sta bila zaradi različne vstopne starosti ob začetku vajeništva v različnih obrtneh starostno precej heterogena – glavnino so tvorili šestnajst- do osemnajstletniki (53%).³¹

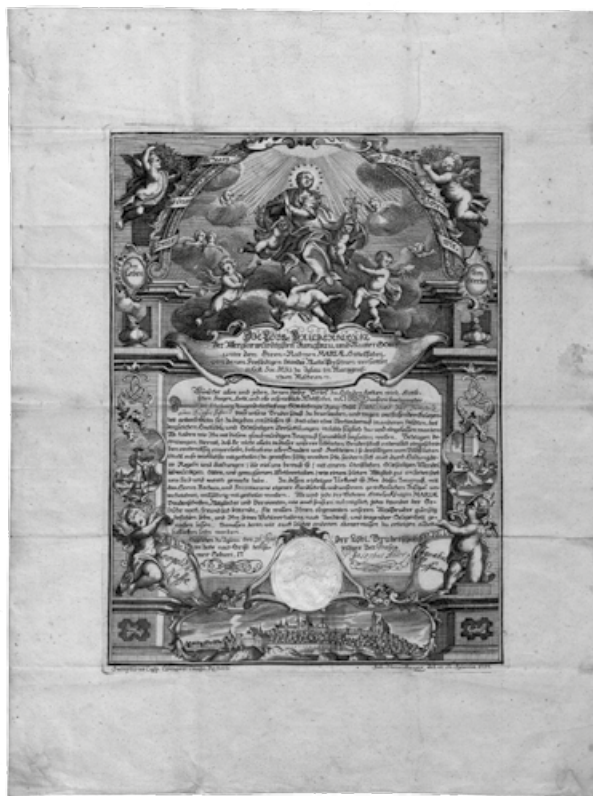
²⁹ Kako rokodelski stan na boljši pripraviti; Novice, 9. maliga srpana (julija) 1851 (IX/28).

³⁰ SI_ZAC/0024, a. š. 32.

³¹ Isti vir.

Med učno dobo so vajenci nekaterih obrti prejemali plačo (seveda nižjo od pomočniške), delež žepnine ali pa plačilo v naravi – usnjarski vajenci sprva samo v tretjem letu nekaj kože, ki so jih lahko obdelali in prodali zase. Prvi dve leti uka je moral denimo usnjarski mojster vajencu zagotoviti dva (usnjena) predpasnika, dve hodnični (grobi platneni) srajci, eno platneno delovno suknjo ter »dovolj« čevljev. Tretje leto se je moral vajenec znajti sam in gospodariti s svojo žepnino (12. člen).³² Celjska terezijanska potrditev usnjarskih pravil je mejo ekonomske neodvisnosti pomaknila močno navzdol – tudi prvi dve leti je mojster vajencu poleg osnovne obleke podaril pet manjših ali eno večjo kožo, ki jo je le-ta lahko prodal in obdržal izkupiček.³³ Plača vajencev v gradbeniški poklicih je bila odvisna od letnega časa (dolžine delovnika) in je bila najvišja v času gradbene sezone med aprilom in oktobrom, ko so svoj delovnik začeli že ob štirih ali petih zjutraj ter delali do šestih ali sedmih zvečer, kar je s (tremi) premori zneslo približno 11 do 13 ur.

Učna doba je bila v različnih obrtéh različno dolga – od dveletnega tesarskega do petletnega kamnoseškega uka, če se omejim zgolj na obrti, opisane v svoji raziskavi. Prevladoval je triletni uk, ki ga je zaključil »odpust«.³⁴ Za odpust je vajenca predlagal mojster, ko je po preteku učne dobe ocenil, da se je ta že dovolj naučil, da bi se lahko zaposlil kot pomočnik. Pred odpustom pa je moral vajenec od kateheta pridobiti potrdilo o obiskovanju verouka oziroma nedeljske ponavljalne šole. Tudi odpust se je odvijal pred zbranim cehom, vpisu opravljenega uka v vajeniško knjigo³⁵ pa je sledila izstavitve učnega pisma³⁶ in pogostitev, ki pa jo je že plačal novi pomočnik. Zlasti konec učne dobe in vajencev sprejem med pomočnike (prehod iz otroštva med može?) so poleg pojedine zaznamovale številne spremljajoče dejavnosti, med katerimi so bile tudi razvade, ki jim je država kanila narediti

Bratovščinska listina kotlarja Franca Ksaverija Kupica, ki je služila tudi kot priporočilo in navrstveno spričevalo na potovanju (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00020)

konec,³⁷ zelo podrobno pa je tak postopek odpusta vajenca opisan v mariborskih pravilih sodarskega ceha. Izučeni sodarski vajenec je ob odpustu plačal 3 gld, nato pa so ga pomočniki »preizkusili« (*schleiffen* – v tem primeru »krstili«; s ponižujočim ritualom (spraševanjem) sprejeli medse), za kar jim je moral ceh celo plačati 45 kr (od tistih 3 gld; 40. člen). Novi pomočnik, ki ni poznal odgovorov ali hotel sodelovati, je plačal za vsako vprašanje 3 kr, namesto njega pa je moral odgovarjati kak mladi mojster (41. člen). Če tudi on ni poznal odgovorov ali ni hotel sodelovati, je moral plačati 1 ½ funta voska kazni; namesto njega pa je moral odgovar-

³² 11. člen; SI_ZAC/0786_00083.

³³ SI_ZAC/0786_00084.

³⁴ *Lossprechung* – tudi *Freysprechung*. Prevod v celoti bi se lahko glasil »odpust iz vajeništva«.

³⁵ *Freysprechungs Buch* – ponavadi je bila itak ena sama tako za vpise kot izpise vajencev.

³⁶ *Lehrbrief*. Zanj in za vpis v protokol je moral novi pomočnik seveda plačati takso.

³⁷ »§9 Vajencev ni dovoljeno zadrževati čez predpisano učno dobo, pri odpustu pa nad njimi ni dovoljeno izvajati različnih razvad in objestnosti kot na primer vlečenje čez mizo (... Hobern, Schleifen, u.s.w ...). Ravno tako so prepovedani smešni običaji pri pozdravljanju in predstavljanju. Ceh tudi ne sme v učna pisma vstavljati določenih klavzul in neumnosti, temveč mora učna pisma sestavljati po predpisanem formularju.« OR 1732.

jati izkušen mojster (42. člen).³⁸ Kresije in drugi upravni organi so pogosto kritizirali in kaznovali podelitve pomočniških pisem na osnovi nepopolne dokumentacije (zlasti »spregled« veroučnega (nedeljskošolskega) spričevala ipd.) in prehitro (nekritično) podeljevanje mojstrstev.³⁹

Novi pomočnik se ponavadi ni smel zaposliti v istem kraju pri drugem mojstru, za ponavadi omejen čas pa je lahko kot pomočnik ostal pri učnem mojstru, nato pa se je moral odseliti in/ali začeti potovanje.

Reguliranju obrtnih učnih razmerij, pomočništva pa tudi zaposlovanju delavcev v modernih kapitalističnih obratih je obrtni red iz leta 1859 posvečal kar celo poglavje (6.; o pomožnih obrtnih delavcih). Red je predpisal minimalno starost in družbene zahteve za mojstra, ki je nameraval poučevati vajence.⁴⁰ Učno razmerje je temeljilo na učni pogodbi, ki sta jo vajenec in mojster sklenila pred združenjem (člani le-tega so bili tudi vajenci) ali (če obrt ni imela združenja) pred občinskim predstojništvom, kjer je bila pogodba v tem primeru tudi deponirana (§90). Precej zadev je bilo prepuščenih dogovoru med vajencem (njegovim skrbnikom!) in mojstrom – trajanje učne dobe,⁴¹ učnina, prehrana in stanovanje (§92), dopuščene pa so bile tudi možnosti, ki so opravičevale pre-

kinitev učne pogodbe.⁴² Stroške in odškodnino je moral v vseh primerih plačati krivec za prekinitev pogodbe. Vajenčev pobeg je obravnavan ostreje kot v obrtnem redu iz leta 1732 (§9),⁴³ saj je lahko mojster zahteval begavčevo izročitev in ga celo sam kaznoval (§101).⁴⁴ Obrtno združenje je bilo prva stopnja odločanja v učnih zadevah, prizivna inštanca pa je bilo krajevno politično oblastvo (občina).

Nove razmere v produkciji so narekovale tudi reguliranje otroškega dela,⁴⁵ ki pa ne sodi več v sklop zaposlovanja vajencev v obrti.

⁴² §96 Učno razmerje je možno prekiniti pred iztekom dogovorjenega ali nedogovorjenega časa v naslednjih primerih: (V naštetih primerih razdre pogodbo mojster.)

a) če vajenec zagreši katero izmed v §78, točki 1 b) in d) navedenih dejanj (hujša nepokornost, neposlušnost), b) če se izkaže, da je za izučitev obrti nesposoben, c) če vajenec zaradi bolezni ne dela več kot 6 tednov, d) če ga zapro za več kot 1 mesec.

(V naslednjih primerih razdre pogodbo vajenec ali njegov skrbnik.)

a) če mojster grobo zanemarja svoje dolžnosti, sili vajenca v nemoralna in nezakonita dejanja ali zlorablja svojo vzgojiteljsko vlogo; v tem smislu je možna tudi odpoved zaradi uporabe vajenca za opravljanje neobratniških opravil, b) če mojstra zapro za več kot 1 mesec (ali celo manj, če njegova aretacija pusti vajenca brez oskrbe/preužitka), c) če mojstru sodno (kazensko) začasno (zeitlich) prepovedo opravljanje obrti, d) če se mojster preseli v drugo občino, pri čemer mora biti pogodba prekinjena manj kot 2 meseca po preselitvi. §97 je omogočal vajencu prekinitev uka tudi v primeru, ko je prevzel domačo kmetijo ali skrb za starše, §98 pa je govoril o razdrtju učnega razmerja ob vajenčevi ali mojstrove smrti oziroma opustitvi obrti. OR 1859.

⁴³ V OR 1732 vajenca proti njegovi volji niso smeli siliti nazaj, resda pa je moral pri drugem mojstru začeti uk popolnoma od začetka. OR 1859 je predvidel tudi nekakšna »vmesna« potrdila, ki so dokumentirala opravljen uk do prekinitve učne pogodbe (§100).

⁴⁴ Isti člen je od begavčevega novega mojstra zahteval, da skupaj z vajencem staremu mojstru poplača vse stroške in škodo, ki jo je ta utrpel z begom.

⁴⁵ »§86 Otroci, mlajših od 10 let ni dovoljeno zaposlovati, otroci med 10. in 12. letom pa se lahko zaposlijo le ob predložitvi dovoljenja, ki ga izda občinsko predstojništvo na zahtevo očeta ali skrbnika. Opravljajo lahko le tista dela, ki niso zdravju škodljiva in ne ovirajo njihovega razvoja. Omenjeno dovoljenje se lahko izda le tedaj, če delo hkrati omogoča tudi obiskovanje običajne šole ali pa pouka, ki ga organizira podjetnik. Osebe, mlajše od 14 let lahko delajo dnevno največ 10 ur, osebe med 14. in 16. letom 12 ur (z zadostnimi odmori). Nočnega dela (med 9. uro zvečer in 5. zjutraj) mlajši od 16 let ne smejo opravljati. Vseeno je pri obrteh, kjer je delo neprekinjeno in bi bila sicer proizvodnja ogrožena, moč zaposliti tudi mlajše od 16 let (z dovoljenjem oblastva), ne pa tudi mlajših od 14 let; v tem primeru je treba poskrbeti

³⁸ Cesar Karel VI. potrjuje cehu mariborskih sodarjev od svojih prednikov potrjeni red. 1720, junij 15., grad Laxenburg. V: Mlinarič, GZM XVIII; str. 170-185.

³⁹ Celjska kresija je proti mesarskemu cehu posredno nastopila 4. avgusta 1804. Tedaj je namreč mestni svet (na ukaz kresije) zaradi »odpusta« Janeza Topolovška brez veroučnega spričevala, komisarja in ceh kaznoval s po 4 goldinarji in 30 kr globe. Mestni magistrat Celje (1693-1850). SI_ZAC/0010; Zapisniki, a. š. 8/1, Zapisnik mestnega sveta 4. 8. 1804, zadeva Pub 586.

⁴⁰ §89 Podjetnik/obrniki, ki bi rad zaposloval mladoletne vajence, mora biti star vsaj 24 let. Vsi tisti (obrniki), ki so bili obsojeni zaradi kateregakoli zločina, prekrška iz dobičkarstva ali proti javni morali, oziroma zaradi podobnega prestopka, kot tudi tisti, katerim je bila po §137 odvzeta pravica do sprejemanja vajencev, ne smejo zaposlovati mladoletnih vajencev, če pa so jih pred tem že zaposlili, le-ti ne smejo dlje ostati pri njih. Deželno politično oblastvo v posebnih primerih (po konzultaciji z združenjem – Genossenschaft), ko se ni bati ponovnih zlorab, lahko izjemoma vrne dovoljenje za sprejemanje vajencev.« OR 1859.

⁴¹ Ta ni mogla biti daljša od krajevno običajne učne dobe za posamezno obrt.

Viri in literatura

Viri

- Cehovski red mariborskih zidarjev, kamnosekov in tesarjev cesarja Karla VI. 1718, september 28., Dunaj; Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 212-224.
- Cesar Ferdinand II. potrjuje mariborskim mlinarjem njihov obrtni red. 1624, november 13., Dunaj. PAM, listina št. 1161; Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 98-116.
- Cesarica Marija Terezija potrjuje cehu mariborskih mesarjev obrtni red; 1772, junij 26., Dunaj. Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 77-87.
- Cesar Karel VI. potrjuje cehu mariborskih sodarjev od svojih prednikov potrjeni red. 1720, junij 15., grad Laxenburg. Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 170-185.
- Handwerksgenerale und Fundamentalpatent. Wien vom 16. November 1731. *Vollständige Sammlung aller seit dem Jahre 1729 bis gegenwärtig ergangenen Generalien und Verordnungen für sammentliche Innungen und Zünfte In systematisch – chronologischer Ordnung*; Brünn, im Verlage bei Johann Georg Gastl, Kunst- und Buchhändler in der Sattlergasse. 1793.
- Kako rokodelski stan na boljši pripraviti; *Novice*, 9. maliga srpana (julija) 1851 (IX/28).
- Obrtni red z dne 20. 12. 1859 (z veljavnostjo od 1. 5. 1860), v originalu objavljen v RGBI F. 227; v: Ernst Mayerhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern...*, Wien 1881. 3. Band; str. 567-626.

za primerno menjavo turnusa. Izjemoma lahko oblastvo dovoli začasno podaljšanje delovnega časa za največ 2 uri (za osebe pod 16 let), podaljšanje pa ne sme trajati dlje kot 4 tedne.« – ta člen je vključen v podpoglavje dodatnih določil za večja podjetja (z več kot 20 zaposlenimi). OR 1859.

Zgodovinski arhiv Celje (SI_ZAC)

- SI_ZAC/0786_00006; Marija Terezija potrdi pravila ceha zidarjev, kamnosekov in tesarjev; 1758, april 27., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00007; Marija Terezija potrdi pravila ceha mesarjev; 1770, december 22., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00083; Cesar Jožef I. potrdi pravila celjskega usnjarskega ceha. 1706, februar 27., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00084; Marija Terezija potrdi pravila celjskih usnarjev. 1757, avgust 13., Dunaj.
- SI_ZAC/0024, a. š. 32, Zapisniki mestnega sveta 1846-1850. Ausweis über Fleiß, Fortgang, Besuch und Sitten der Handwerkslehrlinge in der sonntägigen Wiederholungsschule zu Zilli am Ende des Winterkurses 1847. Mestna občina Celje 1850-1918.
- SI_ZAC/0010, Zapisniki, a. š. 8/1, Zapisnik mestnega sveta 4. 8. 1804, zadeva Pub 586. Mestni magistrat Celje (1693-1850).

Zgodovinski arhiv na Ptuj (SI_ZAP)

- SI_ZAP 434 CR 5; Cehovski red zidarskega ceha v Gradcu. 1698, marec 3., Gradec (prepis)
- SI_ZAP 434 CR 6; Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. s. d.
- SI_ZAP 434 CR 6; Vajeniški red gradbeniškega ceha.
- SI_ZAP 440 CR 11; Cehovski red mesarskega ceha v Ptuj (pred 1711).

Literatura

- Hoffmann, Barbara.** *Knotenbeißer, Knochenhauer und andere Gewerke (Streifzüge durch die Geschichte des Berliner Handwerks vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert)*; Märkisches Museum, Handwerksmuseum; Berlin 1989
- Politična šolska ustava*: https://sl.wikipedia.org/wiki/Politi%C4%8Dna_%C5%A1olska_ustava (22. 8. 2016)
- Mitterauer, Michael.** *Grundtypen alteuropäischen Sozialformen: Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*; Stuttgart 1979.

Sandgruber, Roman. *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*; R. Oldenbourg Verlag; München 1982.

Serše, Aleksandra. *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941: s posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije (1995).

Žižek, Aleksander. *Rokodelci mojega mesta. Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2000.

Zusammenfassung

DIE LEHRE ALS EINTRITTSKARTE IN DIE WELT DES ZUNFTHANDWERKS

In der vormodernen Periode stellte die Aufnahme in die Lehre einen wichtigen Wendepunkt im Leben eines Knaben dar. Die kluge Wahl des zukünftigen Berufes ebnete ihm nämlich den Weg zu einer gesicherten materiellen Existenz und gesellschaftlichem Ansehen. Meist entschieden die Schicksalsgöttinnen und die Eltern an seiner Stelle. Am geeignetsten für die Fortführung der familiären Handwerkstradition waren natürlich die Nachkommen lokaler Meister, notfalls waren noch andere Bürgersöhne und in slowenischen Gebieten auch Bauernsöhne aus der Umgebung annehmbar. Einem großen Teil geeigneter junger Männer wurde der Eintritt in ein Handwerk durch ihre Herkunft als uneheliche Kinder oder Söhne von „unehrenhaften“ Leuten verstellt; bei einem bestimmten Teil der Kinder war es das in einigen Gewerben sehr teure Lehrgeld. Der Staat und die Kirche begannen insbesondere durch die Handwerksordnung aus dem Jahr 1732 die Beschränkungen zu lockern, die im Laufe der Zeit von den Zünften errichtet worden waren um die Einstellung von Lehrlingen zu begrenzen. Ausgenommen die zahlreichen Lehrlinge, die die Lehre gleich unter dem eigenen Dach (in der heimischen Werkstatt) ableisteten, war die Aufnahme einer Lehre mit dem Verlassen des Heimes und der Einbindung in eine neue Familiengemeinschaft und einen neuen Haushalt verbunden. Die Verantwortung für die Versorgung, die Erziehung, den fachlichen Fortschritt und die Sicherheit des Lehrlings übernahm der Meister mit seiner Ehefrau, am Prozess der Schulung des

Lehrlings waren aber auch die Gehilfen und andere Mitglieder des Großhaushaltes beteiligt. Dass es sich dabei um einen wichtigen Prozess handelte, erkannte mit der Zeit auch der Staat, der bereits in den Zunftordnungen die grundlegenden Richtlinien für die Durchführung der Handwerkslehre vorschrieb und später Lehrlinge auch in einzelne Formen des regulären Schulwesens (die sonntäglichen Wiederholungsschulen) einband und den Besuch dieses Unterrichtes (sowie des Religionsunterrichtes) zur Bedingung für den erfolgreichen Abschluss der Handwerkslehre machte. Auch auf dem Gebiet der Ausbildung der Lehrlinge kam es zu einer Vereinheitlichung – die Lehrzeit dauerte abhängig vom Beruf zwischen zwei Jahren (Zimmerer) und fünf Jahren (Steinhauer), die Aufnahme und der Abschluss der Lehre mit der Verleihung des Lehrbriefes erfolgten im Rahmen von Zunftsitzen (Versammlungen). Zwischen dem Niedergeschriebenen und dem tatsächlichen Leben gab es aber auch im Bereich der Lehre große Unterschiede. Die Meister (und andere Mitglieder des Haushaltes) behandelten die Lehrlinge oft schlecht, und einige Lehrlinge lebten nicht in Übereinstimmung mit den Regeln der Zunft, des Glaubens oder der Moral. Informationen über die Regulierung der Lehre und einzelne Beispiele von Exzessen verbergen sich in Zunftregeln, Zunftbüchern und Urkunden, während der weitere historische Rahmen auch mithilfe der Literatur umrissen werden kann. Der Beitrag konzentriert sich auf die Periode zwischen den zwei zentralen Rechtsakten, die das Handwerk regelten – die innerösterreichische Handwerksordnung Karls VI. (1732) und die Gewerbeordnung aus dem Jahr 1859. Vom letzten Drittel des 18. Jahrhunderts an ist die Ausbildung der Lehrlinge dann immer weniger eine (interne) Zunftangelegenheit und immer mehr Teil eines zentralistisch geführten und mit modernen pädagogischen Lehrmeinungen unterstützten Systems.

Schlagwörter: Handwerk, Zunft, Lehrling, Zunftordnung, Ausbildung

Stanislav Južnič

Gian Rinaldo Carli

Koprski astronom in sorodnik Celjanke Alme Karlin

JUŽNIČ Stanislav, dr. zgodovine, univerzitetni diplomirani inženir fizike, Univerza v Oklahomi, raziskovalec na oddelku za zgodovino znanosti & samozaposlen v kulturi, interpretator kulturne dediščine, Dunajska cesta 83, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: juznic@hotmail.com

521:929 Carli G. R.
929Karlin A. M.

GIAN RINALDO CARLI

Koprski astronom in sorodnik Celjanke Alme Karlin

Svetovljanska Celjanka Alma Karlin je bila od nekdaj ponosna na svoje domnevne koprške grofovske prednike, gotovo predvsem na Gian Rinalda Carlija, ki se je ob bogati poroki dotaknil oblakov tako v Padovi, kot v Benetkah in Milanu. V Almi in Gian Rinaldu je bilo nekaj svetovnega popotnika, čeravno je Alma potovala zares, njen častitljivi sorodnik pa predvsem z gosjim peresom po papirju. Izpostavljena je Gian Rinaldo Carlijeva vloga med vodilnimi astronomsko navdihnjenimi misleci Severne Italije in Primorske. Koprski grof Carli je že med študijem v Padovi dobrodušno spoznal sodobno astronomijo, predvsem dela Newtona in njegovega prijatelja, »odkritelja« Halleyjevega kometa Edmonda Halleyja. Pri svojem zglednem razmišljanju o Argonautih si je izdatno pomagal z Newtonovimi in Halleyjevimi računi premikov ozvezdij in z njimi časovnega obdobja, v katerem naj bi Argonavti z ladjo Argo potovali skozi naše kraje in še posebej preko Carlijeve domače Istre. Padovski profesor astronomije Carli, prvi poklicni astronom z območja sedanje Slovenije, je veliko storil v prid uporabe astronomskih ved za orientacijo v pomorstvu. Kot reformator pouka v Lombardiji se je uspešno zavzemal za uveljavitev astronomije pri pouku na višjih študijih v Pavii in Milanu. Opisane so Carlijeve povezave z vodilnimi učenimi astronomi njega dni, kot sta bila Francoza de la Hire in Cassini ali prvi ravnatelj zvezdarne v Greenwichu Flamsteed.

Ključne besede: *Gian Rinaldo Carli, zgodovina astronomije in kronologije, Alma Karlin*

JUŽNIČ Stanislav, PhD History, BSC Physics, University of Oklahoma, Resercher, Department of the History of Science & Self-employed Interpreter of Cultural Heritage, Dunajska cesta 83, SI-1000 Ljubljana, e-mail: juznic@hotmail.com

521:929 Carli G. R.
929Karlin A. M.

GIAN RINALDO CARLI

Capodistrian Astronomer and a Relative of Alma Karlin from Celje

The erudite Celje native, Alma Karlin, was always proud of her Koper ancestry, certainly above all of Gian Rinaldo Carli, who married wealth and touched the clouds in Padua, Venice and Milan. Alma and Gian Rinaldo were some of the greatest travelers worldwide, although Alma traveled in reality, while her venerable relative Carli, above all, journeyed with a goose quill pen on paper. Gian Rinaldo Carli is ranked among the leading astronomers and inspired thinkers of Northern Italy and today's Littoral region. Capodistrian Count Carli learned about modern astronomy in the early stages of his studies in Padua, especially about the work of Newton and his friend, the "discoverer" of Halley's Comet, Edmond Halley. In his early thinking about the Argonauts, he relied on Newton and Halley's computations of the movement of the constellations and the concomitant time period during which the Argonauts, in their ship the Argo, apparently traveled through our territory and especially through Carli's home of Istria. As a Paduan professor of astronomy, Carli was the first professional astronomer from the present-day Slovenia territory and made an important contribution to the astronomical science for maritime orientation. As a teacher and reformer in Lombardy, he successfully advocated the introduction of astronomy to advanced classes in Pavia and Milan. The article describes Carli's links with the leading astronomers of his time, such as the Frenchmen de la Hire and Cassini, or the first head of the Greenwich Observatory, John Flamsteed.

Key words: *Gian Rinaldo Carli, history of astronomy and chronology, Alma Karlin*

Uvod

Alma Karlin in njen domnevni sorodnik Gian Rinaldo Carli sta se vsak po svoje povzpela med zvezde: Alma bolj po čustveno umetniški domselnosti in Gian Rinaldo bolj po znanstveni plati.¹ Amerika je tako ali drugače zaznamovala oba. Tudi večjezičnost domačega kraja ju je obtesala na podoben način, prav tako pa si med sodobnim pogledom nanju lomimo kopja ob njuni narodnostni pripadnosti, ki je njima pomenila precej manj kot nam. Čeravno sta oba odraščala v tujejezičnem otoku sredi slovenskega okolja, jima slovensko pisana beseda nikoli ni prav stekla.

Še ena zanimiva lastnost krasi Gian Rinalda Carlija: čeravno je astronomska in druga znanja z veliko žlico zajemal iz drugih večjih središč Severne Italije, je vseskozi ostal prisoten tudi v samem Kopru kot ne vedno povsem uspešen podjetnik, predvsem pa astronom-znanstvenik, ljubitelj in zbiratelj (dobrih) astronomiji posvečenih knjig. Enako velja tudi za navezanost na Celjski kraj njegove sorodnice Alme Karlin. O Carlijevem delovanju na različnih področjih humanističnih in gospodarskih ved je bilo prelito že veliko črnila. To pot opisujemo njegovo raziskovanje astronomskih ved, ki so postale njegova prva ljubezen, potem ko je komajda zapustil študentske klopi in začel predavati na novo ustanovljeni katedri za navtiko, ladijsko arhitekturo in astronomijo z geografijo v Padovi.² Carli je zgodaj sprejel nove znanstvene dosežke svoje dobe in je v svojih razmišljanjih o času Argonavtskega pohoda rad navajal astronomske račune o premikanju ozvezdij izpod peres vodilnih angleških znanstvenikov: prvega direktorja opazovalnice v Greenwichu Johna Flamsteeda, njegovega kritika Newtona ali Newtonovega mlajšega prijatelja Halleyja, ki je prevzel Flamsteedov observatorij kot drugi direktor. Carli ni pozabil niti Keilla, ki je med prvimi predaval Newtonovo astronomijo. Delo teh slavnih mož je bilo v Istri znano že pred Carlijem, saj si je Halley prijateljsko dopisoval z Valvasorjem; med letoma 1701 in 1703 se je Halley potikal po

Trstu, Istri in Kvarnerju iščoč primerne luke za predvideno izkrcaje angleške mornarice v pomoč cesarju Habsburžanu med špansko nasledstveno vojno. Mladi Halley je tistikrat imel že za seboj izdajo Newtonovih Principov, ki jo je omogočil z lastnim denarjem. Slovito Newtonovo delo in z njim še marsikatera druga cvetka sodobne astronomije si ni moglo želeti boljšega priporočila kot ga je nudil Halley; le-ta je bil kapitan angleške mornarice in zagnan obiskovalec vsakovrstnih petičnih salonov v Trstu, Reki ali Istri, čeravno se mu je končno zdelo še najbolj primerno utrditi Bakarski zaliv za predvideno izkrcaje. Tako so bili Newtonovi dosežki v astronomiji in sorodnih vedah po Halleyjevem posredovanju v Istri dobro znani že dve desetletji pred Carlijevim rojstvom. Kljub temu pa je prav Carliju pripadla čast, da je med Istrani prvi učeno pisal o Newtonu leta 1745, dobra štiri desetletja po Halleyjevem obisku in krepko po Newtonovi smrti. Zamuda se zdi morda danes kar zajetna, vendar njega dni ni bilo tako. Celo Londonu veliko bližji Pariz je sprejel Newtonovo astronomijo in fiziko komaj po posredovanju Voltaira in drugih obiskovalcev Anglije šele po Newtonovem veličastnem pogrebu; Voltairovo navdušenje nad Newtonovim visokim položajem med Angleži je bilo v Carlijevem času še novost, tako da imamo Carlija upravičeno za enega prvih zagovornikov Newtonove astronomije ne le južno od Alp, temveč kar v celotni celinski Evropi.

Argonauti po Newtonovih računih premika ozvezdij

Gabrijel Gruber si je kot direktor plovbe po vseh habsburških vodah razen Donave močno prizadeval za gradnjo prekopa, ki bi vzdolž reke Save povezal Jadran s Črnim morjem po poteh legendarnih Argonavtov. Poglavitni raziskovalec Argonavtov je bil Gruberjev starejši vzornik Carli; Jazona in Argonavtsko pot je v njunem času preučeval tudi Gruberjev sovražnik Baltazar Hacquet.³

Grof Gian Rinaldo Carli (* 1720) je kot najstnik študiral astronomijo in druge vede pri piaristih (Scolopi) v domačem koprskem Kolegiju plemenitašev in nato pri vikarju mesta Flambro jugozahodno od Vidma Giuseppeju Biniju (* 1689; † 1773), članu akademije Arkadijcev in domačem učitelju neča-

¹ Pri nastajanju članka so mi bili v veliko pomoč: Milan Novak iz Slovanske knjižnice, Marjan Rupret iz rokopisnega oddelka NUK, Vltava Muk kustosinja Zavičajnog muzeja Poreštine u Poreču, kustosinja Barbara Trnovec iz Pokrajinskega muzeja Celje.

² Del Negro, *Alcune note*, 153, 156.

³ Hacquet, *Oryctographia*, 156-158

ka guvernerja Lombardije Hieronima Colloreda. Bini je mladega Carlija usmeril v astronomijo in fiziko, tako da je Carli že pred svojim osemnajstim letom po koncu svojih koprskih študijev sestavil razpravo o severnem siju leta 1738 (*Aurora Boreale*). K pisanju ga je vzpodbudila izjemna vidljivost severnega sija v Benečiji dne 16. 12. 1737 ob dveh po polnoči; seveda so njega dni severni sij pojasnjevali bolj meteorološko, kot astronomsko, čeravno je Halley že slutil povezavo med severnim sijem in magnetizmom Zemlje, še posebej po dobro vidnem severnem siju v Angliji nekoliko pred Carlijevim rojstvom leta 1716. Avgusta istega leta 1738 je mladi rimski profesor Bošković prav tako objavil razpravo o severnem siju in ocenil njegovo višino po lanskim decembrskih opazovanjih nekdanjega padovskega profesorja astronomije (1708-1715), Carlijevega prijatelja markiza Giovannija Polenija (* 1683; † 1761).

Carli je študiral na univerzi v Padovi od leta 1737 do 1743. To je bila običajna pot tedanjih beneških petičnežev namenjenih visokim službam. Leta 1744 je Carli prvi v italijanščino prevedel astronomsko naravnano Hesiodovo Teogonijo s prispevki k razlagi postanka sveta. Dodal ji je še tri spremna pisma. Carli je pri prevodu uporabljal poljudno astronomijo Noël-Antoine Plucheja (* 1688; † 1761), ki ga je rad bral tudi Žiga Zois.

Slaba tri leta po koncu veselih študentskih dni je Carli dne 21. 4. 1745 še rosno mlad zasedel pravkar ustanovljeno katedro za teorijo navtike z astronomijo in ladijsko arhitekturo na padovski univerzi s plačo 300 fl. Markiz Scipione Maffei in Giovanni Poleni sta tiste dni preuredila študij matematike in astronomije v Padovi; na predloga Giovannija Polenija, Jacopa Stellinija in Marco Foscarinija je bil za profesorja na novoustanovljeni katedri imenovan mladi petindvajsetletni Carli. Popotnica h Carlijevemu akademskemu prestižu sta bili njegovo raziskovanje astronomije Argonavtov in njegova sestava modela ladje s štiriinšedemdesetimi topovi, ki je Carlijeva predavanja povezala s šolo Beneškega Arsenala,⁴ katerega je svoj čas pridno obiskoval tudi Galilej. Carli je obenem nadobudne študente poučeval predvsem o astronomiji z geografijo vse do leta 1749; tako je postal prvi poklicni astronom

doma s prostorov sedanje Slovenije, dve desetletji preden se je podobnega pouka lotil Gabrijel Gruber v Ljubljani. Oba sta astronomijo uporabljala predvsem kot učinkovit pripomoček za določanje položaja ladje na morju, za Gruberja pa velja, da je svoje dijake privadil tudi praktičnemu opazovanju skozi teleskop. Ob Carlijevi katedri za astronomijo so tisti čas v Padovi ustanovili še katedro za naravoslovje (1734), eksperimentalno filozofijo (1738) in osnove geometrije (1741), ki pa je delovala zgolj do leta 1751.⁵

Mogoče mladi Carli res ni bil povsem dorasel svojim tako zgodaj pridobljenim akademskim dolžnostim na področju astronomije,⁶ vendar je svoj znanstveni položaj v Padovi vzel skrajno resno. Zato je zaporedoma objavil svoji dve poglavitni knjigi posvečeni točnim matematično-fizikalnim vedam z astronomijo vred. Leta 1745 je izšla Carlijeva knjiga o Argonavtih *Spedizioni degli Argonauti* z upoštevanjem Newtonove astronomske kronologije Stare zaveze, ki jo je resda napisal že prej (1739-1742) med bivanjem v Kopru in študijem v Padovi.⁷ Za nameček je objavil razpravo o magnetnih deklinacijah na dvaintridesetih straneh s šestimi risbami in eno ploščo skic. Raziskovanje magnetizma je bilo docela pisano na kožo Carlijevim predavanjem, saj je navigacija na odprtem morju v veliki meri temeljila na uporabi kompasa in meritvah položajev zvezd ob poznavanju spreminjanja magnetne deklinacije na posameznih geografskih območjih. Carlijev astronomski rokopis o Argonavtih sta pregledala Scipione Maffei dne 9. 7. 1743 in Apostolo Zeno slaba tri leta prej, nato pa sta ga pripravila za tisk; lektor je bil pater Bernardo Rubeis. Zato je hvaležni Carli pred začetkom svojega pisanja za kazalom in pred začetkom glavnega teksta natisnil Maffeijevo pismo kanoniku poslano Paulu Gagliardiju v Brescia, podpisano v Veroni dne 20. 4. 1737.⁸ Posebno znamenit učenjak med Carlijevimi podporniki je bil prav markiz Scipione Maffei. Maffeiji so se že leta 1274 naselili v Bologni, od koder se je ena njihova veja ustalila na Tirolskem; druga veja se je iz Bologne preselila v Verono, kjer sta bila rojena

⁴ Sangalli, *Università, XVIII-XIX*, 47, 51; Hoyer, *Hiša Tartini*, 18; Bossi, *Elogio*, 70-71; Stancovich, *Biografia*, 337, 339.

⁵ Del Negro, 1997, 144.

⁶ Ziliotto, *Gianrinaldo Carli*, 229.

⁷ Del Negro, 1997, 141, 145.

⁸ Trampus, *Dottrina*, 140, 11. stran nepaginiranega uvoda; Carli, *Della Spedizione*, 139-140.

general Alessandro Maffei in njegov brat markiz Francesco Scipione Maffei, fizik in pesnik. Maffei je leta 1747 v Veroni objavil *Della formazione dei fulmini* v prid Benjamin Franklinove teorije meteorologije in elektrike, ki jo je podpiral tudi Carli.

Carli je domneval, da so Argonavti svoja tavanja po kopnem zaključili ravno v Carlijevi domači Istri; pri določanju dobe njihovega potovanja se je skliceval predvsem na račune premikov ozvezdij slovitih angleških učenjakov Newtona in Halleyja. Rakov povratnik so antični Grki poimenovali po ozvezdju Raka, pred katerim se je njega dni nahajalo Sonce ob poletnem obratu 21. junija; zaradi premikov pa se danes Sonce v času poletnega obrata nahaja v ozvezdju Dvojčkov, kar vrlima Angležema seveda ni ušlo.

Uvodno pismo bralcem svoje knjige je Carli datiral dne 2. 4. 1745. Seveda je bila to prvovrstna priložnost, da je hvaležni Carli posebej pohvalil svoje dobrotnike: senatorja Pietra Pasqualigo, prokuratorja Giovannija Emo in prokuratorja Marca Foscarinija; slednji je Carliju pomagal do katedre na padovski univerzi. Znamenite može je Carli častno imenoval reformatorje pouka v Padovi; pri tem je še posebej izpostavil svojo presenetljivo izvolitev za padovskega profesorja astronomije,⁹ ki je bila očitno nekaj izjemnega glede na Carlijevo tedanjo mladost in neizkušenost. Morda jo lahko primerjamo z Galilejevo matematično katedro na univerzi v Padovi dobro stoletje poprej; padovski profesor Galilej je med drugim zaslovel s teleskopom, ki ga je za debele denarje prodal beneški republiki kot vojaško napravo za pravočasno opazovanje oddaljenih napadalcev.

Kot novi profesor točnih ved na prestižni padovski katedri je Carli seveda še posebej izpostavil področja znanja, ki jih je najbolj cenil. Med njimi so bili geometrija, matematika, statika, upor tekočin, določanje višine polov, ter astronomsko merjenje azimuta Sonca in Lune za potrebe navtike. Carli je pomirljivo poudaril, da ni treba poveljnike ladij siliti med poklicne astronome-matematike, toliko manj pa kaže spreminjati astronome v kapitane; slej-ko-prej je Carliju šlo bolj za osnovno znanje astronomije, ki si ga morajo pomorski kapitani

pridobiti za kar se da varno plovbo. Posebno važna se mu je zdela uporaba magnetov-kompasov, preučevanje plimovanja v povezavi s Soncem in Luno, odpravljanje nenatančnosti ur in poznavanje gibanj kompasa. Glede ur je šel povsem v korak s svojim časom, saj je prav tedaj John Harrisonov sin William po nalogu britanske vojne mornarice vodil odpravo za preizkus delovanja ure med jadranjem proti Jamajki;¹⁰ Harrisonove točne ure so ob poznavanju položajev ozvezdij omogočile natančno določanje zemljepisnih leg ladje.

Carli si je želel geometrijo in astronomijo uporabljati tudi za sodobnejše in bolj natančno izdelovanje zemljevidov. O Newtonovih računih datumov na osnovi premikov ozvezdij je poročal v poglavjih IV, VI, VIII, X, XIX, XX svoje druge knjige o Argonavtih. Na dosežke Newtonovega prijatelja Halleyja (pomotoma se mu je zapisalo Helley) se je skliceval v knjigah IX in X; ob zadnji priložnosti ga je navedel v isti sapi s Soucietom,¹¹ tudi v obliki Edmondo Hallejo.¹² Priimek slovitega Newtona se je Carliju ponekod zapisal v obliki *Neuton*; večkrat je zapisal celo *Nevvton*. Po drugi strani je Hallejevo teorijo kompasa obravnaval po Newtonovih principih. Uporabil je tudi meritve magnetov Servingtona Saveryja († 1744 Shilston), ki so bili objavljeni v Londonu; obenem je bral slovito Pieter Musschenbroeckovo knjigo *De Magnete*, ki je bila izjemno priljubljena tudi v Ljubljani. Navajal je astronomska opazovanja papeškega legata Charlesa Maigrota (Maygrot, * 1652; † 1730) na Kitajskem, ki ga je cesar zavoljo nasprotovanja Konfuciju v sporu o kitajskih ritualih izgnal 17. 12. 1706. Carlija so posebno privlačila dela de l'Isleja. Zanimala so ga astronomska dognanja Charlesa Marie de La Condamineja (* 1701; † 1774) objavljena v akademskih poročilih imenovanih *Mem. Acad.* v Parizu leta 1731 in 1733; pogumni Condamine je pozneje vodil perujsko odpravo namenjeno merjenju poldnevnikarja za reševanje spora med Newtonovimi in Cassinijevimi zagovorniki različne oblikovanosti Zemlje. Carlijeva raziskovanja spreminjanja magnetnega polja na različnih zemljepisnih območjih so temeljila na poročilih o inklinacijah, kot so jih objavljali številni imenitni učenjaki: astronom, seizmolog, izumitelj

¹⁰ Carli, *Della Spedizione*, 3. stran nepaginiranega posvetila.

¹¹ Carli, *Della Spedizione*, III, XIII.

¹² Carli, *Declinazione*, 17.

⁹ Carli, *Della Spedizione*, 10. stran nepaginiranega uvoda, II.

Tabela 1: Pomembni astronomi in drugi pisci, ki jih je Carli navajal v svoji knjigi o Argonautih leta 1745.

Ime	Leto izdaje, naslov knjige, kraj natisa	Stran Carlijevega citata
Cornelius Agrippa		50
Peter Apian		44
Grof Buffon	1749. <i>Historie naturelle</i> . Pariz	XIII
Philipp von Zesen (Filip Caesio, * 1619; † 1689)	1662. <i>Caelum Astronomico-poeticum</i> . Amsterdam	4, 7, 19, 29
opat Natale Conti	1612. <i>Mythologia</i> . Ženeva; 1726. <i>Réponse aux observat. sur la Chronolog. de M. Newton e Lettre de M. au sujet, d'un petit écrit intitulée Réponse ec.</i> Pariz	7, 45, 46, 53
John Flamsteed	1725. <i>Historia Cœlestis Britannica</i> . London	29
Pierre Gassendi		54
Halley		XIII, 47
Hiparh		51, 94; (Carli, Dissertazione, 78)
Philippe de la Hire	1735. <i>Tables astronomiques</i> . Paris	46
Gaius Julius Hyginus (1. stoletje)	<i>Poeticon astronomicon</i> . Leyden/Amsterdam	42
Keill		46
S. Maffei		XI; (Carli, Dissertazione, 77)
Grof Giammaria Mazzucchelli	1737. <i>Notizie Istoriche e critiche intorno ad Archimede</i> . Brescia: Rizzardi	56-57
Giovan Francesco Pico Mirandola		50
Newton	1728. <i>La chronologie des anciens royaumes corrigée</i> . Pariz	42, 45, 46, 51, 53, 57, 59, 60, 61, 140, 281
Dionigi Petavio	1710. <i>Rationarum Temporum</i> . Leyden; 1627. <i>Opus de Doctrina Temporum</i> . Pariz	42, 50, 51, 61, 66, 281
Padovski profesor Alessandro Piccolomini (* 1508 Siena; † 1578)	<i>Della sfera del mondo</i> . Benetke (Prvi tiskani zvezdni atlas prvič objavljen 1540)	54
Gaj Plinij Sekund starejši (* 23/24)	<i>Naturalis historiae libri XXXVII</i> z astronomijo v drugi in geografijo v tretji knjigi (Plinij, Naravoslovje, 24)	82, 85
Giovanni Poleni		29
Eusèbe Renaudot (* 1613; † 1679)	1736. <i>De l'origine de la sphère</i> . Pariz	54
Étienne Souciet		XIII, 46, 47
Brooke Taylor		46

bata v parnem stroju in vzmetne nihajne ure Jean de Hautefeuille (de la Haute Feuille FRS, * 1647 Orleans; † 1724), (William) Gilbert, Kircher in jezuit Claude-François Milliet Dechaies v svoji pariški *L'art de naviger* iz leta 1677. Carli je še posebej zanimal profesor matematike Bernardinu Zendriniju (* 1679; † 1747) iz Benetk, ki je leta 1714 sestavil svoj lastni kompas.¹³ Po Zendrinijevem vzoru se je potrudil tudi Carli in kot profesor geografije, astronomije in navtičnih ved v Padovi sestavil svojo lastno inačico kompasa.¹⁴

¹³ Carli, *Declinazione*, 20, 23-24, 28, 30, 31; Zendrini, *Modo di ritrovare*.

¹⁴ Carli, *Declinazione*, 33 (figura 5).

Stran 282 Carlijeve knjige o zvezdoslovju potovanj Argonavtov iz leta 1745.

Stran 29 Carlijeve knjige o zvezdoslovju potovanj Argonavtov iz leta 1745.

Bartolomeo Nazari (* 1693; † 1758) je takole portretiral pravkar ovdovelega padovskega profesorja astronomije Koprčana Carlija v Benetkah leta 1749 (zasebna zbirka v *Musei Civici Veneziani*).

V drugi knjigi je Carli obravnaval dobo pohoda Argonavtov; okoli njene točne datacije so se lomila številna kopja. Astronoma Dionigi Petavio iz zgodnjega 17. stoletja in Isaac Newton sta bila za Carlija pravzaprav najbolj učena imena na celim svetu.¹⁵ Newton je Aesculapa in Heraklesa prav prijazno proglasil za Argonavta kot domnevna udeleženca pohoda od Črnega morja proti Jadranu. Newton je

¹⁵ Newton, *The chronology*, 66, 281.

prepričljivo dognal rodovnik slovitega učenjaka Hipokrata; le-ta naj bi bil osemnajsti potomec Aesculapa po moški veji in devetnajsti Heraklov potomec po ženski liniji.¹⁶ Ob Newtonu je Carli zaupal tudi veliko starejšim komentarjem astronoma Petra Apiana, profesorja v bavarskem Ingolstadt.¹⁷

Jezuit Souciet je dobo potovanja Argonavtov izračunal po tabelah pariškega akademika astronoma de la Hira in svoje delo posvetil Contiju. Newton je Soucietove račune kritiziral v kratkem pismu poslanem Taylorju.¹⁸ Souciet je odgovoril na Newtonove kritike in dodal nove zamere; nanje Newton ni več mogel usmeriti svojega gosjega peresa, saj je medtem že umrl. Newtonove barve je zato branil prijatelj Halley.¹⁹ Étienne Souciet je kmalu za tem leta 1729 in 1739 nekoliko neugledno objavil astronomska raziskovanja Antoina Gaubila, Ignaza Köglerja kot predhodnika Avgušтина Hallersteina in drugih pekinških astronomov jezuitov; pri tem je zagrešil velikanske tiskarske škrate, ki so močno razsrdili Nemca Köglerja, ki je pozneje raje objavljaj pri Italijanih. Antoine Gaubil je še ostreje zaničeval Soucietovo francosko izdajo svojih del; za primer je izpostavljaj veliko boljše in bolj vestno opravljeno Gouyjevo uredništvo kitajskih dosežkov jezuitskih astronomov v službi pariške akademije iz let 1688 in 1692; Thomas Gouye je neurejene zapiske pekinških jezuitov uredil v lepo celoto. Souciet se pač ni tako zelo potrudil; Gaubil ga je kritiziral posredno namigujoč, da je uredniško delo opravil bolj z levo roko.²⁰

Newtonovo delo o določanju letnic starodavnih dogodkov je bilo v Parizu v posmrtni izdaji iz leta 1728 razdeljeno na štiri poglavja skupaj z opazovanji »slovitega kraljevega astronoma« Edmonda Halleyja. Newton, Souciet in Halley so za dobo potovanja Argonavtov izračunali leta 937, 1467, oziroma 1212 pred našim štetjem; po sodobnih dognanjih se

¹⁶ Plinij, *Naravoslovje*, 407.

¹⁷ Carli, *Della Spedizione*, 36, 42-44.

¹⁸ Souciet, *Commentaires*, 46; Carli, *Della Spedizione*, 46.

¹⁹ Carli, *Della Spedizione*, 47.

²⁰ Hsia, *Sojourners*, 3, 93, 122-123, 147.

zdi zadnja Halleyjeva domneva še najbolj primerna. Razlike v dobljenih datumih so seveda močno bode v oči natančnega Carlija, saj sta precej različne številke ponujala starejša raziskovalca Cornelius Agrippa ali Giovan Francesco Pico Mirandola po astronomskih opazovanjih ozvezdja Ovna Jazonovega učitelja kentavra Hirona; pregnani človek-konj je bil dober zdravnik a nič manj se ni odlikoval kot zvezdogled. Navigacija po zvezdah je bila tudi sicer dovolj znana iz grških mitov;²¹ Hiron je kot najstarejši in najpametnejši človek s spodnjimi konjskimi okončinami veljal za izumitelja sfere potrebne za astronomska opazovanja po Gassendiju, Sacrobosciju in opisu sfere opata Renaudota. Carlijev prijatelj grof Giammaria Mazzucchelli iz Brescie, biograf Pietra Aretina, se je ob Hironove dosežke še zlasti obregnil v knjigi *Storiche Notizie... Archimede*; o Hironu sta pisala tudi Newton in antični zgodovinar grške filozofije Diogene Laerzio. Newton je proglasil kentavra Hirona za opazovalca-astronoma; račun naj bi pokazal izjemno znanje priletnega Hirona ob zaključku Argonavtske plovbe, katere nista zamudila niti njegova dva sinova.²²

Stari Grki so pomotoma postavili Argonavtsko popotovanje tristo let pred resnično dogajanje; napaka je astronoma Hiparha premotila k zgrešeni predpostavki o premiku enakonočja (ekvinokcij) za eno samo stopinjo v sto letih. Lahkoverni Hiparh je namreč svoja opazovanja primerjal z legendarnimi zapiski Argonavtov. Newton je z natančnejšim računom dokazoval, da naj bi Argonavti potovali po Salomonovi smrti, najverjetneje kakih 43 let po pogrebu. Trojanska vojna se je bila en rod pozneje, saj se je precej voditeljev Grkov hvalilo z Argonavtskimi očeti²³ kot nasprotniki Priamovih junakov pod Trojo. Carli je v osnovnih potezah sprejel Newtonov način preračunavanja časa preteklih dogodkov glede na grška astronomska opazovanja in Staro zavezo, vendar ga je motila razlika med datacijama Hiparha in Newtona. Dobro leto pred Carlijem je jezuitski astronom Andrej Kobav iz naše Cerknice na cesarskem Dunaju objavil kronologijo, ki je Carli ni poznal, saj se je loteval

predvsem italijanskih in angleških veljakov; slednje je bral predvsem v francoščini. Po Newtonu naj bi David vladal štirideset let, za njim pa njegov sin Salomon prav tako štirideset let; vendar je Conti našel napako v Newtonovem računu. Newton je iz astronomskih opazovanj ozvezdij in solsticijev določil čas potovanja Argonavtov, opat Natale Conti pa je leta 1726 v Parizu objavil odgovore na Newtonova vprašanja z zavrnitvami.²⁴

Newton pred smrtjo ni objavil ničesar o astronomskem preračunavanju časa davno minulih dogodkov na temelju poznavanja premikov ozvezdij razen pisma matematiku Taylorju, ki ga je obelodanil Keill; Carliju se je pomotoma zapisal priimek Keil. Keillova fizika in astronomija sta bili tako priljubljeni, da so ju brali celo kranjski frančiškani, prav nič manj vneto pa kitajski jezuitski astronomi z našim Avguštinom Hallersteinom na čelu; Japonci so Keillovo delo celo prevedli iz nizozemščine, saj sta bili angleščina ali latinščina španski vasi za tedanje prebivalce Dežele vzhajajočega Sonca.

Carli je uporabljal Newtonovo astronomsko kronologijo s kritikami jezuita Souciet²⁵ in navedbami dosežkov Newtonovega pglavitnega prijatelja, astronoma Halleyja. Hallersteinovi jezuiti so v Pekingju uporabljali Newtonovo knjigo v londonski izdaji,²⁶ medtem ko se je Carliju bolj prikupil istočasni francoski pariški natis iz leta 1728. Po Newtonovem mnenju je bila ekspedicija pod vodstvom Sestorisa opravljena eno generacijo pred Argonavti, po vrnitvi s pohoda pa sta slovita Castor in Polux osvobodila svojo sestro Heleno. Ladja Argo pa je bila prva med grškimi dolgimi ladjami namenjenimi plovbi po odprtem morju; pred tem so zvečine uporabljali zgolj manjša plovila primerna za obalno plovbo. Newton je poznal položaje zvezd v ozvezdju ovna (*Arietis*) *Prima Arietis* in *Ultima caudae Arietis* leta 1689; primerjal jih je z legami, ki so jih opazili Argonavti. Vedel je, da se ekvinokcij v enem letu premakne nazaj za 50", tako da je lahko izračunal čas popotovanj Argonavtov, ob katerem so bile pglavitne točke ekvinokcija in solsticija v

²¹ Clendenon, *Ancient*, 296.

²² Ziliotto, Gianrinaldo Carli, 232; Del Negro, 1997, 154; Carli, *Della Spedizione*, 9. stran nepaginiranega uvoda, 47-48, 50, 54, 58; Newton, *The chronology*, 84, 140, 151.

²³ Newton, 1728, 94, 95.

²⁴ Carli, *Della Spedizione*, 45, 51, 59-60; Trampus, *Dottrina*, 140.

²⁵ Newton, *The chronology*, 4: 66, 281; Souciet, *Commentaires*; Carli, *Della Spedizione*, 42, 47.

²⁶ Verhaeren, *Catalogue*, 1199-1200.

ozvezdijh ovna, raka, škorpionja in kozoroga. Tako je dognal, da je ladja Argo plula kakih petindvajset let po Salomonovi smrti; seveda sredina ozvezdja ovna dobi Argonavtov ni bila nujno ravno sredi zvezde *Prima Arietis* (oven), kar nekoliko zasuka celotno določanje časa. Po Argonavtskem pohodu Newton ni imel na voljo nadaljnjih primerljivih astronomskih podatkov antičnih opazovalcev za več stoletij vse do Talesovega posega.²⁷

Koprčan Carli proti astrologiji

Ob časoslovju Argonavtov se je Carli že kot študent v Padovi začel zanimati za glasbo v povezavi z astronomijo pod vplivom starejšega piranskega prijatelja Tartinija;²⁸ Carli in Tartini sta si bila zelo blizu, saj je Tartini obiskoval debate o muziki in astronomskih vedah v krogu učenih obiskovalcev Carlijeve hiše.²⁹ V svojih glasbenih snovanjih se je Carli skliceval na prijatelja Ludovica da Riva, profesorja astronomije in meteorologije, ki se je računanja naučil od slavnega Riccatija leta 1722/23.

Tartini je hvalil Boškovića kot največjega matematika v Evropi. Rad je pisaril še drugim sodobnim astronomom, ki pa niso vsi sprejemali Tartinijeve domislice. Med prejemniki Tartinijevih pisem so bili: G. Riccati, F. Algarotti, Jacquier, Boškovičev pomočnik Le Seur iz Parme, astronom Lalande, d'Alembert, Beccaria, Nollet in Euler.

Kot razsvetljenec novega časa je Carli zavračal čeri okultne magije in astronomijo na videz dopolnjujoče astrologije v dobi, ko se je na Dunaju rojeval pozneje zelo vplivni mesmerizem. Medicinska znanost je v Carlievi dobi že uspešno odmikala tla spod nog magiji. V spor se je vpletla kar sama inkvizicija, ki je nepredvidne čarovnike stiskala po lombardijskih zakonih. Carli je magiji, astrologiji in veri v čarovnice odločno nasprotoval že kot študent; kritiko je pozneje še stopnjeval proti kabalistiki, pitagorejcem in astrologiji.³⁰ Ludovico Antonio Muratori se je dne 18. 6. 1749 v Modeni obregnil ob pismo padovskega profesorja Carlija poslano Tarta-

rottiju leta 1749, pozneje pa priobčeno v dokumentih kongresa; Carli je zavrnil domnevno zgrešeno doktrino Magov iz časov Kristusovega rojstva.³¹ Opat Tartarotti je dne 8. 7. 1751 v Roverettu posvetil svojo knjigo Francescu Giuseppeju de' Rosminiju. Že v uvodu se je obregnil ob Carlijevo odklonilno mnenje o diabolčni magiji in astrologiji, ki so ga ogroženi astrološki vedeževalci vzeli v precep že med samim kongresom leta 1749.

V odmevnem delu *L'uomo libero* je Carli kot habsburški politik zavrnil Rousseauja in Verrija. Prva izdaja je imela izmišljen kraj izdaje Lyon, Carli pa je sprva celo leto skrival svoje avtorstvo v strahu pred polemikami. Podobno je leta 1780 pripisal napačen kraj izdaje »*Cosmopoli*« svojim *Lettere Americane*, kjer je znova obračunal z Rousseaujem, astronomom-pariškim županom Jean-Sylvain Baillyem (* 1736; † 1793) ter Buffonom.

Med letoma 1784-1793 je Carli v zbranih delih spremenil marsikatero od svojih dvajset let starejših domislic. V nadaljevanju devetega zvezka je Carli dodal še svoj zemljepisni esej, ki ga je februarja leta 1761 prebral pred koprsko *Accademia de' Risorti Capodistria* pod naslovom *Della geografia primitiva e delle tavole geografiche degli antichi*. Zavračal je zemljepisne in astronomske podrobnosti v Platonovem Eseju O duši.³² Poznal je tudi delo kartografa Bernharda Varena (* 1622; † 1650), objavljeno v letu Varenove smrti; le-tega je Newton dopolnil leta 1672 za svoja predavanja v Cambridgeu. O geografiji je razmišljal tudi Carljev prijatelj markiz Maffei; med drugimi novejšimi pisci se je Carli skliceval na bolonjsko Ricciolijevo Geografijo in na objave astronoma Domenica Cassinija o velikosti Zemlje priobčene leta 1720 v pariških *Mem. Acad.* Carlja je seveda privlačil predvsem Cassinijev spor z Newtonom glede oblike Zemlje. Carli je obravnaval meritve poldnevnik na Laponskem, na območjih Pariz-Amiens, Alessandria-Siena-Rodi, in drugod, ni pa omenil sicer dovolj znane Boškovićeve in Mairove jezuitske meritve poldnevnik v Papeški državi; ta pomenljivi molk bi lahko bil povezan s Carljevim nasprotovanjem jezuitskim šolnikom. Carli se je zanimal tudi za meritev južnega dela francoskega

²⁷ Newton, *The chronology*, 66, 68, 85-87, 92.

²⁸ Cavallini, *Inaugurazione*, 5.

²⁹ Walker, *Studies*, 127.

³⁰ Trampus, *Dottrina*, 143-145, 150; Maffei, Tartarotti, Melchior, Cavalcabò, *Apologia*, 225-268.

³¹ Maffei, Tartarotti, Melchior, Cavalcabò, *Apologia*, 229, 46; Trampus, *Dottrina*, 148.

³² Carli, *Delle opere*, 9: 4.

poldnevnik, ki sta ga opravila Cassini in njegov pomočnik Jean-Matthew De Chazelles (* 1657; † 1710) leta 1683. Seveda si Carli ni mogel kaj, da bi v svoje zemljepisne razprave ne vključil tudi Argonautov.³³

V *Giornale Enciclopedico* je urednik Vicenzo Manini objavil kritiko padovskega profesorja astronomije od leta 1762 Giuseppeja Toalda naperjeno proti Paulu Frisiju in njegovim domnevam o vplivih Lune na vremenske pojave; Carli je pozneje v pismu Toaldu med prvimi predlagal naziv Uran za novo odkriti planet.³⁴ Carli je priznaval nove teorije Kopernika, Galileja in Newtona;³⁵ vedel je, da je razdalje v praznem prostoru Sončevega sistema mogoče določiti s pomočjo Newtonovih zakonov.³⁶

Posodobitev pouka astronomsko-matematičnih ved v Lombardiji

Po predavanjih astronomije v Padovi se je Carliju beneška oblast nekoliko zamerila. Zato je nadaljnja desetletja³⁷ deloval pod habsburškim žezlom v Milanu na vodilnih upravnih in gospodarskih položajih kot predsednik Glavnega ekonomskega sveta (1765-1761) in predsednik novega Kameralnega magistrata (1771-1780). Carli ni bil le navdušen zagovornik Newtonove astronomije; njegovo odobravanje so poželi tudi sodobni nadaljevalci Newtonove misli, kot je bil ameriški prostozidar Benjamin Franklin, v precej manjši meri pa Franklinov prijatelj hrvaški jezuit Ruđer Bošković, ki se kot nekdanji jezuit ni prilegal Carlijevemu novotarjam. Morebiti je prav preko Carlijeve akademske koprške knjižnice Boškovićevo astronomsko delo prispelo v knjižnico koprškega kolegija plemeni-tašev. Malo pred Carlijevim imenovanjem v Milanu so dne 30. 4. 1763 izbrali Ruđerja Boškovića za predstojnika matematične katedre univerze v habsburški Pavii.

Luigi Giusti (* 1709 Benetke; † 1766), dunajski minister za italijanske zadeve (*segretario del dispaccio nel Dipartimento d'Italia a Vienna*), je Carlija predlagal za predsednika načrtovanega re-

formiranega *Magistrato Camerale de Milano* leta 1760.³⁸ Leta 1765 je Carli na Dunaju prevzel tajno dolžnost *Commendatore di S. Nazaro*, obenem pa je dne 20. 11. 1765, z imenovanjem datiranim 10. 12. 1765, postal predsednik *Supremo Consiglio di pubblica economia*; med njegovimi sodelavci sta bila Pietro Verri in mladi milanski patricij Angelo Maria Meraviglia Mantegazza († 1766), ki pa je umrl že čez tri mesece. Carli je postal tudi dekan študijev *Decano del Tribunale degli Studi in Milano*³⁹ z nalogo, naj posodobi tedanji študij astronomije in sorodnih ved. Obenem so dne 24. 11. 1765 pod predsedstvom grofa Karla Josepha Firmiana (* 1718; † 1782 Milano), ustanovili *Deputazione degli Studi per il riordino degli studi superiori*, katerega člani so bili poleg Carlija še Nicola Pecci, Michele Daverio, Giuseppe Pecis in milanski profesor medicine Giuseppe Cicognini. Pod njihovo oblast sta prišli tako Pavijska univerza kot Milanske *Scuole Palatine*, ki so imele štiri katedre za civilne institucije, retoriko, grščino in matematiko z astronomijo; imele so tudi katedro za filozofijo in od leta 1753 za mestno in provincialno pravo. Carli je prevzel tudi dolžnosti *Regio Ducal Magistrato camerale*, zato je sestavil načrt za študij inženirjev in reforme italijanskih javnih šol, seveda onih pod habsburško upravo.⁴⁰ Dne 10. 9. 1767 je bil Carli na Dunaju imenovan za cesarjevega osebnega svetovalca.

Do maja 1766 je Pietro Verri skupaj z bratom Alessandom Verijem, in markizom Cesare Beccaria v Milanu pri P. Pizzolatu izdajal znamenito priljubljeno revijo *Il Caffè: o sia, Brevi e varj discorsi già distribuiti in fogli periodici*, v katero so dopisovali tudi Baillou, Bošković dne 1. 4. 1765 pod naslovom *Estratto del Trattato astronomico del sig. de La Lande* o svojem prijatelju astronomu Lalandu, Gian Rinaldo Carli (*Sulla Patria degli Italiani*) in Giuseppe Colpani. Leta 1766 je Paolo Frisi objavil v *Il Caffè* dovolj sodobni esej o Galilejevi astronomiji pod naslovom *Saggio sul Galileo & tc. in Degl'influssi lunari*.

Predavanja na Milanski Palatinski šoli so bila še vedno močno nagnjena k bogoslovju kljub trem inženirskim katedram, med katerimi je eno od

³³ Carli, *Delle opere*, 9: 5, 10, 22, 27-28, 30-32, 36, 46.

³⁴ Carli, *Delle opere*, 9: 63; Stancovich, *Biografia*, 392-393.

³⁵ Carli, *Le lettere Americane*, 263.

³⁶ Carli, *Le lettere Americane* 13. 6. 1782, 67.

³⁷ Dal Negro, 1997, 154-155.

³⁸ Bossi, *Elogio*, 144; Stancovich, *Biografia*, 357-358.

³⁹ Bossi, *Elogio*, 149.

⁴⁰ Bossi, *Elogio*, 158.

leta 1763 vodil barnabit Paolo Frisi s predavanji o mehaniki, hidravliki in arhitekturi; medtem sta osnovno in nadaljevalno matematiko predavala jezuita Francesco Luini (Luino, * 1740; † 1792) in Bošković z brskega observatorija. D'Alembertov in Diderotov prijatelj Frisi je bil močno protiklerikalni prenovitelj, zato je bil z jezuiti v hudem sporu. *Giunta degli Studi* je prosila za predloge sprememb pouka astronomskih ved, med katerima sta Carli in sin Luigija Giustija, Pietro Paolo Giusti, leta 1767 in 1768 v obliki komentarjev zbrala najboljše ideje za reformo filozofske fakultete. Soglasno sta si želela odstraniti nemoderno fiziko kozmoloških sistemov frančiškanskega profesorja Marzarija s pavijske univerze; Marzari je pač še vedno vztrajal pri Evklidu in Aristotelu. Carli in Giusti sta svoje predloge usmerila tako na milanske, kot na pavijske in provincialne gimnazije, vendar še nista znala najti pravega prostora za pouk fizike z astronomijo. Po Carlijevem mnenju naj bi kozmologijo poučevali kot zgodovino znanosti, ne pa kot številne možne razlage strukture sveta. Pri uporabni matematiki naj bi z infinitezimalnim računom obravnavali astronomijo in kartografijo, nakar bi kazalo predavati še o arhitekturi in o vojaških strojih. Čisti in uporabni srednjeveški matematiki je Carli dodal še tretji del pouka Newtonove fizike z astronomijo. Carli je zagovarjal Newtonovo definicijo mehanike vključno z zakoni gibanja in težnosti ali vprašanji o svetlobi, ognju in zvoku, ki so bila na robu tedanjih raziskovalnih možnosti in le šibko preverjena s poskusi.⁴¹ Leta 1774 je Carli v Firencah objavil *Nuovo Metodo per le scuole pubbliche d'Italia*; predlagal je, naj na Licejih učijo osnove matematike in geometrije, na Akademiji astronomijo, splošno in eksperimentalno fiziko, na univerzah pa botaniko in medicino brez posebne specializacije v matematičnih vedah.⁴²

Astronomija in matematika ameriških domorodcev

Gian Rinaldo Carli je v Ameriko potoval predvsem s prstom po globusu, medtem ko si je njegova sorodnica Alma Karlin zadevo raje ogledal v živo: seveda si je Alma že znala privoščiti razmeroma hi-

tri parnik, medtem ko bi Gian Rinaldo Carli moral pač kar jadрати.

Gian Rinaldo Carli je imel v čislih Boškovičevega prijatelja Franklina. Zato je Carli uvodno pismo italijanskega ponatisa svojih *Lettere Americane* pisal prav prostozidarju Benjaminu Franklinu, celotno zbirko pisem pa je tiskal drugi prostozidar, Lorenzo Manini. Prvo nepaginirano pismo na šestih straneh je bilo naslovljeno na Franklina, nato pa je sledil uvod Isidora Blanchija. Carli je omenjal znamenita pariška učenjaka la Condamineja in grofa Buffona.⁴³ Amerike si ni ogledal v živo, kljub temu pa je v pismu Franklinu izrazil dobršno mero navdušenja nad mladimi pravkar ustanovljenimi ZDA.

Carli je poznal zagate slovitega pariškega akademika grofa Buffona glede starosti Zemlje. Buffon je pri različnih komisijah pariške akademije tesno sodeloval z B. Franklinom, med drugim ob odklonilni oceni Mesmerjevega nauka. Carli je prebral ameriške potopise italijanskih in drugih piscev preden se je lotil svojih Ameriških pisem.⁴⁴

Carli je razmišljal o pisavi Inkov, predvsem pa je astronomijo in računstvo staroselcev Mehike in Peruja primerjal z Egipčani, Kitajci, antičnimi Grki in svojimi sosedi. Evropejci smo od Babiloncev prevzeli šestdesetiško sestavo, na drugih celinah pa je bilo pač drugače.

Triindvajseto pismo je napisal o astronomiji dne 15. 10. 1777⁴⁵ brez navedbe prejemnika pisma. Pri ameriških domorodcih ga je privlačila enostavnost aritmetičnih računov, kot jih je med dosežki kitajskih računskih mojstrov zaznal že jezuitski pater Martino Martini v svojem spisu *Storia cinese*. Mapertius je raziskal razvoj algebre in astronomije v Egiptu in na Kitajskem. Antonio Herrera y Tordesillas je leta 1532 poročal o matematičnih-astronomskih drobcih iz Mehike⁴⁶. Carli se je zavaljo svojih padovskih predavanj zanimal predvsem za astronome; zato je pozorno spremljal la Condaminejev opis potovanja ob reki Amazonki med meri-

⁴¹ Brambilla, *Scientific*, 67.

⁴² Stancovich, *Biografia*, 365-366.

⁴³ Trampus, *Dottrina*, 149; Carli, *Le lettere Americane*, tretja stran uvoda, nepaginirano.

⁴⁴ Carli, *Albònico, Delle lettere*, 410, 419.

⁴⁵ Carli, *Le lettere Americane* 1, 237-251.

⁴⁶ Carli, *Le lettere Americane* 1, 231, 232, 234; Carli, *Albònico, Delle lettere*, 37.

Tabela 2: Pomembni astronomi in drugi znanstveniki, ki jih je Carli navajal v svojih astronomsko obarvanih Ameriških pismih leta 1781.

Ime	Leto izdaje, naslov knjige, kraj natisa	Stran Carlijevega citata
Francesco Algarotti	1737. <i>Newtonismo per le dame</i> ; (1764-1765. <i>Opere</i> . Livorno: Catellini (NUK-2148)	(Carli, Albònico, <i>Delle lettere</i> , 60)
Baily (Bailly)		Druga stran nepaginiranega uvoda,
Bouganville	<i>Supplément au Voyage</i>	411, 417, 418, 420
Boulanger	1761. <i>Recherches sur l'origine du despotisme oriental</i> ; 1766. <i>L'Antiquité dévoilée par ses usages</i>	244
Grof Buffon	1749. <i>Historie naturelle</i> . Pariz	Druga stran nepaginiranega uvoda, (Carli, Albònico, <i>Delle lettere</i> , 49, 50, 51, 52).
Kapitan James Cook	Opazovanje prehoda Venere leta 1769	423
Dominique Cassini		243
Condamine	Potopis ekspedicije iz leta 1726	Druga stran nepaginiranega uvoda, 234, 248, 425, 428, 429, 430, 431
Matematik Carlo di Engora		234
Grof S. Etienne		410
Franklin		Uvod
Halley		244
Antonio Herrera y Tordesillas	1532. <i>Historia verdadera de la Conquista en nueva España...</i>	234; (Carli, Albònico, <i>Delle lettere</i> , 37)
Plinij		248
Martino Martini	<i>Storia cinese</i> / 1655. <i>Novus Atlas Sinensis</i>	231
Pierre Louis Moreau de Maupertius	<i>L'Origine delle Lingue</i>	232

tvami perujskega poldnevnikarja po nalogu Pariške akademije. Še bolj so ga privlačila koledarska imena, ki so bila v navadi pri Mehikancih pred prihodom Kolumba. Primerjal je koledarje Babiloncev in Kitajcev po računih pariškega astronoma Dominiqua Cassinija iz rodovine vidnih astronomov italijanskega rodu. O mehiškem nebu je poročal Nicolas-Antoine Boulanger, ki se je od trgovca s papirjem povzpел do filozofa, matematika in inženirja, predvsem pa Condamine v Novi Angliji.⁴⁷

Pod okriljem »Akademije Preporodovcev« v Kopru sta Gian Rinaldo Carli in Girolamo Gravisija leta 1760 odprla knjižnico polno astronomskih del za Koprčane. Njuno dopisovanje potrjuje, da sta koprski učenjaka od ustanovitve dolga leta osebno skrbela za upravljanje knjižne zbirke, ki je bila ena prvih knjižnic na sedanjem slovenskem ozemlju, ustanovljena dobrih pol stoletja po knjižnici Akademije Operozorum v Ljubljani. Carli je v akademiji sodeloval med letoma 1757-1760 ob pomoči svojega brata Girolama Carlja, Girolama

Gravisija in Giuseppa Gravisija; Gravisiji so pozneje veliko prispevali k nabavi učnih pripomočkov za nadaljevalno šolo v Kopru. Ko je bila koprski akademija *Risorti* razpuščena po plodnem delovanju med letoma 1646-1807, je knjižnica prešla v *Collegio dei Nobili* pijaristov v Kopru, kot si je svoj čas želel Carli; tam je večji del astronomskih in sorodnih del še danes shranjen pri sodobni gimnaziji z italijanskim učni jezikom, ki se v Kopru imenuje prav po Carliju. Carli in sodelavci so zbrali okoli 6000 zvezkov,⁴⁸ med njimi Carlijevi razpravi o Argonavti (1745) in zapise o magnetni deklinaciji (1747).

Alma Karlin sorodnica Gian Rinalda Carlja

Alma Karlin je bila od nekdaj ponosna na svoje sorodstvo s koprskimi grofi Carlji in na očetovo spogledovanje s plemiškim naslovom von Waldenheim. O njem je pripovedovala svoji švedski sorodni duši v Stockholmu šolani slikarki Thei Gammelin Schreiber (1906 Brunshaupten danes Kühlungs-

⁴⁷ Carli, *Le lettere Americane* 1, 237, 240, 243, 244, 246, 248.

⁴⁸ Marković, 1996, 79, 80, 82, 85, 87, 90.

born pri Rostocku ob Baltiku-1988 Celje), ki si je prav tako rada zamišljala svoje lastno kraljevski poreklo v svojem leposlovju. Thea je dokumente nato posredovala celjskemu pokrajinskemu muzeju in Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Thea je kar ob treh priložnostih zapisala legendo o veji družine Carli v Franciji, ki ji je trda predla med francosko revolucijo po letu 1789. Giljotina je pela v pošastnem plesu, ob njenem rezilu pa naj bi se zadnji plemenitaš Luka Carli izmuznil v štajersko Rogaško Slatino oziroma v okoliški Tuncovec št. 34 v naročje Uršule Frideršek⁴⁹ ali morda Fideršek, kar je še danes dovolj pogost priimek na spodnjem Štajerskem med Celjem in Rogaško Slatino.⁵⁰

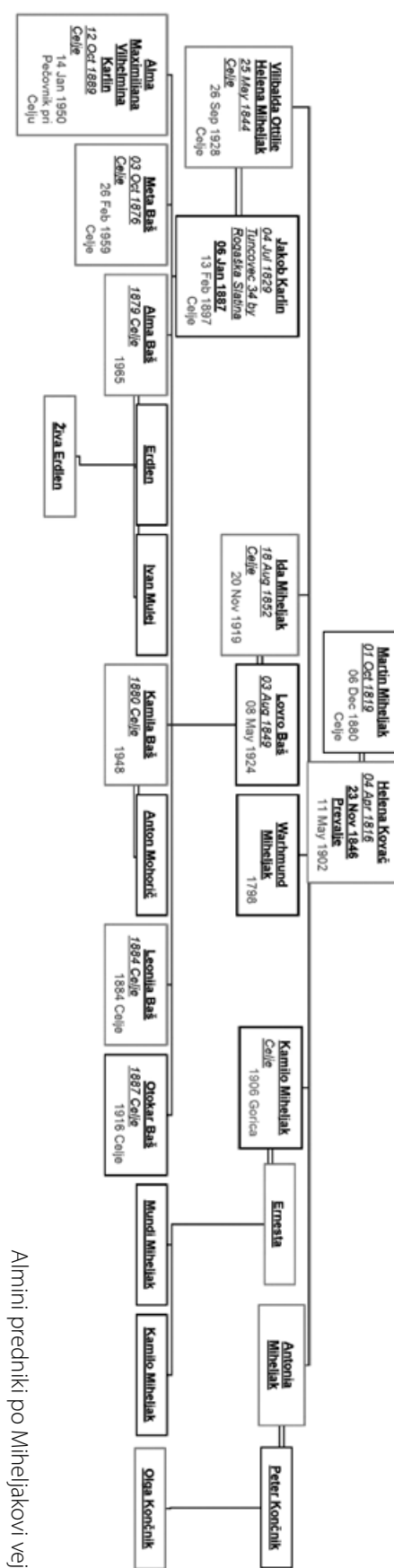
Zgodba o pretvorbi vseslovenskih Karlinov iz Carlijev je nedvomno iz trte zvita, saj je Matevž Karlin iz Trnja pri Škofji loki že 12. 10. 1731 po uspešni zaploditvi zibal prvorojenca Luko Karlina skupaj s svojo izvoljenko Nežo Zebal. Pavel Karlin je bil še malce starejši v Suhi pri Škofjo Loki, še nekoliko prej pa je bil rojen Jurij Karlin iz Sv. Duha pri Škofji Loki. Loški Karlini so tako pridno služili freisinškim škofom. Njihov prednik Karlin je plačeval 60 soldov činža v Stolpu na gradu v Škofji Loki (Czinss im thuren) leta 1500 in 30. julija 1501 za freisinškega škofa Filipa Palatinskega, ki je vladal med letoma 1498-1541. Gera Karlin je tiste dni plačevala po 70 soldov dajatev za $\frac{3}{4}$ kmetije Račeva (Radi-scheui) jugozahodno od Žiri, severno od Hlevnega vrha.⁵¹ Tako slovenskim Karlinom nedvomno ni bilo treba čakati na priselitev prestrašenega plemiča Luke Carlija izza francoskih giljotin...

Priimek Karlin zlahka pripade potomcem Karla ali celo Karoline, kot se je oznaka Karlinin prišla hiše v Vasi št. 11 v Kostelu po znameniti prednici Karolini Južnič (1858-1932). Tako slovenski Karlini vsekakor niso čakali na prihod pofrancozenega Štajerca Luke Carlija, ki pa je svoj novi priimek lahko poslovenil po znanem kopitu že davno pričujočih Gorenjskih Karlinov.

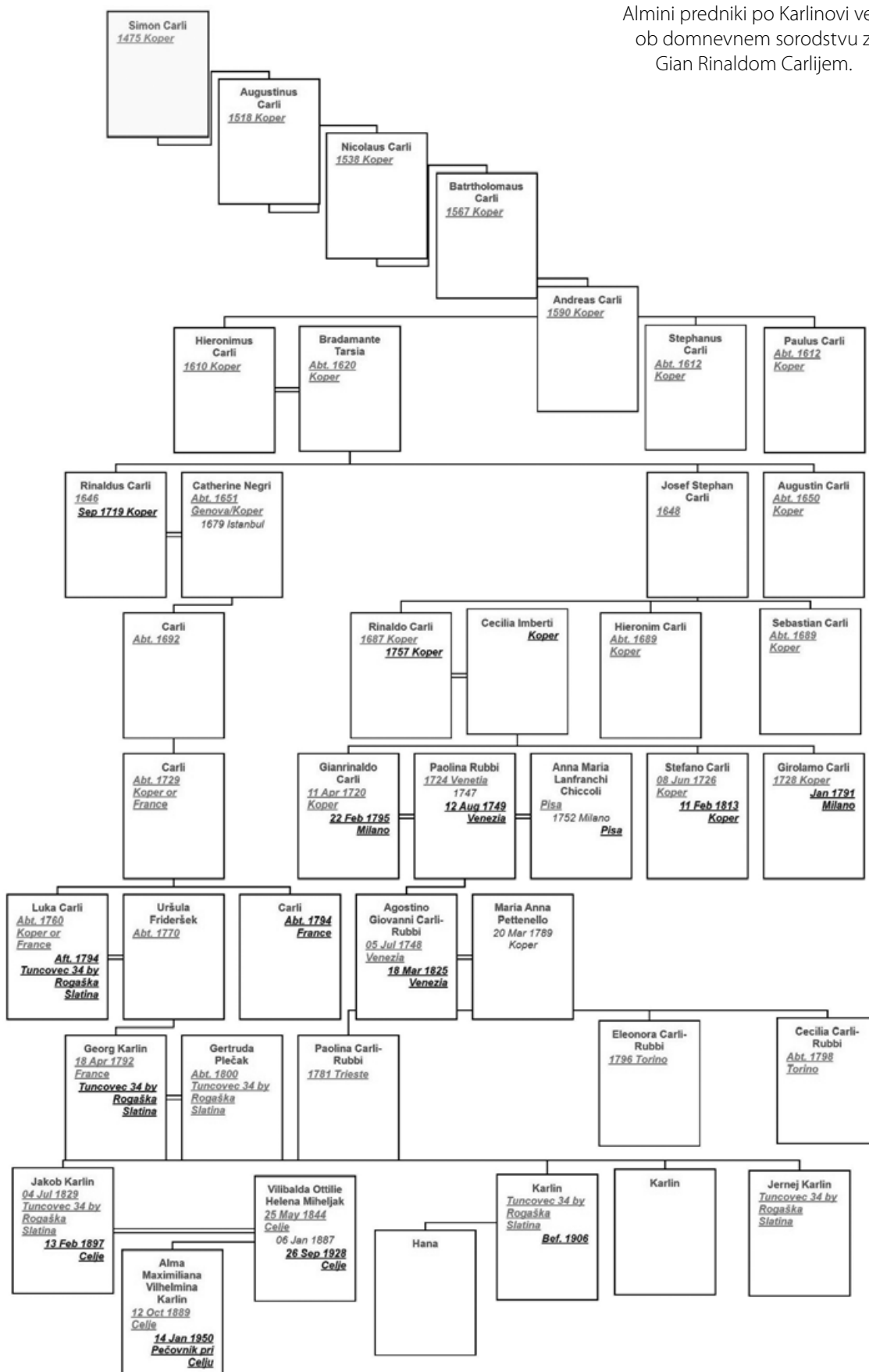
⁴⁹ Trnovec, Kolumbova hči, 13-14.

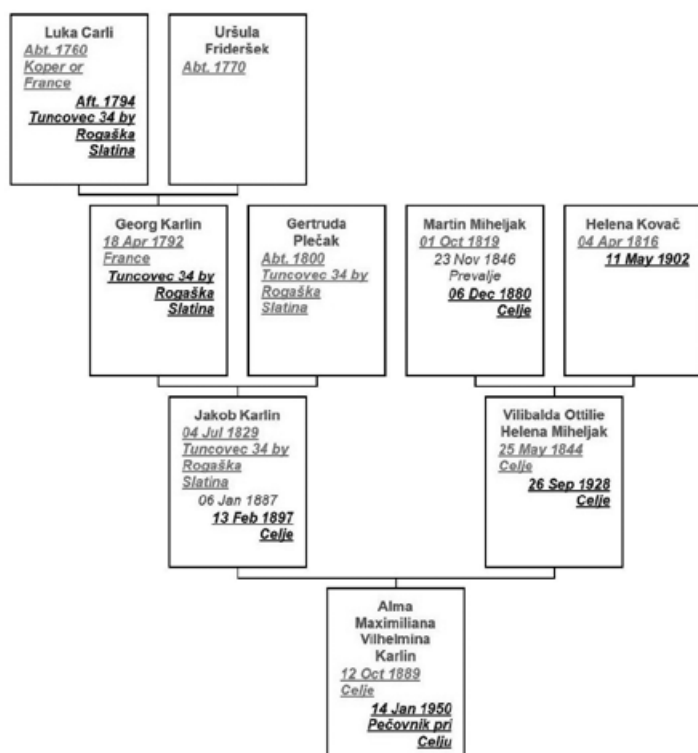
⁵⁰ Karlin, Sama, 3, 41; Carli, HR_ZMP-2239; Gammel, 1977 Pokrajinski muzej Celje; Gammel, Dvoje življenj. 332; Gammel, NUK 18. 1. 1973; Dular, 1997, 244-245; Krstni list Karlin, NUK, Ms 1872; Krstni list Karlin, nadškofijski arhiv Maribor, Fond Župnija Sv. Križ v Rogaški Slatini, krstna knjiga 1813-1840, str. 206.

⁵¹ Blaznik, Urbarji, 293-294.

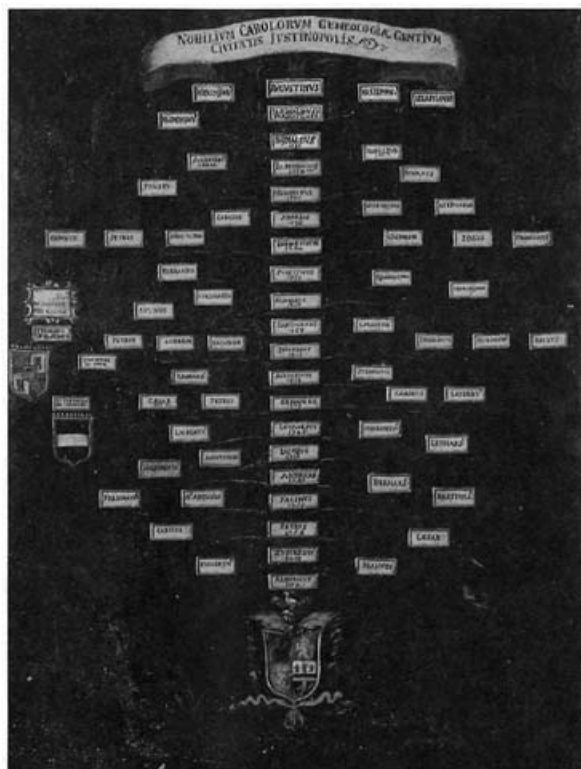

Almini predniki po Karlinovi veji
ob domnevnem sorodstvu z
Gian Rinaldom Carlijem.

Almini predniki po vseh vejah

Rodovno drevo koprskih grofov Carlijev (HR_ZMP-1687).

Viri in literatura

Viri

Mestni muzej v Ljubljani

Gammelin, Thea: Zapis iz junija 1977 k ostankom namiznega prta družine Karlin darovanega leta 1988. (Dular, 1997, 245).

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana (NUK)

Gammelin Schreiber, Thea: Povezave med družinama Carli in Karlin, zapisano v Celju 18. 1. 1973. Zapuščina Alme Karlin, podarila Gammelin Schreiber, Thea 1973-1976, NUK, rokopisna zbirka, Ms 1872 škatle 1-5 (Dular, 1997, 244).

Krstni list Georga (Jurija) Karlina, Župnijski urad Sv. Križ pri Rogaški Slatini, NUK, rokopisna zbirka. Ms 1872.

Osrednja knjižnica Celje

Gammelin Schreiber, Thea: *Zwei Leben – Ein Ziel*. Tipkopis. Celje, 1972/1973.. Prevod Zdenke Serajnik (1911-2003): *Dvoje življenje – en cilj*. Celje: Mohorjeva družba, 2016.

Zavičajni muzej Poreštine (Museo del territorio Parentino)

Carli: *Nobilium Carolirum Geneologiae gentium civitatis Iustinopolis*. Ostavština obitelji (Stefano) Carli. Inventarni broj HR_ZMP-1687.

Portreti članov rodovine Carli, med njimi Cecilije Manzini Carli. ZMP-2239.

Župnija Sv. Križ v Rogaški Slatini

Krstni list Jakoba Karlina, nadškofijski arhiv Maribor,, krstna knjiga 1813-1840, str. 206.

Literatura

Blaznik, Pavel: *Urbarji freisinske škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek četrti*.

- Viri za zgodovino Slovencev*, Ljubljana: Sazu, 1963.
- Bossi, Luigi:** *Elogio storico del Conte Commendatore Gian-Rinaldo Carli*, Palese, 1797.
- Brambilla, Elena:** Scientific and Professional Education in Lombardy, 1760-1803: Physics between Medicine and Engineering, *Nuova Voltiana. Studies on Volta and his Times* (ed. Bevilacqua F&Fregonese L), Università degli Studi di Pavia-Hoepli, Pavia, 2000, vol. 1, pp. 51-99.
- Burkhardt, Matthias:** *Malerin, Partisanin, Mystikerin. Thea Schreiber Gammelin (1906 – 1988)*. Rostock: BS Verlag, 2010.
- Carli, Gian Rinaldo:** *Della Spedizione degli Argonauti in Colco: libri quattro. In cui vari punti si dilucidano intorno alla Cronologia, e alla Geografia degli Antichi*, Recurti, Venezia, 1745.
- Carli, Gian Rinaldo:** *Declinazione o variatone della calamita e bussola nautica*, Venezia, 1747.
- Carli, Gian Rinaldo:** *Le lettere Americane. Nuova Edizione corretta ed ampliasa colla Aggiunta della Parte III. ora per la prima volta impressa*. Cremona: Lorenzo Manini, 1781-1783.
- Carli, Gian Rinaldo; Albònico, A (ur.):** *Delle lettere americane Gianrinaldo Carli. Selezione, studio introduttivo e note di Aldo Albònico*, Bolzoni, Roma, 1988.
- Carli, Gian Rinaldo:** *Delle opere del signor commendatore Don Gianrinaldo, conte Carli*, volume 1-19. Imperial monistero di S. Ambrogio maggiore, 1784-1794.
- Carli, Giovan Girolamo:** *Dissertazione due dell' Ab. Gio. Girolamo Carli Segretario perpetuo della R. Accademia delle Scienze, Arti, e delle Lettere di Mantova: La I. Sull' impresa degli Argonauti, e i posteriori fatti di Giasone, e Medea; la II. Sopra un antico bassorilievo rappresenta la Medea d'Euripide, conservato nell' Museo della detta Accademia*. Mantova: Giuseppe Braglia, 1785.
- Cavallini, I. (ur.):** *Inaugurazione del monumento a Giuseppe Tartini in Pirano*. Ristampa anastatica dell'edizione di Trieste 1896. Trieste – Rovigno, Università popolare di Trieste – Unione Italiana, 1992.
- Clendenon, C.:** Ancient Greek Hydromyths about the Submarine Transport of Terrestrial Fresh Water through Seabeds Offshore of Karstic Regions. *Acta Carsologica* (Postojna) 38, 2009, 2-3: 293-302.
- Dular, Sonja:** Alma Karlin (1889-1950). Slovenska polihistorka, potomka družine Carli (Alma Karlin (1889-1950) Slovene polymath, descendant of the Carli family). *Acta Histriae (Capodistria)*, 1997, št. 5, pp. 243-252.
- Hacquet, Balthasar:** *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*. Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1778, 1. del.
- Hoyer, S. A.:** *Hiša Tartini v Piranu*. Zgodovinski razvoj in likovna oprema. Koper, Lipa, 1992.
- Hsia, F. C.:** *Sojourners in a strange land: Jesuits and Their Scientific Missions in Late Imperial China*. Chicago/London: Chicago University Press, 2009.
- Karlin, Alma:** *Sama*. Celje: In Lingua, 2010.
- Maffei, S.; Tartarotti, G.; Melchior, B.; Cavalcabò, C.:** Apologia del congresso notturno della lamie a sia risposita di Girolamo Tartarotti all'arte magica dileguata del Sig. March. Scipione Maffei ed all'opposizione del Sig. Assessore Bartolommeo Melchiori. S'aggiunge una Lettera del Sig. Clemente baroni di Cavalcabò. Venezia: Simone Occhi, 1751.
- Del Negro, P.:** Alcune note su Gian Rinaldo Carli tra Padova e Venezia. *Acta Histriae (Capodistria)*, 1997, št. 5, pp. 135-156.
- Newton, Isaac:** *The chronology of ancient kingdoms amended. To which is Prefix'd, A Short Chronicle from the first memory of things in Europe, to the Conquest of Persia by Alexander the Great*. London: J. Tonson, 1728.
- Plinij, S.:** *Naravoslovje*. Izbrana poglavja. Izbral, prevedel in spremno besedo napisal Matej Hriberšek. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Sangalli, M.:** *Università Accademie Jesuiti. Cultura e religione a Padova tra cinque e seicento*. Padova, Edizioni Lint, 2001.
- Souciet, E.:** *Commentaires chronologiques Recueil des dissertations du E. Souciet, contenant un abrégé de chronologies, cinq dissertations contre la chronologie de Newton*,

et une dissertation sur une médaille singulière d'Auguste, Rollin, Paris, 1726.

Stancovich, Pietro: Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Trieste: Giovanni Marenigh, 1829.

Trampus, A.: »Dottrina magica« e »scienza cabalistica« nei rapporti fra Tartarotti, Gianrinaldo Carli e Scipione Maffei. *Atti della accademia roveretana degli Agiati*. Serie 7 vol. 6a, 1997, 137-151.

Trnovec, Barbara: *Kolumbova hči*. Celje: Pokrajinski muzej, 2011.

Verhaeren, H.: Catalogue de la Bibliothèque du Pe-t'ang. Paris: Société d'Édition Les Belles Lettres, 1969.

Walker, D. P.: Studies in musical science. London: Warburg Institute, 1978.

Zendrini, B.: Modo di ritrovare ne' fiumi la linea di corrosione', *Giornale de'lett. D'Italia* 21, 1715.

Ziliotto, B.: Gianrinaldo Carli e Giuseppe Tartini, *Pagine istriane* 2, 1904, no. 7, pp. 225-236.

Zusammenfassung

GIAN RINALDO CARLI

Astronom aus Koper/Capodistria und Verwandter der Cillierin Alma Karlin

Der Beitrag behandelt die naturwissenschaftlichen Abhandlungen von Gian Rinaldo Carli, der die Mehrheit davon sofort nach Annahme des Nautisch-astronomischen Lehrstuhls an der Universität in Padua veröffentlichte. Besonders betont wird Carlis Rolle in den führenden Kreisen der norditalienischen Astronomie und angrenzender mathematischer Wissenschaften, denn dieses Wissen war Carlis erste Leidenschaft, bevor er sich Wirtschaftsfragen zuwandte. Carli kannte Newtons Bücher gut; in seinen Schriften über die Argonauten behelf er sich mit Newtons Bericht über die Zeitperiode, in der die Argonauten auf dem Schiff Argo slowenische Orte und insbesondere Istrien bereisten. Obwohl Newtons Werke auch den Vorgängern Carlis bekannt waren, schrieb Carli als erster unter den auf dem Gebiet des heutigen Slowenien geborenen Wissenschaftlern darüber.

Beschrieben werden Carlis Verbindungen mit führenden Gelehrten seiner Zeit, darunter der Violinist Tartini, der Jesuit Bošković und der Freimaurer Benjamin Franklin. Unterstützt wird die Annahme von der großen Bedeutung von Carlis Werk für den Fortschritt der mathematischen Wissenschaften in Mitteleuropa. Carlis Eingreifen in die mathematischen Wissenschaften wird als ganzheitliches Phänomen in einem weiteren Raum vorgestellt, das auch Orlandos Unterricht in Triest und die ähnliche Seefahrtsschule Grubers in Ljubljana, wo Jurij Vega studierte, beeinflusste. Obwohl Carli zunächst bei den Venezianern tätig war, stand er bald im Dienst von Maria Theresia in Mailand als Präsident des Obersten Wirtschaftsrates (1765-1761) und Präsident des neuen Kammernmagistrates (1771-1780); in Mailand entwarf er seine Überlegungen zur Akustik nach dem Vorbild Tartinis.

Ein Jahrhundert nach der Gründung des Adelskollegiums in Koper/Capodistria hat Carli mehr von den Wissenschaften Newtons als von Descartes angenommen. Carli war einer der prominentesten Gelehrten in Koper/Capodistria, daher wird sein Name heute für das dortige Gymnasium mit italienischer Unterrichtssprache verwendet. Ein weiteres interessantes Merkmal von Gian Rinaldo Carli: Obwohl er sein Wissen in großen Zügen aus anderen großen Zentren Norditaliens schöpfte, blieb er selber Koper/Capodistria treu, als nicht immer erfolgreicher Unternehmer, vor allem aber als Wissenschaftler sowie Liebhaber und Sammler von (guten) Büchern. Über Carlis Werk auf den verschiedenen Gebieten der Geisteswissenschaften und der Ökonomie wurde schon viel geschrieben. Im vorliegenden Beitrag wird seine Erforschung der Astronomie, der Physik und verwandter Gebiete beschrieben, die seine erste Leidenschaft waren, unmittelbar nachdem er das Studium beendet hatte, um am neu eingerichteten Lehrstuhl für maritime Wissenschaften, Schiffsarchitektur und Astronomie mit Geographie an der Universität in Padua zu unterrichten. Recht früh nahm Carli die neuen wissenschaftlichen Errungenschaften seiner Zeit an. Es las die Bücher von Keill, der als einer der ersten Newtons Physik lehrte. Die Werke dieser berühmten Gelehrten waren in Carlis Istrien schon lange bekannt, war doch Halley ein Freund von Valvasor; in den Jahren von 1701 bis 1703 besuchte Halley die

Steiermark, Ljubljana, Triest, Istrien und den Kvarner, wo er auf der Suche nach geeigneten Häfen für die planmäßige Ausschiffung der englischen und niederländischen Seestreitkräfte zur Unterstützung des habsburgischen Kaiserreiches im Spanischen Erbfolgekrieg war. Im Jahr 1718 nahm Halley an, dass die Sterne im Lauf der Jahrhunderte ihre Positionen aus der Periode der Argonauten verändert haben. Der junge Halley veröffentlichte einst Newtons Prinzipien auf eigene Kosten. Newtons Werk und damit auch zahlreiche andere Stars der zeitgenössischen Wissenschaft konnten keine bessere Empfehlung bekommen als sie Halley während seiner Reisen in heute slowenische Gebiete bot. Er war Kapitän der englischen Marine und Besucher zahlreicher Feste in der Steiermark, Krain, Triest, Rijeka und Istrien, obwohl er dann schlussendlich meinte, es sei am besten, die Bucht von Bakar für die planmäßige Ausschiffung zu befestigen. Newtons Errungenschaften waren über die Vermittlung durch Halley so bereits zwei Jahrzehnte vor Carli Geburt in Istrien bekannt. Trotzdem schrieb Carli als erster Istrianer über die moderne Physik und Astronomie und wurde zu einem der ersten modernen Forscher nicht nur südlich der Alpen, sondern auch im gesamten kontinentalen Europa außerhalb von Frankreich.

Kurz berührt der Beitrag auch die familiären Verbindungen zwischen Gian Rinaldo Carli und der gelehrten Cillierin und Weltreisenden Alma Karlin.

Schlagwörter: Gian Rinaldo Carli, Geschichte der Astronomie und Chronologie, Alma Karlin

Karin Almasy, Martin Sauerbrey

»Noviga ni nič. Vojska je hudič.«

Prva svetovna vojna na razglednicah s Spodnje Štajerske

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Bojana Kralj

»Če bo pela mati, bo pel tudi otrok.«

Ljudski napevi v glasbenem opusu skladatelja Ubalda Vrabca

KRALJ, Bojana, prof. glasbe, predavateljica,
Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta,
Cankarjeva 5, SI-6000 Koper,
e-pošta: bojana.kralj@pef.upr.si

784.4:929Vrabec U.

»ČE BO PELA MATI, BO PEL TUDI OTROK.«

Ljudski napevi v glasbenem opusu skladatelja Ubalda Vrabca

Družinsko petje ljudskih pesmi in instrumentalno izvajanje glasbe sta pogojevali Vrabčevo glasbeno ustvarjanje in poustvarjanje v različnih življenjskih obdobjih. Kot skladatelj in zborovodja je prispeval k razvoju glasbenega življenja na Tržaškem in v Sloveniji z dolgoletnim vodenjem pevskih zborov, komponiranjem avtorskih skladb, harmonizacijo in obdelavo ljudskih pesmi. Bogat opus harmonizacij ljudskih pesmi za različne pevske sestave, uporaba ljudskih napevov v instrumentalnih skladbah in v operi, objave priredb ljudskih pesmi v pesmaricah, snemanje skladb na tržaškem in koprskem radiu ter sigla za radio Koper so pomemben del glasbenega ustvarjanja in doprinosa k slovenski glasbeni kulturi.

Ključne besede: ljudska pesem, priredba, skladatelj

KRALJ, Bojana, prof. of music, Lecturer, University of Primorska, Faculty of Education, Cankarjeva 5, SI-6000 Koper, e-mail: bojana.kralj@pef.upr.si

784.4:929Vrabec U.

»IF THE MOTHER SINGS, HER CHILD WILL ALSO SING.»

Folk songs in the musical opus of the composer Ubaldo Vrabec

The singing of folk songs and instrumental musical performance among the family had an impact on Vrabec's musical composition and interpretation throughout his life. As a composer and choirmaster, he contributed to the development of music in the Trieste area and in Slovenia. For many years, he directed choirs, composed his own songs, harmonised and arranged folk songs. His rich opus of arrangements of folk songs for various choirs, the use of folk songs in instrumental performances and in the opera, publication of folk song arrangements in song books, recording of songs in the Trieste region and for Radio Koper as well as the Radio Koper logogram represent an important contribution to Slovenian music culture.

Key words: folk song, arrangement, composer.

Uvod

Ob pogledu na življenje Slovencev v Italiji se nam utrne marsikatera misel o razvoju njihovega kulturnega življenja. Čeprav je bilo in je polno človeškega ognja in kulturne samozvesti, je še danes zaznamovano s prizadevanji za boljše življenje in nacionalni obstoj. Takšna zgodba je v preteklosti zaznamovala tudi usodo skladatelja Ubalda Vrabca. Grenko občutje ga je težilo ob preganjanju na lastnih tleh, ob stiskah in trpljenju izseljencev, s katerimi je v tujini delil usodo. Val nasilja je mladega Ubalda iztrgal iz rodnega kraja in zahteval njegov odhod v tujino. Skladateljeva samozavest in ljubezen do domače zemlje nista dovolili, da bi se podredil tujemu vplivu. Kot človek širokega obzorja se je zazrl v zgodovino bičanega ljudstva, ki je ohranilo dostojanstvo svojega rodu. Bil je preprost, pozorno je prisluhnil človeku in ga spoštoval, v odnosu do ljudi pa si je prizadeval biti dobrohoten. Odločno je odklanjal vse, kar je temu nasprotovalo. Ni poznal pretirane uglajenosti. Življenje in stvarnost sta ga naučila realno gledati na svet. Ni bilo naključje, da so ga vedno zanimali problemi zatiranih. S srcem jih je spremljal in živo sočustvoval s ponižanimi. Sam je bil med pregnanci. Vsa doživetja niso mogla ostati brez odmeva v njegovem umetniškem ustvarjanju. Trpljenje, odpor in pogum so vzbudili v njem ustvarjalno nujo. Kljub revščini, življenju pod tujo oblastjo in nasilju, je Vrabec postal skladatelj, pedagog, violinist, zborovodja, publicist in politik. Hodil je svojo pot, iskal svoje pravice, ustvarjal svoja dela in dokazoval ljudem svojo moč in pravdo za vsakdanji kruh.

Rodil se je 11. decembra 1905 v Trstu, v ulici Scala al Belvedere št. 1, kot Ubald Vrabec, materi Urši in očetu Karlu.¹ V otroški dobi, v kateri je prevladovala revščina in lakota, jim je bila vsakodnevna spremljevalka glasba. Ob večerih so v družini

¹ Vrabčeva mati Urša Brešan se je rodila pri Matjonovih v Tolminu. Bila je dobra pevka in tako kot večina mladih deklet je tudi ona morala od doma. Vrabec je podatek dobil pri prebiranju Tolminskega zbornika leta 1975. Rutar, Tolminska je pesem, str. 290.
Kot služkinja je prišla v Trst in tam spoznala, čevljarja Karla Vrabca iz Pliskovice na Krasu, ki si je tu služil vsakdanji kruh. V Trstu sta se poročila in ustvarila družino. V zakonu sta se jima rodila dva sinova: Vladimir in Ubald. Prvi otrok jima je umrl že v zgodnji mladosti. Kralj, Ubald Vrabec 1905 – 1922, str.18.

Ubald Vrabec (*Zveza cerkvenih pevskih zborov Trst*)

prepevali slovenske ljudske in umetne pesmi. V tem obdobju je začel tudi z igranjem mandoline pod mentorstvom očetovega brata Vincenca, saj je izkazoval izrazito glasbeno nadarjenost. Ob tem prvem glasbilu se je v fantu začela prebujati ljubezen do glasbe. V času šolanja (1912), obiskoval je privatno Ciril – Metodovo šolo v ulici Acquedotto, kasneje pa še v Rojanu, je pisal spise, risal in igral doma mandolino ter prepeval slovenske pesmi v družinskem krogu.² Ko je izbruhnila prva svetovna vojna (1914), je imel Ubald devet let. V Narodnem domu v Trstu so bile v tem obdobju različne glasbene predstave, na katere je zahajal tudi mladi Ubald. Skupaj z očetom sta obiskovala koncerte različnih orkestrrov in pevskih zborov. Navdušenje nad zvokom različnih glasbil sta v mladem Vrabcu vzbudila željo, da bi tudi on igral na izbrano glasbilo. Odločil se je za violino. Tako ga je oče vpisal v šolo Glasbene matice v Trstu v šolskem letu 1917/18 k violinistu Karlu Mahkoti. Vztrajnost in nadarjenost nad glasbenim izvajanjem sta mladega

² Harej, Ubald Vrabec, glasbenik in javni delavec, str. 80.

Vrabca pripeljali v letu 1919 do vključitve v godalni orkester pod vodstvom Viktorja Šonca. Po odhodu Mahkote v Jugoslavijo je pouk violine nadaljeval pri Avgustu Ivančiču. Pri njem je spoznal sošolca Staneta Maliča, s katerim sta začela igrati skladbe za violinski duo. V tem obdobju je v mladem Ubaldu zorela želja po komponiranju prvih skladb. O spominih na ustvarjanje in izvajanje prvih skladb je zapisal: »Drsal sem že nekaj časa lok po violinskih strunah in zelo rad sem hodil na tiste lekcije, na katerih sva igrala v dveh. S skupnimi močmi sva izvajala iz violin že kar cele akorde, ki so v moji glavi zveneli včasih kot polni orgelski akordi. Misel, da bova lahko igrala vaje, ki jih bom jaz napisal, se mi je zdela zelo lepa in mi ni dala miru. Tako sem se nekega dne odločil pokazati svoje umetnine učitelju, ki mi je nato svetoval, naj se učim najprej klavirja in nato teoretičnih predmetov, predvsem harmonije.«³

Igranju violine je sledilo igranje klavirja pri skladatelju Vasiliju Mirku ter kasneje še učenje harmonije. Po požigu Narodnega doma v Trstu, 13. julija 1920, se je kulturno delovanje in življenje tržaških Slovencev preselilo v okoliške kraje. V tem času je Vrabec že začel komponirati prve skladbe. Bile so skladbe za moški zbor, ki jih je prvič pokazal skladatelju Zorku Prelovcu. Ta mu je svetoval, da se mora skladateljske obrti še naučiti. Po razpustu slovenskih društev, se je leta 1924 vpisal na konservatorij Giuseppe Verdi, na oddelek za kompozicijo in klavir. Kompozicijo je študiral pri Vitu Leviju, violino pa pri Bediniju. V času študija glasbe pa so doma vedno prepevali večglasno slovenske ljudske in umetne pesmi. Včasih se jim je pridružil še kdo izmed hišnih prijateljev. Med prijatelji je izstopal Tone Hreščak, kateremu se je porodila misel, da bi se pri njih sestajali v večjem številu. In tako je nastal moški zbor petnajstih pevcev. Za gradivo je vzel pesmarico za moški zbor ljubljanske Glasbene matice.

Po odhodu zborovodje in skladatelja Frana Venturinja v Jugoslavijo je moški zbor Kolo pri Sv. Jakobu v Trstu ostal brez zborovodje. Tako je devetnajstletni Vrabec prevzel vodenje še tega zbora, h kateremu so kasneje pristopila še dekleta in nastal je mešani pevski zbor. Zbor Kolo je vodil tri leta (1924 – 1927), dokler ni začel fašistični režim

razpuščati slovenske organizacije, športna društva, pevske zборе idr.⁴ Avgust Ivančič ga je med tem časom napotil na študij violine v Bologno, kjer je leta 1927 diplomiral. Študij kompozicije je zaključil v Trstu leta 1929.

Po razpustu slovenskih zborov leta 1928 je ostal le pravoslavni zbor, ki je izvajal poleg pravoslavnih skladb tudi slovenske skladbe. V zboru, sestavljenem izključno iz Slovencev, je pel tudi Vrabec. Po odhodu skladatelja in zborovodje Vasilija Mirka v Jugoslavijo, je leta 1929 zbor prevzel Stane Malič in kasneje še Ubald Vrabec, a le za osem mesecev, saj se je v jeseni 1929 izselil v Argentino.⁵

Fašistično nasilje, ki se je ob koncu dvajsetih let prejšnjega stoletja že krepko in povsem odkrito razbesnelo nad Primorskimi Slovenci, je občutil tudi Ubald Vrabec, takrat že zrel mladenič na začetku svoje glasbene kariere. Mnogi so začeli zapuščati fašistični pekel in so odšli v Jugoslavijo, v ZDA, manjši del prebivalstva pa je odšel v Brazilijo, Kanado in Argentino.⁶ Vrabec se je odločil za Argentino na pobudo svojega očeta, čeprav ga je mikala Jugoslavija, kamor so odhajali nekateri glasbeniki pred njim. Na željo staršev se je pred odhodom poročil z mlado in glasbeno nadarjeno pianistko Emo Gombač.⁷

Ob prihodu v Buenos Aires je doživel prve neprijetne trenutke. Razočaranje v društvu Ljudski oder in negativen odnos članov do njega, so v mladem Vrabcu zbujali željo in domotožje po vrnitvi v domovino. Po prekinitvi stikov z Ljudskim odrom je opravljal le priložnostna dela, da sta z ženo lahko preživela obdobje odhoda v domovino. V tem času je začel izhajati slovenski humoristični list Čuk na palici, v katerega je svoje članke prispeval tudi Vrabec. Istočasno je prepeval v pravoslavnem zboru in krajše obdobje vodil moški pevski zbor kulturnega društva Ljudski oder (1929 – 1930). Iz Buenos Airesa je odšel v Cordobo, kjer je obstajalo Slovensko prosvetno društvo. Nekaj mesecev je po-

³ Nedoh, *Ubald Vrabec med nagrajenci*, str. 211.

⁴ Harej, *Ubald Vrabec, glasbenik in javni delavec*, str. 79.

⁵ Kralj, *Ubald Vrabec 1905 – 1992*, str. 32, 34.

⁶ *Izseljenci v južni Ameriki. Enciklopedija Slovenije*, 4. knjiga, str. 223.

⁷ *Ubald Vrabec in Ema Gombač (hči Jožeta in Angele Vodo-pivec) sta se poročila 11. septembra 1929 v rojanski cerkvi v Trstu. Certificato Ubald Vrabec.*

Pevski zbor Kolo Trst, dan pred razpustitvijo, 1927 (*Zveza cerkvenih pevskih zborov Trst*)

učeval violino, vodil tamkajšnji pevski zbor (1930 – 1931) in igral orgle. V tem času delovanja je dobil rešeno prošnjo za vrnitev v domovino. Tako sta se z ženo vrnila v Evropo, avgusta 1931. Na pobudo skladatelja Vasilija Mirka sta prišla v Maribor, kjer je deloval že njun prijatelj in skladatelj Karol Pahor.⁸

V Mariboru je od leta 1931 dalje vodil moški pevski zbor Grafika in služboval skupaj z ženo Emo⁹ na Glasbeni matici, kjer je poučeval violino in igral v orkestru. V letih od 1933 do 1936 je postal začasni ravnatelj Glasbene matice.¹⁰ Poleg poučevanja na glasbeni šoli Glasbene matice sta Ubald in njegova žena poučevala tudi v Železničarskem društvu Drava. Ob aktivnem glasbenem poučevanju sta si ustvarila družino¹¹ in vztrajno izvajala svoje obveznosti. V tem obdobju je Vrabec

začel komponirati skladbe za pevski zbor in instrumentalna dela. Prve instrumentalne skladbe so bile namenjene za šolsko rabo. Tako je pisal skladbe za violino in klavir, priredbe ljudskih pesmi za dve violini, kasneje pa še valčke, menuete, romance in druge krajše skladbe. Za odrasle zборе – moške in mešane, so v tem obdobju nastale pomembne zborovske uglasbitve: Sinoči me dekle je vprašalo, Kralj Matjaž, Udar na udar, Naša zelja, Punt, Kresno jutro in Trbovlje. Za orkester je napisal simfonično pesnitev Štiri dobe ali Naša pot in leta 1939 prejel drugo nagrado mariborskega Umetniškega kluba. Poleg komponiranja in službovanja je leta 1935 sprejel še vodenje emigrantskega pevskega zbora Jadran, ki ga je pred njim vodil Primorec Jože Lah.¹²

⁸ Harej, Ubald Vrabec, glasbenik in javni delavec, str. 79.

⁹ Vrabčeva žena Ema Gombač je na glasbeni šoli Glasbene matice poučevala klavir kot honorarna učiteljica v šolskih letih od 1931/32 do 1939/1940. Pokrajinski arhiv Maribor.

¹⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, 30. 6. 1938.

¹¹ V Mariboru sta se jima rodila hči Neva in sin Ubald.

¹² Ubald Vrabec je pod vodstvom zborovodje Jožeta (Josipa) Laha tudi pel v omenjenem zboru. Zborovodja Jože Lah je bil doma iz Dutovelj na Krasu. Bil je ded znane novinarke Primorskega dnevnika Trst in radia Koper Neve Lukeš. Njenega brata Ervina je Vrabec učil violino, Vrabčeva žena Ema pa Nevo Lukeš klavir. Lukeš, Delčki našega vsakdana, str. 13.

Vrabec se je zavedal nacionalnega poslanstva in ga kot predhodni zborovodja s pomočjo zbora izražal skozi slovenske pesmi. Dejal je: »*S pesmijo opominjamo našo javnost na naš narodni čut in ponos, ki naj bo odlika zlasti onih, ki živijo ob naših državnih mejah. Naša lepa narodna pesem, ki je čustvena in blagovščna in iz katere veje slovenski duh, zasluži, da jo nesemo med narod, kjer se je prav rodila.*«¹³

Z zborom Jadran je uspešno nastopal tudi v drugih krajih Jugoslavije: v Beogradu, Skopju, Zagrebu, Novem Sadu, Ljubljani, Celju, Ptuju in Murski Soboti. Zbor so sestavljali prvotni emigranti, ki so prišli v Maribor takoj po končani prvi svetovni vojni. Tako so leta 1932 ustanovili društvo Nanos, leto kasneje pa še mešani pevski zbor. Stiki med obema društvoma Jadran in Nanos so bili zadovoljivi, zato so predlagali združenje obeh društev in pevskih zborov. Tako je bil 10. septembra 1939 v Narodnem domu ustanovni zbor društva Jadran – Nanos. V kulturnem programu sta nastopila združena pevska zbora društva pod Vrabčevim vodstvom. Delovanje društva je bilo kratkotrajno, saj se je bližal čas razpuščanja društev, katere je zahtevala Italija, da se morajo v Jugoslaviji razpustiti društva primorskih emigrantov. Tako so morali razpustiti društvo Jadran – Nanos in na Vrabčevo pobudo so ustanovili novo društvo z imenom Kolo, saj je v letu 1938/39 hotel počastiti spomin na tržaško društvo Kolo. Društvo in pevski zbor sta delovala do aprila 1941, ko je pevski zbor Kolo imel zadnji koncert, 2. aprila 1941, v Unionski dvorani v Mariboru.¹⁴

Ko se je začela druga svetovna vojna, se je Vrabec z družino umaknil za krajši čas v Ljubljano in se maja 1941 vrnil v Trst. V Trstu si je poiskal delo pri založbi Casa musicale Giuliani kot prepisovalec in lepopisec. V tem vojnem času je vodil tudi mešani mladinski pevski zbor v Gropadi, za katerega je komponiral priredbe ljudskih pesmi in se leta 1942 vključil v terenski odbor Osvobodilne fronte 1. okraja.¹⁵

Po osvoboditvi leta 1945 je bil sprejet v službo pri Prosvednem odseku MOS Trst kot referent za glasbo. V delovnem razmerju prosvednega odseka oz. PNOO je ostal vse do leta 1949, ko se je zaposlil na Glasbeni matici v Trstu. Tu je poučeval violino, vodil orkester, pevski zbor, urejal glasbeno revijo Glasbeni vestnik, vodil tečaje za zborovsko dirigiranje (1956-1958), komponiral skladbe za učence, pevske zборе, nastajala so instrumentalna dela ter deloval je kot zborovodja pri različnih zasedbah pevskih zborov v Trstu in okolici (Komorni zbor Trst/Zbor Jacobus Gallus, Mešani pevski zbor Barokovlje, Mešani pevski zbor Slavko Škamperle, Mešani pevski zbor Lipa Bazovica, Cerkveni mešani pevski zbor Opčine, Srbski pravoslavni zbor Trst). S poučevanjem na Glasbeni matici v Trstu je prenehal leta 1961, ko se je upokojil.¹⁶

Nagrobni spomenik Ubalda Vrabca v Rodiku pri Kozini
(Zbirka avtorice)

V zadnjem obdobju svojega življenja je nadaljeval s komponiranjem, z vodenjem pevskih zborov, s pisanjem člankov o glasbi v različne časopise in revije, deloval v kulturnih organizacijah in se ukvarjal s političnimi vprašanji ter aktualne do-

¹³ Lepota naše pesmi osvaja našo mejo (Iz razgovora z zborovodjo Jadrana prof. Vrabcem). Mariborski večernik Jutra, 8. 5. 1937, str. 3.

¹⁴ Kralj, Ubaldo Vrabec 1905 – 1992, str. 46 – 47.

¹⁵ Prav tam, str. 51 – 57.

¹⁶ Prav tam, str. 76 – 95.

godke satirično pisal v časopis Primorski dnevnik (rubrika Mihec in Jakec). Večkrat je bil tudi član žirij pevskih tekmovanj v Celju in Mariboru. Njegova življenjska pot se je končala 27. januarja 1992 v izolski bolnišnici. Na njegovo željo so ga pokopali v Rodiku pri Kozini, 29. januarja 1992.¹⁷

Ubaldo Vrabec – skladatelj

Prvo pomembno obdobje komponiranja Ubalda Vrabca sodi v čas službovanja v Mariboru (1931-1941). V tem obdobju je napisal prve zborovske in instrumentalne skladbe. Bilo je plodno in uspešno obdobje ustvarjalnosti, obogateno in nagrajeno kot dobro opravljeno delo. Drugo obdobje ustvarjalnosti se je začelo po končani drugi svetovni vojni (1945) in je trajalo vse do leta 1975, ko so nastale poleg zborovskih in instrumentalnih del še vokalno-instrumentalna dela. Tretje obdobje Vrabčeve ustvarjalnosti sega od leta 1976 do smrti leta 1992. Skladatelj je tedaj ustvarjal dela, ki se bistveno razlikujejo od prejšnjih dveh obdobj. Skladbe so bile namenjene izvajalcem, napisane po naročilu. V tem obdobju je ustvaril še najzahtevnejšo skladbo, opero, o kateri je premišljeval zelo dolgo. Z opero Tolminski punt se je poklonil svojim koreninam, katerim je pripadal.

Kompozicijski stavek Ubalda Vrabca bi težko primerjali z deli njegovih sodobnikov, kajti izbral je svojo pot. Začetki komponiranja prvih skladb izhajajo še iz časa študija kompozicije pri prof. Vitu Leviju, ko se je navduševal za Richarda Wagnerja. Kot je večkrat sam dejal, je imel doma klavirske izvlečke nekaterih Wagnerjevih oper. Prav tako se v tem času ni mogel izogniti vplivom ruskih skladateljev: Modesta Petroviča Musorgskega, Sergeja Rahmaninova in Mihaela Glinke. Čim bolj se je poglobljal v skrivnostni svet harmonije in kontrapunkta, tem večje je postajalo njegovo zanimanje in ljubezen do Bachovih del. Njegova glasbena govorica mu je bila vzor ustvarjanja vokalnih skladb. Pri tem pa ni šlo le za posnemanje Bachovega kontrapunkta. Ubald Vrabcu je glasbeno tkivo tega baročnega skladatelja le osnova, ki jo prežema z lastno invencijo in skladateljsko osebnostjo ter s pridobitvami moderne harmonije. Poleg J. S. Bacha je imel za vzornike še Orlanda di Lassa, Jacobusa

Gallusa in G. P. da Palestrino. Vsi skladatelji so mu pomagali širiti glasbeno obzorje in poglobljati kompozicijsko znanje. Toda pri komponiranju je Vrabec hodil svojo pot. Sam je dejal: »Vedno sem poslušal tuje avtorje z bojaznijo, da ne bi podlegel njihovem vplivu. Zato sem sam sebi dopovedoval: tako ne smeš pisati; če hočeš kaj povedati, povej po svoje. Razumljivo je, da sem se strastno izogibal vsaki imitaciji in če sem morda ugotovil, da ta ali ona skladba spominja na kakšnega znanega avtorja, sem jo pri priči zavrzel.«¹⁸

V čem je skrivnost Vrabčevega uspeha? Uspeh njegovega komponiranja je, kot je sam večkrat dejal, da s težavo komponira, svojih del ne stresa iz rokava, ne zadovolji se zlahka, kar napiše, vsako noto premetava iz takta v takt.¹⁹

Poleg tujih skladateljev je občudoval tudi slovenske skladatelje: Antona Lajovica, Janka Ravnika, Danila Švaro idr. Zanimivo je Vrabčevo gledanje na umetnost komponiranja, ki predpostavlja dobro poznavanje kompozicijske tehnike, zahteva veliko vztrajnega dela, koncentracijo in napor, kajti skladati pomeni premišljevali, preizkušati in piliti. Vrabec je gledal kritično na umetnost komponiranja in v njej je zastopal določene smernice, katere je predstavljal na svojih predavanjih. Vrabčev glasbeni opus je obsežen. Zavzema dela na vokalnem, instrumentalnem in vokalno-instrumentalnem področju. Dela na zborovskem področju je podredil sredstvom vokalne polifonije, zato je njegovo ustvarjanje klasicistično opredeljeno. Na področju instrumentalne glasbe pa se je naslanjal na novoromantično govorico.²⁰

Ljudski napevi

»Če bo pela mati, bo pel tudi otrok,« je večkrat izjavljal skladatelj in zborovodja Ubaldo Vrabec. Izhajal je iz tega, da morajo otroci peti, saj bo le tako ostala slovenska pesem živa, otrokov posluš se bo s petjem razvijal, odnos do glasbe bo postal pozitiven. Zato so v njegovem glasbenem opusu številne skladbe z ljudskimi napevi. Najdemo jih v

¹⁷ Prav tam, str. 75.

¹⁸ Grilc, Ubaldo Vrabec, str. 26.

¹⁹ Grilc, Ubald Vrabcu za 80. rojstni dan, Primorski dnevnik, 11. 12. 1985, str. 5.

²⁰ Kralj, Ubaldo Vrabec 1905- 1992, str. 97, 101.

priredbah za različne zborovske zasedbe in vokalne sestave, v instrumentalnih delih (komorna dela, simfonične pesnitve), v operi Tolminski punt in znani radijski sigli za radio Koper.

Prve priredbe ljudskih napevov je Vrabec napisal za šolsko uporabo na glasbeni šoli Glasbene matice v Mariboru, ko je priredil prve narodne pesmi za dve violini. Omenjene priredbe ljudskih napevov za dve violini so člani odbora Glasbene matice na seji odbora, 16. novembra 1936, potrdili, da se lahko izdajo in založijo omenjeno število priredb narodnih pesmi, namenjenih nižjim letnikom violinskega pouka. Takratni ravnatelj Marjan Kozina je menil, »da bi njegova zbirka pri pouku izvestno služila, ker je sestavljena tako, da učenca zanima in veseli, pri tem pa se strogo drži postopa pouka po Ševčeku.«²¹

S priredbami ljudskih pesmi je nadaljeval po odhodu iz Maribora v Trst. V času vodenja mešanega mladinskega pevskega zbora v Gropadi je skomponiral nekaj tri in štiriglasnih slovenskih ljudskih pesmi, katere so naskrivaj prepevali ob slovenskih kulturnih praznikih (Prešernova, Gregorčičeva proslava). Nadaljeval je v času vodenja Komornega zbora tržaškega radia, od leta 1945 dalje. Za potrebe radijskih oddaj je pisal priredbe za sopran, alt in klavir. Nastalo je 22 priredb slovenskih ljudskih pesmi, od katerih je šest priredb izšlo v pesmarici Slovenske narodne pesmi, ki jih je leta 1947 izdala Slovensko hrvaška prosvetna zveza v Trstu.²² Ostale priredbe so še danes v rokopisih. To so: Kaj ti je deklica, Pojdam u Rute, Sem deklica mlada vesela, Kukov'ca, Jutranja, Jaz sem revna deklica, Dekle na vrtu zelenem sedi, Mrzel veter tebe žene, Terezinka, Ne bom se možila, Ena ptička priletela, Bom šuštarja vzela, Hribčki ponižajte se, Kaj pa ti pobič, Ko ptičica, Dekle je po vodo šlo, Sirota, Kako bom ljubila, Oglar, Moj fantič je v Tirole vandral, Kaj pa fantič dela in Se davno mrači. Ljudske pesmi iz

slovenskih pokrajin so preprosto harmonizirane z dodano klavirsko spremljavo. Skladatelj je z njimi želel obogatiti ljudsko dvoglasno petje. Pri izboru besedil se je opiral na ljubezenske tekste, saj jih je namenil dvema ženskima glasovoma.

Naslovnica Slovenske narodne pesmi za sopran, alt in klavir (Zbirka avtorice)

V času vodenja Komornega zbora Trst so nastajale tudi priredbe ljudskih pesmi za ženski zbor in za potrebe oddaj na tržaškem radiu. Ko je delovanje zbora nekaj let mirovalo, je skladatelj vodil različne vokalne sestave, kateri so za radijske potrebe snemali ljudske pesmi. Tako je skladatelj komponiral priredbe ljudskih pesmi za dva ženska vokalna sestava: ženski tercet Metuljček (v katerem so pele: Anica Ščuka, Nerina Pettiroso Pelicon in Nada Okroglič) in ženski kvartet Večernica (v sestavi: Nerina Pettiroso Pelicon, Anica Ščuka,

²¹ Podobna zbirka Serajnikovih priredb je že pošla, tako da Glasbena matica v Ljubljani, ki je po omenjenih priročnikih spraševala, ni mogla dobiti desetih izvodov. Ravnatelj Marjan Kozina je menil, da bi bilo dobro Serajnikovo zbirko, »ker je ta pri pouku res koristna in bi se lahko prodajala,« nadomestiti z novo izdajo. Pokrajinski arhiv Maribor.

²² Ženski duo sta sestavljali Anica Ščuka (sopran) in Danica Trobec (alt). Pesmi sta prvič zapeli 2. 9. 1946 na tržaškem radiu. Kronika Komornega zbora.

POJDAM U RUTE

Počasi

mf *p*

p

1. Poj-dam u ru-te, u ru-te tam čer je
2. Tam dol po-klek-nem, po-klek-nem mau po-ze-

p *m.s.* *m.s.*

1. mráz tam čer moj šo-cej, moj šo-cej
2. bram da n'bo moj šo-cej, moj šo-cej

m.s. *m.s.* *m.s.*

1. je po-koj - pan.
2. le - žal koj sam.

m.s. *m.s.*

Pojdam u Rute iz zbirke Slovenske narodne pesmi (Zbirka avtorice)

Danica Trobec in Nada Okroglič).²³ Za oba sestava je priredil naslednje ljudske pesmi: Kaj pa fantič dela, Kaj ti je deklica, Rasti mi, rasti, Vsi so prihajali, Ciganska sirota, Goreči ogenj, Ko ptičica sem pevala, Slušaj mati, Na brigu, Protuletje, Maglica, Rudeči sarafan, Slepec, S'm še mih'na b'va, Moj puobič, Sirota, Ne bom se možila, Soča voda, Svarilo, Moj fantič je prijezdil, Suzno oko moje, Zove majka čerku, Dorica, Pod kopinom, Imela sem sineka, Ivek, Terezinka. Poleg slovenskih ljudskih pesmi je izbiral in harmoniziral tudi, njemu zelo priljubljene, dalmatinske napeve.²⁴ Ljudske pesmi za ženske vokalne sestave in za ženski pevski zbor so harmonsko zelo različno obdelane, saj se je skladatelj zavedal, da mora pevska zasedba skladbo uspešno izvajati. Ker pa je vokalni razpon melodije na določenih mestih nekoliko obsežen, si je skladatelj postavljajl vprašanje: »Katera tonaliteta najboljše zveni v ženski zasedbi?«²⁵ Zavedal se je, da je prava izbira tonalitete tista, v kateri bo skladba za ženski zbor zazvenela. Kar je napisal, je moralo zveneti, saj se je zavedal, da zborovodkinje vodijo dobre zборе in je njihovo delo uspešno.²⁶

Za Komorni zbor Trst, ustanovljen leta 1945, za potrebe slovenskih oddaj na tržaškem radiu, je harmoniziral številne ljudske pesmi, saj so bile potrebe za radijske oddaje v živo zelo dobrodošle,²⁷ prav tako pa je moral s pevsko zasedbo vsako skladbo hitro naštudirati in nato še izvajati. Tako so nastale naslednje harmonizacije ljudskih pesmi: Barčica, Dober večer, Rasti rožmarin, Al' me boš kaj rada imela, Dekle na vrtu zelenem sedi, Koračnica fiskulturnikov, Bratci veseli, Prelepa je gorjanska fara, V dolinci prijetni, Gor čez jezero, Lepa ptica, Pojdam u Rute, Polževa ženitev, Vrabčeva, Drežniška, Zagorski zvonovi, Kaj oštirji delajo, Beri rožmarin zeleni, Gularja sen tiela jmiet, Oj, božime, Ribičeva pesem, Tri dalmatinske, Grenka smrt, Rasti mi,

rasti, Kaj ti je deklica, Mrtvak ženin in Sirota.²⁸ Ob preimenovanju Komornega zbora v zbor Jacobus Gallus so nastale še naslednje harmonizacije ljudskih pesmi: Kambrca, Peščalka, Za slovu, Kej me b'š taku zamjeru, Zgeblena lebjezen, Hvalile se Kaštelanke, Ko ptičica sem pevala, Nocoj pa, oh, nocoj, Po cesti gre, Polka je ukazana, Protuletje, Reva vdovčeva, Tedaj pa zbogom, Temna noč, Pogovor z ljubico, Ne boš, ne boš, Milica in Bom šel na planince.²⁹ Med izstopajočimi harmonizacijami ljudskih pesmi sodijo: Bratci veseli, Polževa ženitev, Kaj ti je deklica, Po cesti gre, Barčica, Gularja sen tiela jmiet, Protuletje in Polka je ukazana. Prav slednja sodi med najboljše obdelave Vrabčevih ljudskih pesmi, ki jih je skladatelj namenil mešanemu pevskeemu zboru. V njej je pokazal svojo mojstrovino harmonije in kontrapunkta, saj ga ni obremenjevala misel, kateri zbor bo skladbo pel.³⁰ Poleg priredb slovenskih ljudskih pesmi najdemo v Vrabčevemu opusu tudi priredbe dalmatinskih, medžimurskih in italijanskih ljudskih pesmi. Za harmonizacijo italijanskih pesmi je izbral tržaške ljudske pesmi, katerim je napisal tudi orkestralno spremljavo. To so: La bora, La banda, Le galine, Inverno moderno, La mula de Parenzo, Chi no ga bora, La solita storia, Dov' é la mia Rosina. Omenjene harmonizacije ljudskih pesmi je izvajal s Komornim zborom Trst in vojaškim orkestrom ter jih 3. maja 1953 posnel na koprskem radiu.³¹ Orkestralno spremljavo sta dobili tudi skladbi Gularja sen tjela jmiet in Kej me b'š tako zamjeru, ki jo je napisal skladatelj Vinko Štrucel za 32. tabor slovenskih pevskih zborov v Šentvidu pri Stični. Izvedeni sta bili leta 2001, partituri pa sta izšli pri Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti.

Leta 1976 je Zveza cerkvenih pevskih zborov izdala in založila 13 ljudskih pesmi za mešane zборе v zbirki Ljudski napevi. V njej so objavljene nekatere priredbe prvič, ostale priredbe pa so bile objavljene v drugih notnih zbirkah. V zbirki so objavljene naslednje ljudske pesmi: Barčica, Dober večer, Grenka smrt. Kaj ti je, deklica, Mrtvak ženin, Ne tožim,

²³ Vokalni sestavi so nastali leta 1961. Poleg ženskih sestavov sta delovala tudi: mešani vokalni kvartet (Anica Ščuka, Nerina Pettiroso Pelicon, Ladi Vodopivec in Aleksander Žerjal) in moški kvartet Zarja (Ladi Vodopivec, Stanko Birska, Aleksander Žerjal in Ivan Sancin). Na tržaškem radiu so snemali od 21. 7. 1961 do leta 1964. Kronika Komornega zbora.

²⁴ Kronika Komornega zbora Trst, avtorjevi zapisi in urejanje kronike, rokopis kronike.

²⁵ Vrabec, Zborovodjevi spomini, str. 33 – 34.

²⁶ Kralj, Ubald Vrabec 1905 – 1992, str. 124.

²⁷ Vrabec, Ubald. Zbor Jacobus Gallus, str. 45.

²⁸ Kronika Komornega zbora Trst.

²⁹ Kronika Komornega zbora.

³⁰ Kronika Komornega zbora.

³¹ Kronika Komornega zbora.

O na pot' san jo srečo
(Podvršč)

Moški zbor *prireديل*
U. Vrabec

1. O na pot' san jo sre - čo 'no bie - lo an
2. O na ho - di pred me an pred mo - je o -
3. O le ti - ste sta zé, k'so po-prej mo - je

1. rde - čo, je ja - la: ja, ja, de to jub - ca mo - ja.
2. či, ker te vi - det na morem od ti - s - te no - či.
3. ble, je pre - ra - slo gr - mor - je an ze - le - ne tra - ve.

Rokopis ljudske pesmi z likovnim delom skladatelja (Zbirka avtorice)

Njega ni, Po cesti gre, Polževa ženitev, Protuletje, Rasti mi, rasti, Reva udovčeva in Sirota.³²

Za moški zbor je Vrabec tehtno obdelal le nekaj ljudski pesmi, ostale je preprosto harmoniziral, da so jih pevci lahko prepevali po različnih veselica, prireditvah ali proslavah. Znale priredbe ljudskih pesmi so: Bratci veseli, Luna, lunica, Eto pletem mrižu svojo, Konj'ča imam, O, le mamka vi, vi,

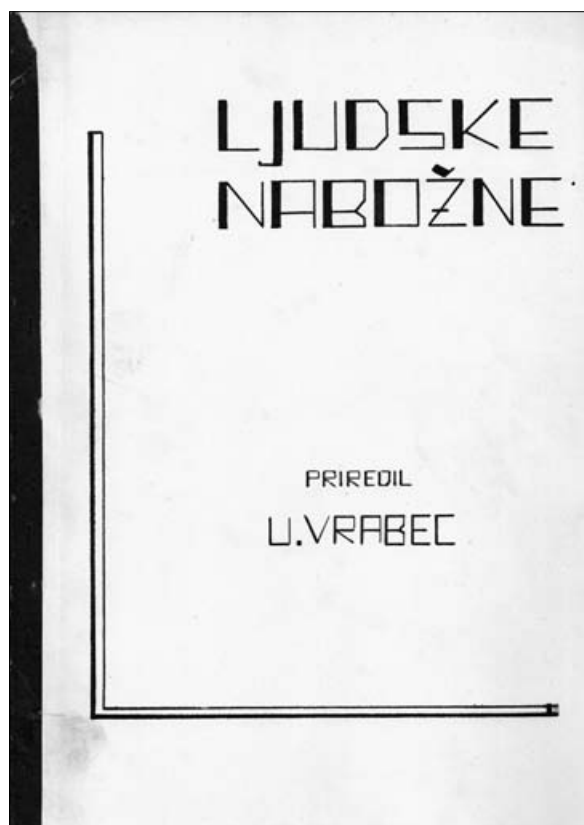
³² Vrabec, Ljudski napevi.

Nikdar na svetu lepšega ni, Voda mi teče, Jub'ca je za lip'co stala, Kaj ti je deklica, Leži, leži ravno polje, Dekle pere, Pepca, Dober večer, Njega ni, Majolčica, Ko b'sodov ne b'lo. Pri harmonizaciji ljudskih pesmi je Vrabec rad posegal tudi po dalmatinskih pesmih. Dalmatinski melos mu je bil zelo priljubljen in ker ga je občutil kot bogato harmonsko strukturo, ga je prenesel v svoj glasbeni opus. Ena izmed njih je priredba ljudske pesmi Eto pletem mrižu svojo (Ribičeva pesem). Med priredbami ljudskih pesmi za moški zbor najdemo tudi pesmi,

ki jih je Vrabec prevzel od drugih skladateljev in jih priredil v svoji kompozicijski tehniki. Tako je izbral nekaj pesmi iz zborovskega opusa Riharda Orla, katere je priredil v letih 1943 – 1954. To so: Konjiča imam, O, le mamka, vi, vi, O, na pot'san jo srečo, Gor in dol po sried vasi, Jubca je za lipco stala, Dober večer, Dekle pere, Njega ni, Leži, leži ravno polje, Kaj ti je deklica, Ko b' sodov ne b'lo, Majolčica, Oj, dekle, kaj s 'tak žalostno, Pepca. Nekatere od naštetih pesmi so bile objavljene v pesmaricah Glasbene matice, ostale pa so še danes v rokopisih. Vrabec pri izbiri ljudskih pesmi ni ostal zvest le slovenskim ljudskim pesmim ter nekaterim dalmatinskim, temveč je priredil tudi tržaške ljudske pesmi za moški zbor: La mula de Parenzo in In mezzo al mar. Obema pesmima je dodal še orkestralno spremljavo.³³

Priredbe ljudskih pesmi je Vrabec namenil tudi mladinskemu pevskeemu zboru. Dve priredbi: Čuk se je oženil in Polževa snubitev sta namenjeni troglasnemu zboru. Prva priredba ljudske pesmi je interpretacijsko zelo bogata, izvajalcem in poslušalcem nudi zvočno paleto dogajanja od začetka pa vse do zaključka pesmi. Pri drugi priredbi ljudske pesmi Polževa snubitev se je skladatelj pri komponiranju posluževal načela, da mora biti kitična pesem oblikovno zgrajena tako, da ne ustvarja pri izvajalcu in poslušalcu dolgočasje, temveč da se iz kitice v kitico dogaja nekaj novega³⁴.

Priredbe ljudskih pesmi najdemo tudi v glasbenem opusu Vrabčeve cerkvene in sakralne glasbe, namenjene izvajanju pri cerkvenih obredih ali pa na koncertnih odrih. Pravi prelom za skladatelja je bil drugi vatikanski koncil, ki je uvedel v cerkve narodne jezike in s tem rešil problem rabe slovenskega jezika pri bogoslužju. Za Vrabca je bilo to veliko dejanje. Njegova prisotnost na cerkvenem področju je postala trajna in dejavna. Med cerkvenimi pesmimi, namenjenimi petju pri obredu ali na koncertih, sodijo harmonizacije 43 ljudskih nabožnih pesmi, ki so nastale v letih 1961/62. V tej sezoni je dr. Niko Kuret v Trstu pripravljaval oddaje za slovensko postajo tržaškega radia Ljudska opravila in opasila. V oddajah je bilo tudi petje ljudskih nabožnih pesmi, ki jih je dr. Kuret dobil

Naslovnica notne zbirke Ljudske nabožne (Zbirka avtorice)

iz raznih slovenskih narečnih pokrajin. Vrabec je te napeve harmoniziral za mešani in moški zbor ter dodal še nekaj svojih pesmi, ki jih je za potrebe radia napisal že prej. To so bile harmonizacije za moški in mešani kvartet. Nekatere pesmi je tudi predelal ali poenostavil harmonizacijo ter jih v letu 1961 posnel na tržaškem radiu. Kasneje je vse pesmi naštudiral tudi z zborom Jacobus Gallus in jih pel v omenjenih oddajah. Leta 1974 se je odbor Zveze cerkvenih zborov iz Trsta dogovoril s skladateljem o natisu pesmi v zbirki Ljudske nabožne. Tako so se ohranile harmonizacije in priredbe nekaterih redkih ljudskih napevov. Tega leta je bila Ubaldu Vrabcu podeljena nagrada Vstajenje, ki jo vsako leto podeljuje Slovenska prosvetna zveza iz Trsta ustvarjalcem izven matične domovine za zbirko pesmi Ljudske nabožne in Mašo št. 5. V zbirki so pesmi razporejene skozi liturgično leto: božične: Svitej se, svitej, Eno novo pošto, Dopljen je, Svet Jožef in Marija, Tam stoji pa hlevček, Jožef, prileten mož, Vstan' Jurca, Ura je plnoči, Nikar ne dremajte, Ljub' Jesušček zdiše; novoletne: Možem za nov' let talamo, Z Bogom smo začeli; trikraljevske: Ta svetla zvezda, Na pjesma žalima, Mi smo tej tri kraljetarji, Kaj so

³³ Kronika Komornega zbora.

³⁴ Kralj, Ubald Vrabec 1905 -1992, str. 124.

27

Marija je po polji rajžava

Zmerno

S
A
T
B

mf

1.2.3. Ma-rija je po po-lji raj-ža-va, protinjejpa prideta, oj

mf

1. Kaj delata, kaj se-kata, oj cimpermana
2. Kaj delata, kaj tolče-ta, oj ko - - va-ča
3. Kaj delata, kaj spletata, oj ju - - da

1. cimpermana dva. *m.*

2. ko - va-ča dva.

3. ju - da dva.

1. dva?
2. dva?
3. dva?

Le
Le
Le

Mi de-lama in se - kama oj križ za Je-zu-sa,
Mi de-lama in tol - čema oj šreblje Je-zu-sa,
Mi de-lama in sple-tama oj kro-no Je-zu-sa,

1. de - lajta, le sekaj - ta, na ten - ko, na drobno, da Je - zuso - va
2. de - lajta, le tol - čita, na ten - ko, na drobno, da Je - zuso - va
3. de - lajta, le spletajta na ten - ko, na drobno, da Je - zuso - va

m.

1.2.3. martra po - laj - ša - na bo.

Rokopis skladbe Marija je po polji rajžava iz zbirke Ljudske nabožne (Zbirka avtorice)

pa to..., Iz Jutrove dežele, Na nebu zvezda; svečniške: Mi od svečenske Device, Mi Marijo počastimo, Kaj vam čemo; postne: Počeščena leva rana, Marija je po polji rajžava, Kristjani veselimo, Tri rož'ce so zbrane; vnebohodne: S prošnjam' današnji dan, Jezus je šel gori, Praznik svet, Ta dan nam je pr'teku; binkoštna: Oh, kako so srečni, O sveti Duh, Le v nebesa; Marijine: Lepa si, roža Marija, Že slavčki žvrgolijo, Ena tička, Pesem barbanskih romarjev; svetniške: Hvalen bodi, Kresnica znamenje nam dava, Sveta L'cija, Vsi svetniki; blagoslovne: Aj, sveti kruh, Glasne usta, Krščanske dušice.³⁵

Leta 2018 je izšla dopolnjena izdaja Ljudskih nabožnih pesmi s priredbami ljudskih pesmi, ki jih je Vrabec pisal in namenil Tržaškemu oktetu ter z božičnimi skladbami (Poslušajte vsi ljudje). Za izdajo dopolnjene zbirke je poskrbel zborovodja Janko Ban iz Trsta, izdala in natisnila jo je založba Nomos iz Trsta v sodelovanju z Zvezo cerkvenih pevskih zborov in s Slovensko Prosvetno zvezo iz Trsta.³⁶

Ljudske pesmi najdemo tudi v instrumentalnih skladbah. V času službovanja na Glasbeni matici v Mariboru je napisal priredbe ljudskih pesmi za dve violini; v času službovanja na Glasbeni matici v Trstu pa je priredil skladbe ljudskih plesov za komorno zasedbo: klarinet, harmonika in kontrabas. To so: Stara polkica, Štehvovski kalop in Dopaši. Skladbe so posneli na tržaškem radiu 14. oktobra 1961. Vse skladbe so še vedno v rokopisih.³⁷

Med orkestralnimi deli je skladba za simfonični orkester, ki je nastala po naročilu športnega društva Polet iz Opčin pri Trstu. Skladatelj jo je poimenoval Glasba za kotalkarski nastop. V njej je uporabil napeve slovenskih ljudskih pesmi in plesov, katere je združil v zaporedje plesnih stavkov. O skladbi je napisal v svojih spominih: »Ko je pri openskem športnem društvu Polet bil zelo aktiven kotalkarski odsek, so me povabili na sestanek, kjer so mi izročili celo vrsto ljudskih napevov, da bi jih pripravil za manjši orkester, ki bi spremljal kotalkarski nastop. Za vsako pesem so mi natančno določili, koliko minut naj traja vsak napev, da se bo skladal z gibi

kotalkarjev. Res sem to naredil z uro v roki. Napeve je posnel dirigent Cipci z ljubljanskim orkestrom zato, da ga bodo vrteli med nastopom na Opčinah. K sreči sem še v času dobil nazaj partituro. Trak, ki so ga izročili Poletu, pa se je po čudnem slučaju izgubil in ga nikakor niso mogli več najti. Tako je vsa zadeva padla v vodo, prav tako tudi moj trud s komponiranjem.«³⁸

Druga skladba za simfonični orkester je simfonična pesnitev Le vkup uboga gmajna, ki jo je komponiral v letih 1950 do 1952. V tej simfonični pesnitvi je poleg izbrane kompozicijske tehnike uporabil tudi ljudski pesmi Kaj ti je deklica in Gozdič je že zelen. O nastanku skladbe je dejal: »Simfonična pesnitev je nastala iz načrta za ne vokalno in glasbeno reportažo slovenske zgodovine. Sklenil sem glasbeno prikazati slovensko zgodovino od Matije Gubca dalje. Skladbo sem razdelil na tri dele. V prvem delu sem hotel prikazati nasilje nad slovenskim narodom, tlačitelja, ki diktira svojo voljo. Zato je glasba v tem delu groba, ker naj bi predstavljala tiranijo. Drugi del naj bi pokazal, kako je narod reagiral. Najprej z žalostjo, resignacijo, ki prehaja že skoraj v obup. Skozi ta del se prepletajo žalostni motivi narodnih pesmi Kaj ti je deklica? In Gozdič je že zelen. V tretjem delu pa sem želel pokazati odpor, željo po svobodi. V začetku slišiš fragmente motivov iz pesmi Le vkup uboga gmajna. Polagoma pa postaja ta motiv vedno bolj jasen, počasen, a odločen, na koncu pa že zelo širok kot zmagovit spev.«³⁹

Ljudske pesmi je Vrabec uporabil tudi v svojem zadnjem najobsežnejšem delu, operi Tolminski punt, ki je nastajala v letih od 1981 do 1986. Libreto je napisal zgodovinar in slavist Janez Dolenc iz Tolmina na skladateljevo pobudo po motivih romana Ivana Preglja, nekaterih drugih virih in po razpravah Boga Grafenauerja. Opera je napisana v treh dejanjih in devetih slikah. Skozi celo opero se prepleta motiv ljudske pesmi Le vkup, uboga gmajna. Ponavlja se v vseh prizorih, ki se nanašajo na upor. Motiv je tudi nekajkrat variiral za izvedbo posameznih glasbil. V tretji sliki drugega dejanja pa je uporabil še napev ljudske pesmi Kaj ti je deklica? kot pripravo za tajno zborovanje na

³⁵ Vrabec, *Ljudske nabožne*, 1974.

³⁶ Vrabec, *Ljudske nabožne*, 2018.

³⁷ Kralj, *Ubaldo Vrabec 1905-1992*, str. 207.

³⁸ Vrabec, *Moja skladateljska pot*, str. 21.

³⁹ Vrabec, *Ubaldo. Moja skladateljska pot*, str. 19.

Mengorah.⁴⁰ Vrabčeva opera je »pravo epsko delo, široko zasnovano in razvita v moderno zasnovanem glasbenem izrazu.«⁴¹ O uporabi ljudskih napevov je Vrabec povedal: »V čisto instrumentalnih delih sem uporabil nekaj narodnih motivov; za vse nastope očaka Simona Golje sem, nekako na wagnerjanski način, uporabil svečan, originalen motiv. Skozi celo opero pa se oglašča začetni motiv iz *Le vkup, uboga gmajna*. Ta motiv sem variiral tudi samo na tri tone, da ga, zdi se mi dovolj razpoznavno, izvajajo pevke same...«⁴²

Priredbe in harmonizacije ljudskih pesmi Vrabec ni uporabil le v vokalnih, instrumentalnih in vokalno-instrumentalnih skladbah, temveč najdemo priredbo tudi za radijske namene. Za radio Koper Capodistria je napisal siglo. Združil je začetna motiva dveh ljudskih pesmi: slovensko ljudsko pesem Barčica po morju plava in italijansko ljudsko *In mezzo al mar*. Iz dveh motivov je nastala melodija, ki jo je koprski radio predvajal na začetku svojih vsakodnevnih oddaj in tako je postala prepoznavni signal koprskega radia.⁴³

Priredbe ljudskih pesmi za odrasle zборе so izšle tudi v notnih zbirkah. Leta 1974 je izšla zbirka za mešane in moške zборе z naslovom *Ljudske nabojne*. V letu 2018 pa je bila omenjena zbirka dopolnjena s priredbami posameznih skladb v različicah, katere je napisal za Tržaški oktet. Druga zbirka, *Ljudski napevi*, je izšla leta 1976 in jo je prav tako kot prvo zbirko izdala Zveza cerkvenih pevskih zborov v Trstu. V njej je zbranih in objavljenih 13 priredb ljudskih pesmi za mešani pevski zbor.

V času vodenja mešanega zbora Jacobus Gallus je za ljubljanski radio in za prvo gramofonsko ploščo posnel⁴⁴ leta 1971 19 priredb ljudskih pesmi. 15 pesmi v priredbi Ubalda Vrabca, dve priredbi ljudskih pesmi Karla Boštjančiča in dve priredbi izpod peresa Emila Adamiča.⁴⁵ Gramofonska plošča je izšla leta 1972.

Zaključek

Ubald Vrabec ima v svojem glasbenem opusu veliko harmonizacij in obdelav ljudskih pesmi iz različnih slovenskih pokrajin, tržaške ljudske, me-džimurske in dalmatinske ljudske pesmi, katere je priredil z mislijo, da jih bodo pevke in pevci lahko izvajali. Številne priredbe za mešani pevski zbor je v celoti izvedel s svojimi zbori. Delo z zbori ga je naravnost gnalo v zborovsko ustvarjalnost. Nekoč je sam omenil, da mu je delo z zborom dalo pobudo za priredbo ljudske pesmi ali se je sredi dela porodila ideja in vzniknila notranja potreba po umetniški izvedbi. Tako so nastale priredbe ljudskih pesmi. Vsako priredbo je »pilil« toliko časa, da je vsak pevski glas bil izdelan do popolnosti. Ko pa so nastale težave, je posamezen del komponiral »takt za taktom« kot je vedno rad povedal. Zavedal se je, da mora pri komponiranju skladbe upoštevati tudi zahtevnost, ta pa je pri izvedbi velikokrat največja težava pevcev v različnih pevskih zborih. Zato je vsako pesem sam zapel in sicer vsak glas natančno in ob tem ugotavljal, v kolikšni meri je izvedba dobra oziroma, kje bodo pevci in pevke imeli težave. Zato je pri svojem delu raje uporabljal kontrapunkt kot pa pravila harmonije.⁴⁶

Z izvedbami svojih skladb ni bil vedno zadovoljen, predvsem takrat, ko so priredbe ljudskih pesmi izvajali najboljši pevski sestavi. Do teh je bil zelo kritičen in neusmiljen. Kljub številnim priredbam ljudskih pesmi, še danes niso v celoti objavljene in ostajajo v rokopisih. Nekatere ljudske pesmi je priredil za mešani in moški zbor, saj so bile potrebe pevskih zborov in povpraševanja zborovodij velike. Zborovske literature ni bilo veliko natisnjene, zato so morali zborovodje ročno prepisovati partiture za svoje pevce in pevke.

Instrumentalnih in vokalno-instrumentalnih del, v katere je vključeval napeve ljudskih pesmi, je v primerjavi z zborovskimi skladbami, malo. Tudi izvedbe posameznih skladb so bile le v času

⁴⁰ Kralj, *Ubald Vrabec 1905 -1992*, str. 238 – 239.

⁴¹ Bratuž, *Primorski dnevnik*, 3. 12. 1989.

⁴² Bratuž, *Primorski dnevnik*, 3. 12. 1989, str. 15.

⁴³ Kralj, *Ubald Vrabec 1905 – 1992*, str. 290.

⁴⁴ Snemanje je bilo 18. in 19. 12. 1971 v Kulturnem domu v Trstu. Kronika Komornega zbora/zbora Jacobus Gallus.

⁴⁵ Seznam posnetih skladb za gramofonsko ploščo: Rasti mi, rasti. Polževa ženitev, Reva udovčeva, Rožic ne bom trgala,

Bratci veseli, Potrkan ples, Barčica, Zgeblena lebjezen, Po cesti gre, Sirota, Oj, božime, Nocoj pa, oh, nocoj, Ne tožim, Njega ni, Rasti rožmarin (priredba Karla Boštjančiča), Zabučale gore, Prišel ljubi je pod goro (priredba Emil Adamič), Kaj pa delajo ptički, Nocoj se mi je sanjalo. Kronika Komornega zbora.

⁴⁶ Vrabec, *Moja skladateljska pot*, str. 24.

skladateljevega življenja. Večina partitur je tako še vedno v rokopisih.

Glasbeni opus s priredbami ljudskih pesmi je harmonsko in kompozicijsko bogat. Znanje harmonije in kontrapunkta kažeta skladatelja Ubalda Vrabca v svoji tehniki komponiranja, pri kateri je hodil svojo pot. Vsako posnemanje in slutnja, da posnema katerega izmed skladateljev, ga je vznemirila in je glasbeno idejo oz. motiv zavrnil ter iskal nove poti k obdelavi ljudskega napeva. Tako je ostal zvest svojemu nauku, da je posnemanje slabost glasbenega ustvarjanja.

S svojim prizadevanjem in uspehom je Vrabec pokazal, kako je z jasnim programom in natančno zastavljenim delom, z voljo in znanjem, lahko začrtati pot postopnemu razvoju do določene višje izvajalske kulture. Prav v tem je pomemben Vrabčev vpliv na razvoj primorsko-zamejskih zborov, ki so jih začeli ustanavljati mlajši zborovodje. K uspešnemu razvoju zborovskega poustvarjanja je Vrabec prispeval tudi kot član žirij, svetovalec in kot vzor vztrajnega ter žilavega zborovodje s svojimi bogatimi izkušnjami, znanjem in izrazito muzikalno kulturo. Vrabčevo delo predstavlja pomemben delež k celostni glasbeni kulturi na Slovenskem, poseben pomen pa ima za utrditev in razvoj kulturnega življenja med zamejskimi Slovenci, za potrditev kulturne izvirnosti in njegovih vrednot kot rezultat hotenj in prizadevanj slovenskega življa onstran meje. Iz lastnih pojmovanj in umetniških pogledov si je izoblikoval svojstven slog.

Viri in literatura

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor

fond Glasbene matice, škatla št. 3, Poročilo ob šolskem letu 1935/36, GM Maribor 1936; šolsko leto 1936/37; poročilo ob XX. šolskem letu 1938/39, GM Maribor 1939; poročilo ob XXI. šolskem letu 1939/40, GM Maribor 1940; Zapisnik 4. redne odborove seje v poslovnem letu 1936/37; Šolsko poročilo za sejo centralnega odbora Glasbene matice, dne 16. 11. 1936.

Zveza cerkvenih pevskih zborov Trst

Kronika Komornega zbora Trst, rokopis.
Rokopisi skladb Ubalda Vrabca
Certificato Ubald Vrabec

Monografije

Kralj, Bojana: *Ubald Vrabec 1905 – 1992*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005.

Lukeš, Neva: *Delčki našega vsakdana*. Koper: Fontana, 1997.

Notne zbirke

Vrabec, Ubald. *Ljudske nabožne*. Trst: Zveza cerkvenih pevskih zborov, 1974.

Vrabec, Ubald. *Ljudske nabožne*. Trst: Nomos, 2018.

Vrabec, Ubald: *Ljudski napevi*. Trst: Zveza cerkvenih pevskih zborov, 1976.

Vrabec, Ubald. *Slovenske narodne pesmi*. Trst: Slovensko hrvaška prosvetna zveza, 1947.

Članki

Bratuž, Andrej. Ubald Vrabec: Tolminski puntarji. *Primorski dnevnik*, 3. 12. 1989, leto 45, št. 279, str. 15.

Grilc, Janez. Ubald Vrabec. *Naši zbori*, 1959, letnik XVI, št. 4, str. 25 – 26.

Grilc, Dušan. Ubald Vrabcu za 80. rojstni dan. *Primorski dnevnik*, 11. 12. 1985, str. 5.

Harej, Zorko. Ubald Vrabec, glasbenik in javni delavec. Gorica: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1977, str. 78 – 84.

Lepota naše pesmi osvaja našo mejo. *Mariborski večernik Jutra*, 8. 5. 1937, letnik 18, št. 103, str. 2 – 3.

Nedoh, Danjela. Ubald Vrabec med nagrajenci. *Zaliv*, 1967, št. 8 – 9, str. 210 – 213.

Mirk, Vasilij. Tržaška Glasbena matica. *Zbori*, V, 1929, št. 1, str. 5.

Rutar, Marija. Tolminska je pesem. *Tolminski zbornik*, 1975, str. 290.

Vrabec, Ubald. Glasbena matica v desetletju 1918 – 1928. *Jadranski koledar*, 1966, str. 166 – 169.

Vrabec, Ubald. Zborovodjevi spomini. *Zaliv*, Trst, 1989, str. 33 – 34.

Vrabec, Ubald. Moja skladateljska pot. *Zaliv*, Trst, 1988, str. 13 – 25.

Vrabec, Ubald. Zbor Jacobus Gallus. *Naši zbori*, letnik XVII, št. 6, str. 45 – 46.

Izseljenci v južni Ameriki. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, 4. knjiga, str. 223 – 226.

Zusammenfassung

„WENN DIE MUTTER SINGT, WIRD AUCH DAS KIND SINGEN“

Volksweisen im Musikeuvre des Komponisten Ubald Vrabec

Ubald Vrabec wirkte auf dem Gebiet der Musik, und zwar sowohl im schöpferischen Musikschaffen als auch in der Darbietung. Fast fünfzig Jahre leitete er Sängerkhöre und komponierte auch für sie. Nach dem Jahr 1927, als die faschistischen Machthaber alle slowenischen Kulturvereine auflösten, übersiedelte er nach Argentinien, wo er zusammen mit Emigranten tätig war, zunächst in Buenos Aires, wo er einen Chor leitete, später auch in Cordoba. Nach zwei Jahren in Argentinien zog er nach Jugoslawien. In Maribor nahm er die Stelle des Chorleiters beim Sängerkhor Grafika an, später leitete er auch einen Chor küstenländischer Sänger mit dem Namen Jadran sowie die Chöre Nanos und Kolo. In dieser Marburger Zeit beginnt die erste Schaffensperiode von Vrabec. Während des Zweiten Weltkriegs kehrte er nach Triest zurück und leitete einen Chor in Gropada/Gropada, nach dem Krieg dann Chöre in Rojan/Roiano, Barkovlje/Barcola, Sv. Ivan/San Giovanni in Triest, Nabrežina/Aurisina und Bazovica/Basovizza. Im Jahr 1945 übernahm er die Leitung des Kammerchores Triest für das Triester Radio. Der Chor wurde nach einer kürzeren Stilllegung in Jacobus Gallus umbenannt. Mit diesem Chor legte Vrabec die Grundlagen für die weitere Entwicklung der Chorkultur im Triester Gebiet. Als Komponist schuf er ein umfangreiches musikalisches Oeuvre von Chorstücken für unterschiedliche Besetzungen. Darunter finden sich auch Bearbeitungen von slowenischen und dalmatinischen Volksliedern sowie Volksliedern aus Triest und dem Medžimurje/Zwischenmurgebiet, außerdem Autorenwerke. Als Komponist und Chorleiter interpretierte er die Mu-

sikwerke mit seinen Chören für die Zwecke und Bedürfnisse der Sendungen von Radio Triest in den Jahren 1945 bis 1971, als er dann die Leitung des Kammerchores bzw. in Jacobus Gallus umbenannten Chores beendete. Die Kompositionstechnik bei der Schaffung der Chorwerke beruht auf der Verwendung des Kontrapunktes und auf Elementen der Harmonie. Beim Komponieren ging er seinen »eigenen Weg«, denn er wollte originell sein. Die Imitation interessierte ihn nicht, daher verzichtete er lieber auf einzelne Motive als sie in seinen Werken zu verwenden. Das Oeuvre an instrumentalen und vokal-instrumentalen Musikstücken ist etwas bescheidener. Auch in diesen Werken nutzte er Volksweisen, die er variierte oder als Ganzes verwendete. Als langjähriger Mitarbeiter und Chorleiter von Radio Triest schrieb er die Kennmelodie für Radio Koper/Capodistria, in der er zwei Motive eines slowenischen und eines italienischen Volksliedes zusammenführte. Die Kennmelodie wurde am Beginn der täglichen Sendungen gespielt und wurde so zum Erkennungszeichen für Radio Koper/Capodistria. Bearbeitungen von Volksliedern gab er in verschiedenen Notensammlungen heraus, zusammen mit Autorenwerken. Zwei Notensammlungen seiner Volksliedbearbeitungen gab die Zveza cerkvenih pevskih zborov (Verband der Kirchenhöre) in Triest heraus, und zwar Ljudske nabožne (1974), die 2018 eine Neuauflage und Ergänzung bekam, sowie Ljudski napevi (1976). In seiner Zeit als Chorleiter nahm er für Radiosendungen von Radio Triest und Radio Koper/Capodistria Bearbeitungen von Volksliedern auf. So nahm er im Jahr 1971 auch eine Schallplatte mit 18 Volksliedbearbeitungen auf. Ubald Vrabec war aber nicht nur Komponist und Chorleiter, sondern auch Mitglied von Fachjürys, Berater, Musikpädagoge in Maribor und Triest, Musikkritiker und Publizist beim slowenischen Radio Triest, bei der Triester Zeitung Primorski dnevnik und verschiedenen anderen Magazinen und Zeitungen in Triest und Ljubljana. Sein Lebenswerk stellt einen bedeutenden Beitrag zur ganzheitlichen Musikkultur der slowenischen Minderheiten im Ausland sowie für Slowenien dar.

Schlagwörter: Volkslied, Bearbeitung, Komponist

Marina Vrhovac

»Ženske silimo v politiko«

Reprezentacije ženskosti skozi diskurz o spolnih kvotah v parlamentu

VRHOVAC Marina, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, doktorska kandidatka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, Srednja ulica 7, SI-2312 Orehova vas

32-055.2

»ŽENSKES SILIMO V POLITIKO«

Reprezentacije ženskosti skozi diskurz o spolnih kvotah v parlamentu

Pripevek se ukvarja s prezentacijo in analizo argumentov za in proti uvedbi spolnih kvot v zakonodajo. Popelje nas v obdobje od leta 1994 do leta 2006, obdobje burnih razprav o kvotah v parlamentu. Izhajajoč iz konstruktivistične paradigme se avtorica ukvarja s spolom kot družbenim fenomenom, ki je produkt zgodovinsko in kulturno umeščenih medosebnih izpogajanih dogovorov, kateri so proizvedeni skozi jezik in prakso. Skozi razprave o kvotah v parlamentu je mogoče ugotoviti, kakšno razmišljanje o »ženskosti« se je oblikovalo ter kako te norme »ženskosti« v naši družbi vplivajo na obnašanje in odločitve žensk za vstop v politiko. Tako se osvetlijo diskurzivno oblikovane dominantne konstrukcije ženskosti in politike, ki naj ne bi bili združljivi. Pokaže se, da je ženskam največja ovira za vstop v politiko prav njihov spol oziroma »ženskost«. V diskurzivnih bojih za pomen so sodelovali politiki in političarke z različnimi vrednotami in interesi. Od resursov moči akterjev in akterk je bilo odvisno kakšen pomen so izpogajali in ga označili kot »zdravorazumski«. Dogajanje v parlamentu lahko razumemo kot zrcalo družbe, sploh kar se tiče spopadov med spoloma. Rezultat analize predstavljajo normativne podobe ženskosti.

Ključne besede: spol, politika, parlament, diskurz, reprezentacije ženskosti

VRHOVAC Marina, BA Ethnology and Cultural Anthropology, Srednja ul. 7, SI-2312 Orehova vas

32-055.2

»WE FORCE WOMEN TO ENTER POLITICS«

Representations of femininity in the discourse of parliamentary gender quotas

The article presents and analyses arguments for and against introducing gender quotas in the legislature. It considers the period 1994-2006, a period of heated debate about quotas in the Slovenian parliament. Based on a constructivist paradigm, the author addresses gender as a social phenomenon that is the result of historical and culturally placed mutual agreements made on the basis of language and practice. The debates on quotas in the parliament reveal the prevalent concept of "femininity" and the impact of "femininity" norms in our society on the behavior of women and their choice to enter politics. This sheds light on the discursively shaped dominant constructs of the apparently incompatible constructs of femininity and politics. It turns out that gender and "femininity" constitute the main barriers preventing women from entering politics. The discourse struggles over meaning were fought by male and female politicians with diverse values and interests. The protagonists' power resources determined which meaning would prevail as the "common sense" one. The developments in the parliament can be seen as a mirror reflecting society, particularly regarding the gender wars. The results of the analysis are normative images of femininity.

Key words: gender, politics, parliament, discourse, representations of women

Uvod

Tema mojega besedila so reprezentacije žensk in ženskosti skozi diskurz o spolnih kvotah v slovenskem parlamentu. Izhajam iz predpostavke, da je institucionalna politika področje, kjer so od nekdaj dominirali moški in se je ustalilo prepričanje, da tudi pripada moškim. Participacija žensk v politiki kljub deklariranemu zagovarjanju enakosti še vedno pomeni odklon od spolnih norm in ogrožanje »naravne« dominacije moških.¹ Spol raziskujem kot družbeni konstrukt in »produkt diskurzivnih praks«. ² Razprave o kvotah se ne dotikajo samo problematike ženske prisotnosti v parlamentih, temveč se skozi diskurze o kvotah razkrijejo nasprotujoča si razumevanja politične pravičnosti, spola, spolnih identitet in neenakosti.³ Pomeni so diskurzivno konstruirani politični koncepti, ki so vedno odvisni od konteksta in so vedno predmet sporov.⁴ Diskurz o spolnih kvotah tako lahko vsebuje potencial za spremembe, saj preizprašuje obstoječe stanje, lahko pa ščiti določene interese statusa quo, to je rezervacija institucionalne politike za moške. Družbeni konstruktivizem raziskuje, kako posamezniki in skupine prispevajo k izgradnji zaznane družbene realnosti in vednosti.⁵ Konstruktivistični pristop k raziskovanju spola tako določa spol kot kompleksen koncept ali kot kategorijo, ki je konstruirana skozi določene diskurze, kaj velja za »ženskost« in kaj za »moškost«.

Državni zbor ali parlament predstavlja družbene interese, soustvarja javno kulturo in je prostor, kjer se, med drugim, sprejemajo ustava in zakoni, sprejema in nadzira državni proračun ter je ustvarjalec in nosilec legitimnosti. Ženske imajo danes v večini držav po svetu aktivno in pasivno volilno pravico ter, vsaj v zahodni družbi, formalnopravno enak položaj kot moški, pa vendar je povsod po svetu njihova prisotnost v politiki majhna. Tako majhna, da se še vedno ohranja prepričanje, da je politika svet moških. Poulain de la Barre pravi: »Ker so bili moški tisti, ki so izdelali in sestavili zakone, so dali prednost svojemu spolu, pravniki pa

so te zakone spremenili v načela«. ⁶ Če pomislimo, da je bila v preteklosti podrejenost žensk legitimizirana s pravom, je izjemno pomembno, da so v parlamentu prisotne ženske v enaki meri kot moški. Čeprav je politika stvar vseh, je ženskam še vedno težje dostopna. Če pa uspejo priti v parlament, se pa soočajo s spolnimi stereotipi. Podreprezentiranost žensk na najvišji poziciji simbolne moči in kjer se odloča o skupnih javnih zadevah lahko vpliva na to, kako se ženske kot kategorijo konstruira v naših mislih.⁷ Odsotnost večjega števila žensk iz politike tako lahko na simbolni ravni ustvarja prepričanja, da ženske tja ne sodijo.

Značilnost slehernega parlamenta je med drugim razprava. V predstavitvi argumentov za in proti sprejetju kakšne politične odločitve se zvrstijo medsebojni besedni spopadi. Predlog zakona tako postane predmet obsežnih obrazložitvev in vsestranskih analiz, kar predstavlja zrcalo parlamenta in tisto točko, skozi katero je moč sklepati o zaznavi problemov v državi in siceršnjih demokratičnih standardih.⁸ Enakost spolov spada med aktualne teme, ki se uvrščajo na politično agendo in delijo mnenja.

Kronološki pregled obravnav zakonskih določil za spodbujanje uravnotežene zastopanosti spolov v politiki na sejah državnega zbora

Razprava o kvotah in ostalih posebnih ukrepih za spodbujanje uravnotežene zastopanosti moških in žensk v političnem odločanju je v našem parlamentu potekala več kot desetletje. Začela se je v prvem mandatu leta 1994 in končala v četrtem mandatu leta 2006, ko so bile spolne kvote uzakonjene. V prvem mandatu državnega zbora leta 1994 so poslanke in poslanci obravnavali možnost vključitve kvot v Zakon o političnih strankah (ZPolS). Na prvi⁹ obravnavi predloga zakona so razpravljali o možnosti vključitve določila, ki bi politične stranke zavezovalo, da na svojih kandidatnih listah zagotovijo vsaj 40 % zastopanost enega od spolov. Predlog je bil sprejet za nadaljnjo obravnavo. Na

¹ Mencin Čepelak in Rožman, *Politična socializacija*, 370.

² Foucault, *Arheologija vednosti*; Butler, *Težave s spolom*.

³ Sgier, *Discourses of gender quotas*, 67; Bacchi, *Arguing for and against quotas*, 32.

⁴ Jalušič, *Stretching and bending the meanings*, 54.

⁵ Berger in Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti*.

⁶ De Beauvoir, *Drugi spol*, 1. knjiga, 22.

⁷ Dahlerup, *Introduction*, 3.

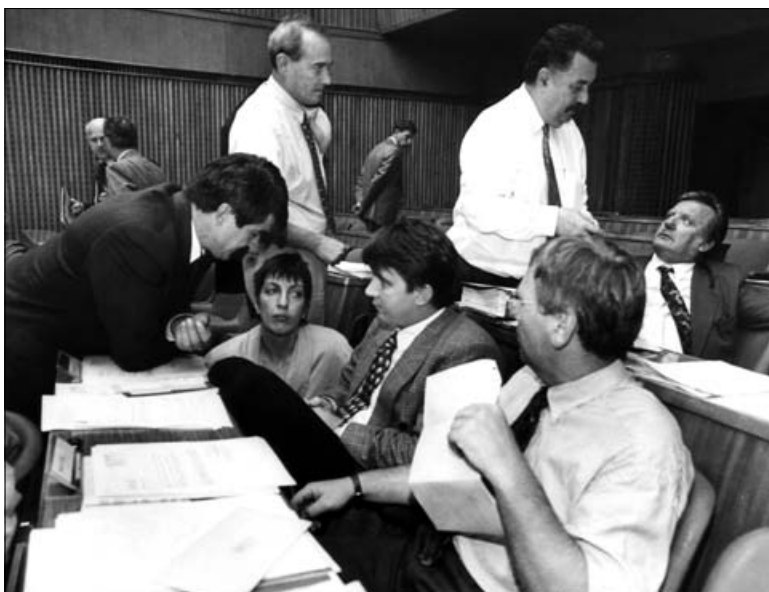
⁸ Gašparič, *Državni zbor 1992 – 2012*, 168.

⁹ Glej: 19. redna seja, 19. 4. 1994, dostopno na www.dz-rs.si.

drugi¹⁰ obravnavi so bili sprejeti amandmaji, in sicer sklep, da naj se v besedilu predloga zakona uporabljata moška in ženska oblika za vse nosilne, aktivne subjekte (državljan/državljanica, predsednik/predsednica, kandidat/kandidatka, član/članica), in amandma, ki zavezuje politične stranke, da na kandidatnih listah zagotovijo enakopravno zastopanost spolov. Na tretji¹¹ obravnavi predloga zakona je vlada predlagala, da naj se odstavek člena, ki določa 40 % delež zastopanosti enega od spolov na kandidatnih listah strank umakne. Predlog vlade je bil sprejet, kar je pomenilo, da je leta 1994 sprejet Zakon o političnih strankah v 20. členu določal le, da mora stranka v svojem statutu navesti način zagotavljanja enakih možnosti pri določanju kandidatov in kandidatke za volitve.

Leta 1996 je bil na seji¹² državnega zbora podan predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah ZPolS, po katerem bi morale politične stranke za naslednje volitve kandidirati najmanj tretjino žensk, za vsako naslednje mandatno obdobje pa delež povečati za vsaj 5 % dokler ne bi dosegli paritetne zastopanosti obeh spolov. Predlog je zajemal tudi finančne stimulacije za stranke, ki bi povečale delež žensk v poslanski skupini. Predlog v državnem zboru ni dobil zadostne podpore, zato ni bil sprejet.

Podobno se je zgodilo s predlogom za spremembo 5. točke 19. člena Zakona o političnih strankah (ORZPol19). Predlog je določal da mora statut stranke obvezno in izrecno določiti postopke in ukrepe pri določanju kandidatke in kandidatov za volitve za namen zagotavljanja enakih možnosti obeh spolov. Zgolj izjava načela enakih možnosti brez opredelitve postopkov in ukrepov ne bi bila dovolj. Tudi ta predlog v državnem zboru ni bil sprejet.¹³

Predlagateljica kvot poslanka Viktorija Potočnik, ki jo je poslanec Miroslav Geržina označil za sufražetko. Avtor Igor Napast, 16. 09. 1994
(Arhiv časopisne hiše Večer)

V drugem mandatu državnega zbora (1996–2000) se je ponovno pričel postopek za sprejem obvezne razlage 5. točke 19. člena Zakona o političnih strankah. Na seji¹⁴ državnega zbora oktobra 1999 je bil sprejet predlog za sprejem predloga ORZPol19, Sekretariatu za zakonodajo in pravne zadeve pa je bilo naročeno, naj pripravi končno besedilo obvezne razlage. Na seji¹⁵ državnega zbora februarja 2000 se je obravnavalo končno besedilo predloga ORZPol19, ki je predvidevalo, da bi morali statuti političnih strank »izrecno določiti postopke in ukrepe pri določanju kandidatke oziroma kandidatov, zaradi česar ne zadostuje zgolj povzemanje ali zgolj izjava oziroma navedba načela enakih možnosti brez takšne izrecne in določne opredelitve postopkov in ukrepov«. Državni zbor je na glasovanju predlog zavrnil.

O neuravnoteženi zastopanosti žensk in moških v politiki se je ponovno razpravljalo v tretjem mandatu državnega zbora (2000–2004). Med obravnavo¹⁶ Zakona o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM) leta 2002 je bilo izpostavljeno vprašanje enakosti spolov in umeščeno v širši družbeni kon-

¹⁰ Glej: 23. redna seja, 13. 9. 1994, dostopno na www.dz-rs.si.

¹¹ Glej: 24. redna seja, 28. 9. 1994, dostopno na www.dz-rs.si.

¹² Glej: 38. redna seja, 12. 3. 1996, dostopno na www.dz-rs.si.

¹³ Glej: 47. izredna seja, 24. 7. 1996, dostopno na www.dz-rs.si.

¹⁴ Glej: 16. redna seja, 28. 10. 1999, dostopno na www.dz-rs.si.

¹⁵ Glej: 19. redna seja, 29. 02. 2000, dostopno na www.dz-rs.si.

¹⁶ Glej: 17. redna seja, 20. in 21. 06. 2002, dostopno na www.dz-rs.si.

tekst. ZEMŽM je definiral neuravnoteženo zastopanost in uvedel posebne in pozitivne ukrepe na vseh področjih družbenega življenja kot prostovoljen ukrep. Zakon je bil obravnavan in sprejet po hitrem postopku.

Februarja 2004 so poslanke in poslanci v državnem zboru obravnavali¹⁷ spremembo Zakona o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament. Zakon je bil sprejet po skrajšanem postopku. V četrtem, petem in šestem odstavku 15. člena je bilo zapisano, da na kandidatni listi noben spol ne sme biti zastopan z manj kot 40 %. Po novi določbi mora biti vsaka lista sestavljena tako, da je najmanj en kandidat vsakega od spolov uvrščen v zgornjo polovico liste. Liste kandidatov, ki ne bodo skladne z določili prejšnjega odstavka, bodo neveljavne. Določbi prejšnjih dveh odstavkov ne veljata za kandidatni listi, na katerih so uvrščeni le en ali le trije kandidati oziroma kandidatke, pri čemer mora biti na kandidatni listi, na katero so uvrščeni trije kandidati oziroma kandidatke, najmanj en predstavnik vsakega od spolov.

Junija 2004 so v državnem zboru obravnavali¹⁸ predlog ustavnega zakona o spremembi 43. člena ustave. 43. členu se je dodal četrti odstavek, ki pravi, da »zakon določi ukrepe za spodbujanje enakih možnosti moških in žensk pri kandidiranju na volitvah v državne organe in organe lokalnih skupnosti«. Predlog spremembe ustave je bil sprejet, kar je omogočilo še ustavno nevprašljivo sprejemanje kasnejših pozitivnih ukrepov za voljene položaje na nacionalni in lokalni ravni.

V četrtem mandatu državnega zbora (2004–2008) je bila julija 2005 na seji obravnavana sprememba Zakona o lokalnih volitvah. Zakon je bil dopolnjen z ukrepi oziroma z določbami, ki naj bi zagotavljale enakomerno zastopanost obeh spolov na kandidatnih listah in posledično uravnoteženo zastopanost obeh spolov v občinskih svetih. Cilj teh zakonskih dopolnitev je bil zlasti povečanje deleža žensk na kandidatnih listah in med izvoljenimi svetniki in svetnicami.¹⁹ Na drugi obravnavi spremembe zakona je bil podan predlog, da se bo

morala na kandidatnih listah upoštevati zakonska zahteva po enakopravnem zastopanju obeh spolov na kandidatnih listah, in sicer najmanj 40 % vsakega od spolov, pri čemer bodo morali biti v prvi polovici na kandidatni listi kandidati zapisani izmenično. Zakon bi urejal tudi prehodno rešitev za prve redne lokalne volitve leta 2006 in naslednje leto 2010, in sicer bodo morali predlagatelji zagotoviti 20 % oziroma 30 % kandidatov vsakega od spolov, pri čemer se bodo morali na prvi polovici kandidatne liste kandidati razporediti izmenično po spolu. Na tretji obravnavi so sklenili, da naj bo na volitvah 2006 in 2010 šele vsak tretji kandidat ali kandidatka drugega spola. Zakon je bil sprejet.

Maja 2006 je bila v državnem zboru prva²⁰ obravnava predloga Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah v državni zbor. Predlagano je bilo, da na posamezni kandidatni listi noben spol ne sme biti zastopan z manj kot 35 %. Pri tem je predlog zakona določal tudi prehodno obdobje za prve naslednje volitve, za katere je bila ta meja določena na 25 %. Na drugi²¹ obravnavi sta poslanski skupini LDS in SD predlagali amandma za spolno kvoto v višini 40 %, ki pa ni bil sprejet. Zakon je bil na tretji²² obravnavi julija 2006 sprejet in je zajemal določila, kot so bila predstavljena na prvi obravnavi. Pri tem velja izpostaviti, da kvota za volitve v zakonodajno telo komaj presega kritično maso (30 %) in je daleč od zaželenega razmerja enakosti žensk in moških. Nenaklonjenost poslancev in poslank do sprememb je bila velika, kar lahko pripišemo med drugim dojemanju uzakonjenih kvot kot prisilo, ki preveč spominja na prejšnji režim. Nekateri so kvote razumeli tudi kot obliko diskriminacije in kršitev demokratičnosti. Po drugi strani so pa bile kvote pogosto na dnevnem redu in na koncu sprejete predvsem zaradi eksternih dejavnikov Evropske unije in zavezanost k razvojnim institucionalnim spremembam.

¹⁷ Glej: 34. redna seja, 26. 02. 2004, dostopno na www.dz-rs.si.

¹⁸ Glej: 37. redna seja, 15. 06. 2004, dostopno na www.dz-rs.si.

¹⁹ Murko Pleš et al., Vpliv volilnih okrajev, 5.

²⁰ Glej: 16. redna seja, 3. 05. 2006, dostopno na www.dz-rs.si.

²¹ Glej: 18. redna seja, 21. in 22. 06. 2006, dostopno na www.dz-rs.si.

²² Glej: 19. redna seja, 11. 07. 2006, dostopno na www.dz-rs.si.

Argumenti za in proti uvedbi spolnih kvot

Na mnenja poslank in poslancev o spolnih kvotah so vplivala lastna prepričanja in vrednote, kakor tudi ideološka usmeritev političnih strank. Stranke so v nenehnem političnem boju za oblast in argumenti o kvotah v službi določene ideologije. Levo usmerjene in desno usmerjene stranke imajo predvsem različno opredeljena stališča glede enakosti, enakopravnosti, demokratičnosti, odnosa med državo in cerkvijo. Tako sem opazila, da so se oboji, zagovornice in zagovorniki ter nasprotnice in nasprotniki sklicevali na (proti)ustavnost in demokratičnost. Interpretacija 14. člena ustave, po katerem imamo vsi enake pravice, ne glede na spol, lahko pomeni, da ne potrebujemo dodatnih ukrepov, ker enakost zagotavlja ustava, ali pa pomeni, da ravno zato, ker ta nalaga, da imamo vsi enake pravice, moramo poskrbeti, da bodo vsi lahko enakovredno sodelovali v politiki, zato so potrebni pozitivni ukrepi. Ker predstavniška demokracija temelji na reprezentiranju vseh ljudi, je pomembno, da so v parlamentu enako zastopane vse skupine ljudi. Tako je nizka prisotnost žensk v parlamentu razumljena kot deficit demokracije in jo je potrebno popraviti. Po drugi strani pa pomenijo kvote poseganje v demokratični proces in delovanje strank in bi lahko ovirale njihovo kompetitivnost, zato to ni demokratično.

Najznačilnejši argument proti kvotam je bil skozi celotno obdobje sprejemanja ta, da smo po zakonu in ustavi vsi enaki, in zato ne potrebujemo posebnih ukrepov za ženske. Ti so bili razumljeni kot diskriminacija moških, ki zaradi kvot ne bi mogli kandidirati na listah za volitve. Čeprav se je zmeraj obravnavalo nevtralne spolne kvote, so te že od začetka v razpravah omenjali kot ženske kvote. Stranke, ki so bile za uvedbo kvot, so podpirale vrednote enakosti spolov in njihove enakopravnosti. Stranke, ki so bile proti, pa so se sklicevale na vrednote dostojanstva, svobode in avtonomije političnih strank. Večinoma so bili podporniki in podpornice kvot iz levo usmerjene politične struje, proti pa so bili iz desno usmerjenih strank.

Najpogostejši razlogi za:

- S kvotami bi omogočili enakopravnejšo zastopanost obeh spolov v delitvi oblasti.

- Kvote je potrebno sprejeti, ker bi v prihodnosti (lahko) zaščitile moške.
- Politične stranke delujejo kot »filtri«, ki ne omogočajo ženskam enak dostop do kandidiranja. Zato bi kvote spodbudile stranke, da rekrutirajo in nominirajo več žensk.
- Ženske predstavljajo polovico populacije, zato bi bilo demokratično, če bi bile enako zastopane v parlamentu.
- Ker so ženske po večini bolj izobražene kot moški, naj država uporabi vse sposobne ljudi za njeno upravljanje.
- Zgledujemo se po ostalih državah, kjer kvote že delujejo.
- Politična neenakopravnost žensk bo postopoma odvzela ženskam že doseženo enakopravnost v drugih sferah.
- Interesi žensk ne bodo uresničeni brez enakovrednega zastopstva v politiki.
- Usklajevanje slovenske zakonodaje z evropsko.
- Ženske niso manj usposobljene za politiko, ampak imajo manj možnosti za vstop.
- Več žensk v parlamentu pomeni zagotovitev večje kvalitete dela.

Zagovorniki in zagovornice so izrazili skrb, da kvote niso čarobna palica, potrebno bi bilo spremeniti odnos političnih strank do žensk. Za večjo udeležbo žensk bi se moral izboljšati tudi ugled politike ter mišljenje in vedenjski vzorci ljudi.

Nasprotniki in nasprotnice kvot pa so svoje argumente utemeljevali na tradicionalizmu, biološkem determinizmu in različnih premisah, značilnih za nasprotnike in nasprotnice kvot iz ostalih raziskav evropskih držav.²³ Poslanke so svoje nestrinjanje utemeljile, da ženske zmorejo same in ne potrebujejo kvot. Izrazile so nestrinjanje z ženskami kot skupino, saj imajo tudi ženske različna politična prepričanja.

Najpogostejši razlogi proti:

- Kvote so zakonska prisila, ki silijo ženske v politiko. Kot take preveč spominjajo na prejšnji režim.

²³ Glej Freidenvall et al., *The nordic countries*; Fuszara, Poland – a success story; Dahlerup, *Increasing women's political representation*, 143-144.

Poslanci državnega zbora ob koncu prvega mandata, v katerem se je prvič razpravljalo o kvotah.

Avtorica N. Pirc, julij 1996 (*Arhiv časopisne hiše Večer*)

- Ker je več moških kot žensk včlanjenih v politične stranke, bi pomenile diskriminacijo moških pri kandidiranju za volitve.
- Žensk politika ne zanima.
- V Sloveniji že imamo popolno enakopravnost žensk in moških.
- Ženske naj grejo v politiko zaradi sposobnosti, ne pa kot »okrasek«.
- Kvote so ponižujoče in žaljive za ženske, zato jih bodo odvrčale od kandidiranja.
- Kvote ogrožajo sestavo političnih strank.
- Ženske se ne odločajo za politiko, ker imajo »višje poslanstvo« – materinstvo in z njim povezano skrb za družino in dom.
- Volivci bi lahko imeli odpor voliti ženske zaradi kvote.
- Ker bi imele ženske prednost pred moškimi, bi slednje diskriminirali.
- Kvote ženske podcenjujejo in jim zato škodijo.
- Kaj se bo pa storilo s poklici, kjer prevladujejo ženske?
- Ženske bodo zaradi neizkušenosti lahko delovale v škodo stranki.
- Ženskam so prioriteta družina, dom, ne pa izpostavljenost javnosti. Zato se ne odločajo za politiko, in kvote tega problema ne bodo rešile.

Nasprotniki in nasprotnice so izrazili skrb, da bi bilo praktično nemogoče zagotoviti ustrezno število žensk v strankah in/ali na kandidatnih listah, saj nočejo v politiko. Kvote bi povzročile več zmede kot koristi. Politična kultura strank, bi naj bila tista ovira, ki ženske odvrča. Ker imajo ženske druge obveznosti v družbi, kvote bistvenega problema ne bodo rešile.

Obe struji sta izrazili podobne skrbi, da kvote same po sebi ne bodo rešile problema, ter, da je potrebno spremeniti odnos političnih strank do žensk. Oboji so pritrdili, da ženske še zraven dela bremenijo zasebna sfera, ki je razumljena kot njihova primarna sfera delovanja. Iz levo usmerjenih strank je sicer bilo zaslediti mnenja, da bi se dela, ki tradicionalno spadajo pod žensko domeno, morala uravnoveženo porazdeliti med spoloma. Medtem, ko si desni politiki ne znajo predstavljati, kako bi se lahko ženske še poleg domačega dela enakovredno ukvarjale s

politiko. Potrebno bi naj bilo postopno spremeniti miselnost, odpraviti stereotipe in predsodke, ki so še vedno globoko zakoreninjeni v vsakdanjem življenju obeh spolov. Vendar bi se naj na tem delalo postopoma, z vzgojo in izobraževanjem. V kvotah niso zaznali potenciala radikalnega ukrepa, ki pa bi bil lahko odskočna deska za vrsto novih nadaljnjih ukrepov in praks, ki bi lahko vodili v dejansko enakost spolov v družbi. Tako se je nekako obdržal koncept zasebne sfere kot domene žensk kot samo-umeven. Povedno je, da so se diskurza zasebno/javno posluževali le (moški) politiki.

Dinamika sprejemanja spolnih kvot skozi čas

Uvajanje spolnih kvot v zakonodajo ne pomeni samo enakih možnosti za kandidiranje na volitvah, ampak pomeni tudi prizadevanja za dejansko izvolitev podzastopanega spola v večjem številu. Ker ima pozitivna akcija zagotovo potencial za spremembe na tem področju, je označena kot kontroverzna, predvsem na zahodu.²⁴ Raziskava sprememb, ki vključuje kvotna določila, pokaže, da so bile v Sloveniji tri faze sprejemanja kvot v zgodovini politike:²⁵

- skoraj popolna zavrnitev kvot, saj so bile povezane s socialistično preteklostjo (zgodnja 1990ta leta);
- obdobje uvajanja internih strankarskih kvot v nekaterih levih in levosredinskih strankah ter zavrnitev vsakega parlamentarnega poskusa vpeljave kvot v zakon (druga polovica 1990tih let);
- uvajanje spolnih kvot v nacionalno zakonodajo za državne volitve, lokalne volitve in volitve v Evropski parlament (sredina prvega desetletja 21. stoletja).

Prvo polovico 1990 let je zaznamovala tranzicija v liberalno demokracijo. Takrat so kvote preveč spominjale na kontinuiteto socialistične tradicije in niso bile sprejemljive. Vpeljavi kapitalističnega

režima je sledila repatriarhalizacija družbe.²⁶ Ta se je kazala v oživljanju in ponovni krepitvi starih dihotomij javnega in zasebnega ter v ponovnem vzniku za kapitalizem pomembnih konservativnih ideologij o družini in spolu.²⁷ Čeprav je to pripomoglo k ohranjanju ideologije žensk kot primarnih skrbnic doma, ženske zaradi skrbstvenih in družinskih obveznosti praviloma niso zapuščale sfere plačanega dela (dvojna obremenjenost). Se je pa utrdila miselnost o dveh ločenih sferah in tem, »kam ženske sodijo«. Namreč debate o enakosti spolov v parlamentu zadenejo ob fundamentalna prepričanja o odnosih med spoloma, kjer so »ženske« v opoziciji z »moškimi« kot normo. Prevladujoče ideje o ženskosti in z njimi povezani družbeni pritiski, predstavljajo opresijo, ki lahko vpliva na obnašanje in odločitve žensk v vsakdanjem življenju, kar predstavlja oviro za enakost spolov.²⁸ Velikokrat se posamezniki in posameznice podredijo družbenim spolnim normam, da bi se izognili kulturni marginalizaciji. Ker politika velja za moško področje, bi prihod večjega števila žensk v politično areno pomenilo »vmešavanje v moške posle«. Tako so se v 1990tih letih spolne kvote v volilnih zakonih zdele nekaj nepredstavljivega. Uvrščali so jih v polje »ženskega vprašanja«. Poslanec je predlagateljico kvot celo označil za sufražetko: »*Amandma gospe Vike Potočnik je čisto razumljiv. Ker je ona pač znana v naši družbi kot sufražetka, v borbi za ženske pravice, je tu zapisala enakopravno možnost.*«²⁹ Politika in javna podpora kvotam je bila nizka, kar lahko pripišemo pomanjkanju ustreznega vedenja o različnih politikah enakosti spolov. Nasprotniki spolnih kvot in ostalih ukrepov so dejali, da se ženske v veliki meri ne odločajo za sodelovanje v politiki, ker imajo kot »ženske« obveznosti z delom v gospodinjstvu in z otroki. Pojavljali so se predlogi, da je treba družbo spremeniti v tej smeri, da ženske »vzgaja, da jim priporoča udeležbo v politiki, da se številčneje včlanijo kot aktivne članice strank.«³⁰ Zato jih politika preprosto naj ne bi zanimala in nočejo sodelovati. Zagovarjanje takšnih stališč je

²⁶ Za več o repatriarhalizaciji in domestifikaciji žensk glej dela Mace Jogan.

²⁷ Burcar, *Restavracija kapitalizma*, 2.

²⁸ Charlebois, *Gender and the construction*, 2.

²⁹ Miroslav Geržina, 13. 09. 1994, 23. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

³⁰ Vitodrag Pukl, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

²⁴ Dahlerup, *Introduction*, 9.

²⁵ Antić Gaber, *Slovenia: from voluntary to legislated quotas*; Antić Gaber, *Slovenska politika*.

pospremiti hihitanje in nasmihanje v parlamentarni dvorani.

Leta 1994 so se torej poslanke lotile razprave o vključitvi nevtralnih spolnih kvot v Zakon o političnih strankah (ZPolS) previdno. V razpravi so sodelovale štiri poslanke, ki so izpostavile mnenje, da je zakonsko določilo tudi dobro za moške, saj jih bo v prihodnosti zaščitilo. Za nekatere poslanca bi predlog pomenil kršenje enakopravnosti in ustavne pravice moških, saj »se politika v družbi razvija organsko in trenutno je 20 % žensk in 80 % moških v strankah, ki ne bi imeli pravice kandidirati«. ³¹ Predlog ni bil sprejet.

Leta 1996 je bilo v razpravo o ponovni uvedbi kvot v ZPolS vključenih osem poslank. Pet poslank je bilo proti predlogom. Še slabša udeležba poslank je bila v razpravah o predlogu obvezne razlage 5. točke 19. člena ZPolS. V prvem mandatu sta sodelovali dve poslanki, v drugem pa ena. Ker gre pri tem predlogu samo za ukrep obvezne razlage političnih strank o načinu zagotovitve enakosti spolov na kandidatnih listah, so bile spolne kvote celo predstavljene kot grožnja. Zagovorniki in zagovornice predloga so se namenoma izogibali besedi »kvota«, ki je služila kot grožnja, v primeru, če ta predlog ne bi bil sprejet. Interes za predlog obvezne razlage (ORZPol19) je bil majhen. Predlogi niso bili sprejeti.

Približevanje članstvu Evropske unije je pomenilo obdobje, ko je bila Slovenija primorana uskladiti svoj pravni red z redom unije. Ena takšnih direktiv je bilo zagotavljanje enakosti spolov. Tako je bilo sprejetje sistemskega Zakona o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM) pravzaprav neizogibno. Če je še pred letom 2002 prevladovalo negativno mnenje o uvajanju kakršnih koli ukrepov o zagotavljanju enakih možnosti obeh spolov v zakonih, se je s sprejetjem ZEMŽM to začelo spremenjati. Vsi kasnejši predlogi sprememb in dopolnitev zakonov, ki so vpeljevali enakost spolov v politiki in so bili obravnavani na sejah državnega zbora, so bili sprejeti. Poslanci in poslanke, ki so bili proti kvotam, so svoje mnenje seveda izrazili negativno, vendar so na koncu predloge večinoma podprli.

³¹ Vitodrag Pukl, 13. 09. 1994, 23. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

Na sprejem ZEMŽM leta 2002 so v veliki meri vplivali eksterni dejavniki Evropske unije, saj so izvajali pritisk za usklajevanje pravnega reda glede enakih možnosti s pravnim redom EU. Najbolj je v javnosti očitno evropsko okolje vplivalo na večjo odprtost strank do žensk pri nas, ko je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope zavrnila delegacijo slovenskega parlamenta zato, ker je bila enospolna. ³² Zaplet so rešili tako, da je eden od podpredsednikov delegacije odstopil svoje mesto predstavnic. Potemtakem je bil sprejem ZEMŽM pričakovan, zato se proti ni izrekla nobena politična stranka. V razpravi pa so bila izražena nestrinjanja in debata se je odvila v smeri izražanja stališč proti pozitivni »diskriminaciji«. Nekateri poslanci so menili, da je zakon preveč deklarativen in vsebuje premalo določb za izvrševanje enakih možnosti. Delo v politiki se je razumevalo zgolj kot poklic in omenjalo se je, »da so tudi moški deprivilegirani na nekaterih področjih, predvsem v posameznih poklicnih vejah, v katerih prevladujejo predvsem ženske. In tudi zato je sprejetje tega zakona tako pomembno.« ³³ Na več točkah je zaslediti obrambo *statusa quo* in moške privilegiranosti v družbi. Na podobne komentarje se lahko postavi vprašanje, kaj bodo moški imeli od vsega tega (beri: pozitivnih ukrepov in kvot)? Čeprav je zagovornica zakona poudarila, da »zakon ne prinaša nikakršnih kvot in zavajajoče je, da se manipulira s tem izrazom, do katerega je slovenska javnost tako zelo alergična«, ³⁴ se je govorilo prav o tem. V razpravi sta sodelovali dve poslanki.

V pregledu razprav je bilo zaslediti »liberalnejše« razmišljanje glede spolnih vlog od 1990tih. Neki poslanec je izrazil, da se tudi »moški morajo začeti ukvarjati s stvarmi, ki so tradicionalno bolj v domeni žensk«, hkrati pa je povedal, da samo s spremembo zakonodaje in uvedbo kvot ne bomo dosegli večje enakosti, ker »so vedenjski vzorci, ki sploh pripeljejo do diskriminacije med spoloma privzgojeni in dokler se ne bo spremenilo mišljenje in obnašanje ljudi, bo do diskriminacije še vedno prihajalo«. ³⁵ Potemtakem je zagovornik postopnega uvajanja ukrepov za

³² Fink Hafner et al., *Politične stranke in ženske*, 203.

³³ Igor Štemberger, 20. 06. 2002, 17. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

³⁴ Majda Širca, 17. seja DZ, 20. 06. 2002, dostopno na www.dz-rs.si.

³⁵ Igor Štemberger, 20. 06. 2002, 17. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

Poslanci državnega zbora na prvi seji četrtega mandata, v katerem so bile kvote sprejete v zakonodajo.

Avtor Igor Napast, 22. 10. 2004 (*Arhiv časopisne hiše Večer*)

enakost spolov, ki je zelo počasno, in je na primer na Švedskem, Danskem in Norveškem trajalo 70 let preden so ženske v politiki dosegle 30 % zastopanost.³⁶ Spolne kvote spadajo pod radikalnejše reforme, vendar na splošno učinkujejo. Podzastopanost ženskega spola v politiki je nemogoče razumeti brez spoznanja, da se ženske v manjši meri angažirajo večinoma prav zaradi pomanjkanja časa in energije, ki ju od njih zahteva zasebna sfera življenja. Prav stereotipno se pri ženskah razpravlja o tem, kako bodo usklajevale družinsko življenje s kariero, medtem ko bi naj moškim predstavljalo urejeno družinsko življenje prednost v politični karieri.³⁷

Slovenija je postala članica Evropske unije 1. maja 2004, prve volitve slovenskih poslancev v Evropski parlament pa so bile 13. junija 2004. Še pred volitvami je bilo potrebno sprejeti določene amandmaje členov Zakona o volitvah poslancev iz RS v Evropski parlament. Eden amandma se je dotikal tudi spolnih kvot, in sicer je določal, da mora vsaka lista vsebovati najmanj 40 % kandidatk

oziroma kandidatov obeh spolov, pri čemer mora biti najmanj en kandidat oziroma en predstavnik obeh spolov v zgornji polovici te liste. V razpravi se je še vedno uporabljal izraz »ženske kvote« oziroma »tako imenovane ženske kvote«, čeprav je določena minimalna uvrstitev na listo pomenila za oba spola enako. Pomisleki so bili, da se bo ženske uvrščalo na kandidatno listo le zaradi spola in ne zaradi sposobnosti ali zanimanja za politiko. Delo v politiki se je razumevalo zgolj kot poklic in ne pozicija s simbolno in realno družbeno močjo. Določilo o 40 % zastopanosti enega od spolov na kandidatnih listah za volitve je bilo sprejeto. Po mnenju nekaterih je bil predlog sprejet predvsem zato, ker je veljajo prepričanje, da »se v Evropskem parlamentu tako o ničemer pomembnem ne odloča, to je tako ali tako marginaliziran položaj, ni nič hudega, če so punčke zraven«.³⁸ Takrat je bil v postopku tudi že predlog za spremembo 43. člena ustave, ki je določal ukrepe za spodbujanje enakih možnosti moških in žensk pri kandidiranju na volitvah v državne organe in organe lokalnih skupnosti. Tudi ta predlog je bil sprejet, čeprav so nekateri poslanci

³⁶ Glej Dahlerup, *Introduction*, 7.

³⁷ Glej Antić Gaber, *Poklicne kariere slovenskih političark*.

³⁸ Potrata, *Pogovor z Majdo Potrata*, 221.

in poslanke izražali mnenja proti uvedbi spolnih kvot. Namen sprememb zakonov so bile enake možnosti obeh spolov pri kandidiranju za volitve ter povečanje deleža žensk kot podzastopanega spola v političnem odločanju. Nasprotniki in nasprotnice kvot so izrazili prepričanje, da bi se morale ženske uvrščati na kandidatno listo zaradi njihovih kvalitet, ne pa zaradi spola. Po sprejetju ustavne spremembe zakonsko predpisovanje spolnih kvot za kandidatne liste ni bilo več ustavno sporno. Tako so imeli nasprotniki kvot en razlog manj.

Leta 2005 so bili podani predlogi za vključitev spolnih kvot v Zakon o lokalnih volitvah. Razprave so bile še posebej burne. Argumenti proti so bili, češ, da bo ženske potrebno siliti v politiko, bile naj bi bolj neizkušene, imele naj bi odpor do politike, druge interese, zlasti na področju družine, gospodinjstva, skrbi za moške in podobno. Problem naj bi bil tudi zlasti v majhnih vaških občinah s tradicionalnim okoljem. Tam žensk, ki bi se šle politiko enostavno naj ne bi bilo.

Podobno se je leta 2006 v parlamentu razpravljalo o uvedbi kvot v Zakon o volitvah v državni zbor. Državni zbor ima poleg realne tudi simbolno moč v našem političnem sistemu. Oblastne strukture potekajo v Sloveniji po vrstnem redu: Predsednik države, Vlada, Ustavno sodišče, državni zbor, ki sprejema zakonodajo, odloča o imenovanju predsednika ali predsednice Vlade, razrešitev ministrov oziroma ministric in državnem proračunu, ter državni svet.³⁹ Že samo glede na naloge državnega zbora ima ta institucija v očeh državljanov in državljanek veliko moč, s simbolno močjo pa postane najmočnejša voljena politična institucija v državi. Najbolj pestre so bile razprave prav o vključevanju kvot v Zakon o volitvah v državni zbor. Razlika se kaže tudi v pojmovanju enake zastopanosti spolov, saj je ta na evropski in lokalni ravni postavljena na 40 %, na nacionalni pa 35 %, kar je komaj nekoliko več kot kritična masa zastopanosti in je daleč od zelenega razmerja enakosti žensk in moških.⁴⁰ Udeležba žensk v hierarhično najvišji instituciji, kjer se kopiči družbena moč ima tudi simbolični pomen. Z večjim vstopom žensk v politiko se začne to polje spreminjati.

Od razprav iz 1990tih let je razlika ta, da so bile razprave v tretjem tisočletju burne, v njih je sodelovalo veliko več poslancev in tudi poslank. Kot da bi še z zadnjimi močmi skušali »obraniti« *status quo*, čeprav je bila sprememba neizogibna. Več se je govorilo o spolnih kvotah in tudi poslanci in poslanke so bili o tem bolj strokovno poučeni. V družbi se je čutil napredek glede enakosti spolov. Poslanci in poslanke so bili boljše poučeni o pozitivnih ukrepih in pomenu spolnih kvot. Zavedali so se, da je nizka prisotnost žensk v parlamentu problem demokratične države. Namreč kvote postanejo pojem, o katerem je mogoče razmišljati šele takrat, ko postane politična podreprezentiranost žensk razumljena kot problem.⁴¹ Čeprav je bila v Zakon o volitvah v državni zbor zapisana prehodna določba o 25 % kvotah za naslednje volitve leta 2008, lahko šele od leta 2011 opazimo povečanje števila poslank v parlamentu. V 1990tih letih je tradicionalno opredeljevanje žensk kot mater in skrbnic za dom in družino upravičevalo izključevanje žensk iz javnega in političnega življenja. V tretjem tisočletju pa se je v javni politični debati razpravljalo bolj o harmoniji med spoloma v zasebni sferi.

Reprezentacije ženskosti

Diskurz o spolnih kvotah v parlamentu je prežet s subtilnim seksizmom, ki se izraža v spolnih stereotipih. Takšna oblika seksizma je močno zasidrana v tradiciji in velikokrat ne prepoznana, saj na splošno velja za nekaj »naravnega«. Z reprodukcijo spolnih stereotipov se zagovarjajo ustaljene družbene hierarhije in neenakost spolov. Seksizem se skozi čas spreminja, postaja vedno bolj sofisticiran in zavrt v »zdravorazumskost« spolnih vlog, kjer moškosrediščni diskurzi in institucije transformirajo moško-ženske razlike v žensko deprivilegiranost.⁴² Kaže se v dojemanju žensk kot subjektov, ki imajo v družbi drugačne vloge (podrejene ali manjvredne) od moških, izjavah o telesnih atributih ter v ovirah žensk na poti v politiko, strankarskih vratarjev med drugim. V pregledanih razpravah sem opazila veliko mero esencialističnega diskurza. Pojavili so se stereotipi o tradicionalnih spolnih vlogah žensk, vezanih na zasebno sfero, da ženske politika ne zanima in zanjo niso usposobljene, da imajo dru-

³⁹ Antić Gaber, *Vloga državnega zbora*, 113.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Sgier, *Gender quota debates*, 5.

⁴² Bem, *The lenses of gender*, 5.

gačen pogled na stvari in politiko, ter razni komplimenti s strani poslancev glede dosedanjega dela poslank v politiki in njihovega videza. Vstop žensk v politiko pomeni vstop v javno sfero, odločanje o običajnih skupnih stvareh ter sodelovanje pri oblasti države. Spolne kvote v politiki tako destabilizirajo pričakovanja glede ločenih spolnih vlog moških in žensk v družbi in jim prav zaradi tega nekateri nasprotujejo.⁴³

Analiza pokaže, da je polarizacija kategorij moški in ženske občutna, kakor da bi šlo za dva različna svetova. Vsekakor pa bi naj področje politike pripadlo kategoriji moških. Poslanec se je v spodnji izjavi opredelil, da politika dejansko pripada moškemu, saj ni toliko pomembno, kakšne kvalitete in znanja imajo. Načelo: vsi moški sodijo v politiko, ampak ženske se pa morajo še dodatno izkazati, če želijo stopiti v ta svet.

»Kdo je bolj za politiko, ali je ženska ali je moški. Vidim, kar vas je tukaj žensk, ste za politiko. Moški nekateri so, drugi smo manj in tako naprej in to bo samo po sebi prišlo. Na žalost, nekateri se sedaj čutijo bolj odgovorne za to, da nekaj naredijo za ženske, da bodo sodelovale v politiki.«⁴⁴

Diskurz je prežet z ideologijo spolnih vlog in biološkim determinizmom, pri katerem sodelujejo vsi, tako pripadniki in pripadnice levo usmerjenih, kakor desno usmerjenih političnih strank. Skozi obdobje od leta 1994 do leta 2006 so se oblikovali specifični pomeni o ženskosti. Najpogosteje se je skušalo utemeljevati, da dominantna družbena konstrukcija ženskosti ni združljiva s politiko. Prav lastnosti, ki so tradicionalno povezane s hegemono moškostjo – oddaljenost od doma, stalna odsotnost od doma –, spadajo k politični karieri.

»Ali lahko konkretno moja žena, s katero imava skupaj dva otroke, ki mora skrbeti za dom, ki mora skrbeti za likanje, ki mora skrbeti za to, da je vse v redu, ob meni, ko sem tu na nočnih sejah in popol-

danskih pa še kje drugje, ali lahko ona aktivno dela? Z zakonom jo bomo prisilili, da bo, recimo.«⁴⁵

»V Ljubljani sem od torka do petka vsak teden. Doma imam majhne otroke. Sploh ne vem in si ne predstavljam, kako bi bilo, če bi to bila moja žena, ki je prevzela neko vlogo in kot mati še istočasno skrbi in opravlja tisto, kar bi moral sam delati.«⁴⁶

Vloga žensk kot mater, žen in gospodinj je bila razumljena kot temelj ženskosti. Ženske kot spolno kategorijo zaznamuje predvsem vloga materinstva, čeprav niso vse matere, se ne morejo otresti stereotipov »socialnega materinstva«. Zato se ženske ne odločajo za politiko ali naj ne bi bile primerne za politiko, ker imajo »višje poslanstvo«. Povedno je, da so se takšnih argumentov polastili (le) moški v parlamentu.

»Življenje ženskam daje celo več dolžnosti, kot nam moškim, predvsem pri izvajanju njihovega največjega poslanstva: rojevanja otrok, biti mati, skrbnik družine in podobno.«⁴⁷

»Dejansko v naši družbi ni poskrbljeno, da bi bila socialna in ekonomska problematika žensk, njihove obveznosti pri skrbi za družino rešene tako, da bi ženskam omogočali bolj pogost in bolj svoboden vstop v politiko.«⁴⁸

Se pravi, da se je debata nasprotnikov kvot osredinila okoli ideje, da so ženske »krive«, da se ne odločajo za politiko. Obveznosti z družino niso bile predstavljene kot strukturna ovira, temveč kot lastna izbira. Ni bilo zaslediti, da bi uvedba spolnih kvot (več žensk v politiki) lahko motivirala odločevalce in odločevalke v parlamentu, da v prihodnosti razmislijo in uvedejo ukrepe za enakost spolov na sistemski ravni. Prav tako ni bilo zaslediti, da bi kdo izrazil mnenje, kaj pa, če bi moški prevzeli polovico odgovornosti do gospodinjskega dela in dela z otoki.

⁴⁵ Bogdan Barovič, 15. 06. 2004, 37. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁴⁶ Alojz Sok, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁴⁷ Valentin Pohorec, 21. 06. 2002, 17. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁴⁸ Jožef Jerovšek, 26. 02. 2004, 34. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁴³ Bacchi, *The politics of affirmative action*, 27.

⁴⁴ Miroslav Geržina, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

Poslanke v državnem zboru v četrtem mandatu, z leve: Marija Pozsonec, Eva Irgl, Mojca Kucler Dolinar, Alenka Jeraj, Marjeta Uhan, Barbara Žgajner Tavš, Breda Pečan, Majda Potrata, Majda Širca in Darja Lavtižar Bebler. Avtor Igor Napast, 22. 10. 2004 (Arhiv časopisne hiše Večer)

»V naši poslanski skupini si bomo zaradi vašega enkratnega in neponovljivega poslanstva, ki ga imate, vedno prizadevali, da se boste kot dobre matere, žene, sposobne študentke, delavke in menedžerke same odločale o tem, koliko boste sodelovale v političnem odločanju, bodisi na lokalnem ali pa državnem nivoju.«⁴⁹

Iz analize je razvidno, da se je ženskam pripisovalo krivdo, za tako majhno udeležbo na mestih javnega odločanja. Raziskovalke, ki se ukvarjajo z neenakostjo v politiki, so ugotovile, da so moški redkokdaj »odgovorni« za neenakost spolov v politiki.⁵⁰ Moški že imajo politične izkušnje, ki jih ženske še morajo pridobiti, da bodo lahko številčno enako reprezentirane. Razpolagajo tudi z večjo politično močjo in bi lahko »poskrbeli«, da bi se ženske raje odločale za članstvo v političnih strankah, tudi za sprejemanje ukrepov enakih možnosti

v vse politike in zakonodajo. Tako se moška moč nad ženskami v politiki dejansko razkrije v neproblematizaciji zakonodaje in skozi diskurz o ženski podreprezentiranosti namesto moški nadreprezentiranosti v politiki.⁵¹

Pogost argument proti kvotam je bil ta, da ženske naj ne bi bile usposobljene za delo v politiki. Imele bi naj premalo znanja in izkušenj. Takšna mnenja so se pojavljala predvsem v razpravi o vpeljevanju kvot v Zakon o lokalnih volitvah. V manjših ruralnih krajih preprosto naj ne bi bilo primernih kandidat, ki bi želele kandidirati, zato bi kvote imele negativen učinek. Posledično bi izvoljene ženske zaradi svoje neizkušenosti lahko delale napake in slabo vplivale na ugled svoje stranke.

»In če bomo kar po abecedi izbirali ženske, jih nastavljali na listo, sem prepričan, seveda bodo tudi izvoljene, ker odločajo pa volivci, ampak s svojim delom, ko ne bodo imele izkušenj v neki politiki, tudi na lokalni ravni, bodo lahko delovale tako, da bo to kontraproduktivno, da bodo potem volivci raz-

⁴⁹ Martin Mikolič, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁰ Lombardo et al., *Taming the male sovereign?*; Lombardo in Meier, *Power and gender*; Meier et al., *Gender mainstreaming*.

⁵¹ Lombardo in Meier, *Power and gender*.

mišljali: »Ja, kaj sem pa jaz sedaj to volil,« in na naslednjih volitvah potem lahko pride do drugačne odločitve pri teh volitvah. In to ni kontraproduktivno samo za tisto politično stranko, ki bo tako listo sestavila, to je kontraproduktivno tudi za vas, ženske, ki uspešno delujete v politiki.«⁵²

Potemtakem se je razumelo političarke kot predstavnice svojega spola, saj lahko »ena slaba« političarka okuži vse. Tako da spol determinira samo političarke in jih bolj bremeni kot politike. Podobno je poslanec razlagal, da bi naj bil svet čez nekaj let drugačen in takrat bodo tudi ženske sposobne opravljati dela, ki jih sedaj moški. Ženske zreducira na spol.

Političarke bi na lokalni ravni naj imele polno izzivov, saj je to področje »koalicije moških, ki so nekako naravnane na to, da zadovoljujejo potrebe na področju komunalne infrastrukture ali še kje drugje. Pa ne mislim, da žensk to v občinskih svetih, v občinski politiki ne zanima. So pa veliko bolj občutljive in velikokrat opozarjajo predvsem na težave ali predlagajo rešitve na področju sociale, zdravstva, šolstva, otroškega varstva in podobno, torej oplemenitijo delo občinskega sveta.«⁵³

Poslanec je bil mnenja, da bi ženske morale biti del lokalne politike, ker bi prispevale h kvaliteti dela zato, ker »se nekoliko drugače obnašajo. To, kar je tudi tukaj prisotno. So bolj pripravljene, so manj arogantne in so manj politikantske ali – v Prekmurju rečemo – nakladaške, so morda bolj disciplinirane in morda še kaj.«⁵⁴

Na ženske se je v prvi vrsti gledalo kot na telo in so bile nenehno izpostavljene »kritičnemu« pogledu. Pri branju razprav se zazdi, da se je pri poslankah preizpraševalo njihovo »opravilno sposobnost« v parlamentu. Poslanec je recimo čestital ženskam, izvoljenim v parlament, »da so imele toliko korajže, da so nastopale na volitvah.«⁵⁵ Kvote so

bile s strani poslanke tudi označene kot »zakonsko obvezni okrasek«, na kar ni mogla pristati.⁵⁶ Ženske v parlamentu bi naj bile »dobre poslanke in imajo drugačen pristop do reševanja problemov, delujejo preko mnogih moških in imajo kvaliteten vpliv na družbeno življenje.«⁵⁷ Poslanec je še govoril o razlikah v naravi, ženskem principu, o tem, da so kvote »moški pristop« in je »škoda, da ga slišimo ravno iz ženskih ust«. Menil je, da v nekaterih okoljih ženske ne želijo vstopati v javno sfero in bi pri sodelovanju žensk v politiki morali izhajati iz neke »realne« situacije, ki je »okrog 12% – mislim, da sem prav rekel – žensk v našem parlamentu, za katere pa še enkrat rečem, da so najboljša spodbuda, njihovo delo za kandidatke na novih volitvah, in prepričan sem, da so dobra spodbuda.«⁵⁸

Uveljavljene ženske se naj ne bi v večji meri odločale za odhod v politiko prav zaradi »borbenega feminizma, ki je naredil največjo škodo, in se bojijo, da jih ne bi označili za možače ali ne vem kaj in se rajši temu izognejo.«⁵⁹

Debata je večkrat nanese na opisovanje in komentiranje poslank v državnem zboru s strani poslancev. Z delom svojih kolegic so bili poslanci zadovoljni, da bi jim lahko dali »priznanje« in jih opisali kot »aktivne, delovne, zagnane.«⁶⁰ Političarke, ki so bile izvoljene v stranki NSi, bi naj bile »mlade, sposobne ženske, ki so v čast, ponos in okras državnemu zboru.«⁶¹ Prav tako je bil zadovoljen župan Kristijan Janc s svetnicami v svoji občini, ki bi naj bile »zelo konstruktivne, delovne in zelo sposobne.«⁶²

»Poglejte naše kolegice, ki so tukaj. Marsikaterega kolega poslanca je lahko sram, ko vidimo, kako se kot levinje v tem parlamentu borijo za to, kar so

⁵² Jožef Ficko, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵³ Bojan Kontič, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁴ Geza Džuban, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁵ Boštjan Zagorac, 3. 05. 2006, 16. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁶ Ljerka Bizilj, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁷ Anton Kokalj, 21. 06. 2006, 18. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Jožef Jerovšek, 21. 06. 2006, 18. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁰ Miroslav Geržina, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶¹ Jožef Jerovšek, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶² Kristijan Janc, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

Število poslank izvoljenih neposredno v DZ po mandatih

Iz tabele je razvidno, koliko žensk je bilo izvoljenih na volitvah neposredno v parlament. Leta 2008 je bilo potrebno zagotoviti vsaj 25 % enega od spolov na posamezni kandidatni listi za volitve. Od leta 2011 pa velja 35 % kvota zastopanosti enega od spolov.

svojim volivkam obljubile. Mislim, za vse kolegice, ki sedite v tem parlamentu. Jaz vas spoštujem. Nimam nič proti temu, da nam ne bi s tem, ko bom pritisnil na gumb, omogočil tudi vam in vašim zanamkam, ki bodo šle na volitve, ugodnejše pogoje, kot jih imajo ženske zdaj. Slabo je, če politične stranke niso sposobne pridobiti svoje ženske, sposobne ženske, ki bi kandidirale.«⁶³

Večkrat se pojavljajo komplimenti poslankam tudi v zvezi z lepoto, ko se jih enači z »okrasom«:

»Sam bi si želel večje spolne uravnoteženosti tukaj v parlamentu, že kot en normalen moški, cel dan sedeti tukaj pa gledati večino samo moške, mislim, da ni tako prijetno, kot če je še kakšen ženski obraz med nami.«⁶⁴

Zagovornik kvot je dejal, da je potrebno poskrbeti, da bodo ženske tudi izvoljene, ne samo, »da polepšajo liste, na katerih sicer dominirajo moški«. Po mnenju nekaterih bi več žensk v parlamentu prineslo »manj napetosti«⁶⁵ in bi »družbo naredilo mehkejšo, tako da bi tudi moški lažje živeli in kaseje umirali«. Izraženo je bilo, da ženske v organe odločanja prinašajo »več racionalnosti, mogoče celo večjo stopnjo odgovornosti, manj narcisizma, celo manj egoizma«. Poslanka je apelirala na vse (potencialne) političarke, da »morajo ostati ženske, brez prevzemanja značilnosti drugega spola, ter ohraniti svojo lastno identiteto«. Če bi bila v parlamentu pariteta, »bi bilo v tem primeru več

⁶³ Vili Rezman, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁴ Tone Prtljajič, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁵ Mateja Kožuh-Novak, 12. 03. 1996, 38. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁶ Majda Širca, 20. 06. 2002, 17. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁷ Mojca Kucler-Dolinar, 3. 05. 2006, 16. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶³ Rudolf Moge, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁶⁴ Anton Kokalj, 12. 07. 2005, 8. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

modrosti in trezne presoje«. ⁷⁰ Poslanka je povedala, da je »ženska v politiki tista, ki jo humanizira, tista, ki določenemu opraviilu lahko doda svoj drugačen pogled« ter doda, da gleda na kvote kot »na korak naprej, k možnosti komplementarnega sodelovanja tako med politiki kot med političarkami in predvsem na iskren način«. ⁷¹

Ženske so v politiki potrebne tudi zato, da se vključijo v proizvodnjanje in spreminjanje spolne kategorije »žensk« ter ostalih kategorij, ki osmišljajo »realni« svet. Argumenti poslank, ki so se opredelile proti uvedbi kvot, so se skozi čas spreminjali in postopoma prevzemali bolj kritično pozicijo do delovanja in vloge strank pri umeščanju kandidatke na liste za volitve. Če so bile nekatere v 1990tih letih proti kvotam, ker bi naj bile ponižujoče, žaljive in bi silile ženske v politiko, so se v tretjem tisočletju izražala mnjenja o vlogi strank. Bile so kritične do strankarskih vratarjev in odnosa do žensk. Izrazile so, da imajo premajhno moč odločanja znotraj svojih strank. Poslanka je izrazila mnjenje, da bi šlo tudi brez kvot, če »bi moški vsaj malo prerasli svoj velik ego in, če bi ženske postavljali na bolj izvoljiva mesta, potem bi bila slika danes v državnem zboru bistveno drugačna, kot jo lahko vidimo sedaj«. ⁷²

Skozi razprave je mogoče razbrati, da bi kvote posegle v delovanje političnih strank, predvsem pri izboranju in nominiranju kandidatov in kandidatke za volitve. Zagotavljanje večjih možnosti za izvolitev žensk v državni zbor je odvisno od ideologije političnih strank in tega, v katere volilne okraje postavljajo svoje kandidate oziroma kandidatke. Zakon o volitvah v državni zbor v 20. členu določa, da se za volitve poslancev in poslank v državni zbor oblikuje 8 volilnih enot. Vsaka volilna enota se razdeli še na 11 volilnih okrajev, kjer se glasuje za eno kandidatko ali kandidata. Stranke, morajo po spremenjeni zakonodaji o volitvah samo zagotoviti določeno število žensk na listah, koliko so pa naklonjene njihovi izvolitvi, pa se lahko pokaže v katere volilne okraje jih postavijo. Kot je pokazala analiza Ženskega lobija, predstavlja razdelitev volilnih enot

v volilne okraje in posledično razvrščanje kandidatke s kandidatne liste na boljše ali slabše izvoljiva mesta, institucionalno oviro za dejansko uveljavitev ustavne določbe, po kateri bi z zakonskimi ukrepi dosegli enake možnosti moških in žensk pri kandidiranju v državne organe. ⁷³ Iz različnih evropskih raziskav je bilo namreč ugotovljeno, da stranke delujejo kot »vratarji« pri volitvah za politične pozicije. ⁷⁴ Stranke delujejo v interesu ohranjanja *statusa quo* in izbirajo sebi podobne kandidate in kandidatke za volitve, ki so po večini moški. Strankarski vratarji pri izbiri ne sprejemajo tveganj z novimi, še ne izkušenimi ali ne znanimi kandidati in kandidatkami, ki bi lahko prinesli manj glasov na volitvah. Zato tudi pri kvotah velikokrat postavljajo še ne uveljavljene (beri: ženske) kandidatke na slabo izvoljive volilne okraje, da »z njimi ne bi tvegali izgube sedeža v parlamentu«. ⁷⁵ Ker ima državni zbor eno najvišjih pozicij strukturne oblasti in predstavlja pomembno institucijo političnega odločanja, so se kvote v Zakon o volitvah v državni zbor uvedle najkasneje.

Poslanke so bile tudi kritične in so izrazile negativne izkušnje, ki jih doživljajo pri svojem delu. Povedano je bilo, da je v politiki prisotna tiha diskriminacija, oviranje žensk pri napredovanju, omalovaževanje in verbalno posmehovanje. Političarke se manj medijsko promovira in tako ne omogoča boljše vidnost v družbi. Tudi oporekanje ženstvenosti, češ da politika v nekem smislu ni za ženske in je pač s tistimi, ki se v to podajo, nekaj narobe. Poslanka je povedala svojo izkušnjo, da »ženske tukaj v parlamentu slišimo, da smo histerične, psihično labilne, potrebne ginekoloških pregledov in podobno«. ⁷⁶

Zaključek

Družbeno življenje je organizirano okrog razlike med moškim in žensko. Diskurzi o spolnih kvotah bazirajo na binarni ideji moški/ženska, kjer je ženska kategorija nasproti moški katego-

⁷⁰ Gregor Virant, 21. 06. 2006, 18. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁷¹ Mojca Kucler-Dolinar, 21. 06. 2006, 18. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁷² Eva Irgl, 3. 05. 2006, 16. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

⁷³ Murko Pleš et al., Vpliv volilnih okrajev, 31.

⁷⁴ Norris in Lovenduski, Political recruitment; Ilonszki, Siemienińska, Havelkova v Jalušič in Antić Gaber, Ženske-politične možnosti; Kunovich in Paxton, Pathways to power.

⁷⁵ Antić Gaber, Slovenska politika, 239.

⁷⁶ Majda Širca, 21. 06. 2006, 18. redna seja DZ, dostopno na www.dz-rs.si.

riji. Ženske so tiste, ki se prilagajajo. V diskurzu se dojema ospoljene posameznike in posameznice na podlagi sistema simbolnih razlik, v katerih sta moškost in ženskost na nasprotnih straneh. Moškost je opredeljena kot neženskost. Binarnost spolnega sistema je povezana s konceptom biološkega spola. Ker je biološki spol razumljen kot naravni, zagotavlja esencialistično izhodišče za družbene prakse in zakone. To potrjujejo in reproducirajo tudi subjektivne percepcije poslancev in poslank, ki objektivizirajo zamisli o ženskosti, saj so ustvarjene v instituciji simbolne moči (parlament).

Participacija moških v politiki je (bila) mogoča zaradi ženskega dela v zasebni sferi. Porazdelitev opravil v zasebni sferi lahko teži k odpravljanju neenakosti med spoloma v družbi. Zakonsko določene spolne kvote zagotovijo bolj spolno uravnoteženo kandidaturu na volitvah, vendar ne nujno podobne izvolitve. Čeprav v državah, kjer so bile kvote uvedene, delujejo, same po sebi ne zagotavljajo večje udeležbe žensk v organih odločanja na dolgi rok. Ker kvote delujejo na numeričnem povečanju žensk ne pa v odpravljanju neenakosti med spoloma, niso dovolj. Zagotovo pa lahko pozitivno vplivajo na premike v delovanju strank, da promovirajo ženske v politiki in skušajo pritegniti nove članice. Menim, da se z večjo udeležbo žensk tudi sam prostor politike spreminja, kar posledično vpliva na samo družbo. Vse skupaj pa na daljši rok deluje vzpodbudno za ženske, ki se odločajo za politiko in samo reprezentacijo »ženskosti« v družbi.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Dokumentacijsko-knjižnični oddenek Državnega zbora RS.

Dobesedni zapisi sej Državnega zbora: I. mandat (19., 23., 24., 38. redna seja, 47. izredna seja), II. mandat (16., 19., redna seja), III. mandat (17., 34., 37. redna seja), IV. mandat (8., 16., 18., 19. redna seja) (dostopno na: <https://www.dz-rs.si>).

Literatura

Antić Gaber, Milica: Slovenia: from voluntary to legislated quotas. *Electoral Gender Quota*

Systems and Their Implementation in Europe (ur. Drude Dahlerup in Lenita Freidenvall). Stockholm: IDEA, 2008, str. 82–92.

Antić Gaber, Milica: Slovenska politika – dobro zastražena moška trdnjava. *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 227–251.

Antić Gaber, Milica: Poklicne kariere slovenskih političark. *Med javnim in zasebnim: Ženske na trgu dela* (ur. Mateja Sedmak in Zoran Medarič). Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales, 2007, str. 111–130.

Antić Gaber, Milica: Vloga Državnega zbora pri zagotavljanju enakih možnosti obeh spolov v procesih političnega odločanja. *Prihodnost parlamentarne demokracije: zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev*, prispevek na konferenci, (ur. Tatjana Krašovec in Mojca Pristavec Đogić). Ljubljana: Tiskarna Državnega zbora, 2010.

Bacchi, Carol Lee: *The politics of affirmative action: »Women«, equality & category politics*. London, New Delhi: Sage, 1996.

Bacchi, Carol Lee: Arguing for and against quotas: theoretical issues. *Women, quotas and politics* (ur. Drude Dahlerup). London, New York: Routledge, 2006, str. 32–51.

Bem, Sandra: *The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality*. New Haven, London: Yale university press, 1993.

Berger, Peter L. in Thomas Luckmann: *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.

Burcar, Lilijana: *Restavracija kapitalizma: repatriarhalizacija družbe*. Ljubljana: Sophia, 2015.

Butler, Judith: *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: Škuc, 2001.

Charlebois, Justin: *Gender and the construction of dominant, hegemonic and oppositional femininities*. Plymouth: Lexington Books, 2011.

Dahlerup, Drude: Introduction. *Women, Quotas and Politics* (ur. Drude Dahlerup). London; New York: Routledge, 2006, str. 3–31.

Dahlerup, Drude: Increasing women's political representation: new trends in gender quotas. *Women in parliament: beyond numbers* (ur.

- Julie Ballington in Azza Karam). Stockholm, IDEA, 2005, str. 141–153.
- De Beauvoir, Simone:** *Drugi spol*. 2. izdaja, 1. knjiga. Ljubljana: Zbirka Krt, 2013.
- Fink Hafner, Danica et al.:** Politične stranke in ženske v času tranzicije. *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 187–208.
- Foucault, Michel:** *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2001.
- Freidenvall, Lenita in Drude Dahlerup, Hege Skjeie:** The Nordic countries: an incremental model. *Women, quotas and politics* (ur. Drude Dahlerup). London, New York: Routledge, 2006, str. 55–82.
- Fuszara, Malgorzata:** Poland – a success story? Political history of introducing gender quota in post-communist Poland. *Teorija in praksa*, 54, 2017, št. 2, str. 317–336.
- Gašparič, Jure:** *Državni zbor: 1992–2012*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Jalušič, Vlasta:** Stretching and bending the meanings of gender equality policies. *The discursive politics of gender equality: Stretching, bending and policymaking* (ur. Emanuela Lombardo, Petra Meier in Mieke Verloo). New York in London: Routledge, 2009, str. 52–67.
- Jalušič, Vlasta in Milica Antić Gaber:** *Ženske–politike–možnosti: perspektive politike enakih možnosti v Srednji in Vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2001.
- Kunovich, Sheri in Pamela Paxton:** Pathways to power: The role of political parties in women's national political representation. *American journal of sociology*, 111, 2005, št. 2, str. 505–552.
- Lombardo, Emanuela in Vlasta Jalušič, Maro Pantelidou Maloutas, Birgit Sauer:** Taming the male sovereign? Framing gender inequality in politics in the European Union and the member states. *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe* (ur. Mieke Verloo). Budapest in New York: CEU Press, 2007, str. 79–108.
- Lombardo Emanuela in Petra Meier:** Power and gender: policy frames on gender inequality in politics in the Netherlands and Spain. *Journal of Women, Politics & Policy*, 30, 2009, št. 4, str. 357–80.
- Meier, Petra in Emanuela Lombardo, Maria Bustelo, Maro Pantelidou Maloutas:** Gender Mainstreaming and the Benchmarking Fallacy of Women in Political Decision-Making. *The Greek Review of Social Research*, 117, 2005, št. B1, str. 35–62.
- Mencin Čeplak, Metka in Sara Rožman:** Politična socializacija, izobrazba in ambivalentnost politične profesionalizacije žensk. *Teorija in praksa*, 39, 2012, št. 2, str. 356–375.
- Murko Pleš, Angela et al.:** *Vpliv volilnih okrajev na izvoljivost žensk*. Ljubljana: Ženski lobi Slovenije, 2011.
- Norris, Pippa in Joni Lovenduski:** *Political recruitment. Gender, race and class in the British parliament*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Potrata, Majda:** Pogovor z Majdo Potrata, predsednico parlamentarne Komisije za peticije ter za človekove pravice in enake možnosti. *Delta*, 2005, št. 1–2, str. 207–237.
- Sgier, Lea:** Gender quota debates as discourses on the public sphere. Prispevek na konferenci, 2004. Dostopno na (12.04.2017): <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/63b14e81-b7c4-49fc-baae-8cb2212ad736.pdf>.
- Sgier, Lea:** Discourses of gender quotas. *European political science*, 3, 2004, št. 3, str. 67–72.

Zusammenfassung

„WIR ZWINGEN FRAUEN IN DIE POLITIK“

Repräsentationen von Weiblichkeit im Spiegel des Diskurses über Frauenquoten im Parlament

Historisch gesehen war die Politik unter allen menschlichen Tätigkeiten am stärksten maskulin. Die institutionalisierte Politik ist ein Bereich, in dem Macht und Herrschaft aufgeteilt werden. In Machtpositionen werden die Posten zum größten Teil von Männern eingenommen. Diese Tatsache ist problematisch, denn die radikale Abwesenheit von Frauen in wichtigen Positionen trägt zur Bewahrung des Androzentrismus der Gesellschaft bei. Für eine stärkere Ausgewogenheit der Geschlechter in der repräsentativen Demokratie wurden in der slowenischen Gesetzgebung neutrale Geschlechterquoten eingeführt. Der Beschluss solcher Quoten war jedoch keinesfalls einfach, der Weg dorthin war lang und wechselläufig und dauerte von 1994 bis 2006. Die chronologische Übersicht der Beratungen über Gesetzesbestimmungen zur Förderung der Vertretung der Geschlechter in der Politik auf Sitzungen der Staatsversammlung beinhaltet eine genaue Darstellung der Gesetzesänderungsvorschläge. Bereits in der ersten Mandatsperiode wurden Geschlechterquoten diskutiert, sie wurden aber abgelehnt. Ähnlich wurden auch andere Maßnahmen zur Förderung einer ausgewogenen Repräsentation der Geschlechter im Parlament bis zur dritten Mandatsperiode zurückgewiesen, als dann das systematische Gesetz über die Chancengleichheit von Frauen und Männern verabschiedet wurde. Bis zum Jahr 2006, in der vierten Mandatsperiode, wurden dann Geschlechterquoten in den Wahlgesetzen für das Europaparlament sowie Lokal- und Parlamentswahlen festgeschrieben.

Die Thematik der Geschlechterquoten löste im Parlament intensive Diskussionen über die Legitimität und Wirksamkeit solcher Maßnahmen aus, sowohl auf theoretischer als auch auf praktischer Ebene. Der Zweck solcher Diskussionen war die Suche nach überzeugenden Argumenten, gelegentlich führten sie aber zu subjektiven Überzeugungen darüber, was als allgemeines normatives Ar-

gument gelten sollte. Mithilfe der Argumente über die Geschlechterquoten wurde die Bedeutung von Geschlecht, genauer gesagt von »Weiblichkeit« konstruiert, denn die Dynamik der Diskussionen verortete »Frauen« als das andere Geschlecht. Gefestigt wurde dies durch die Überzeugung, dass Politiker ihre »Männlichkeit« bereits durch das Praktizieren von Politik *per se* herstellen. Das Verhältnis der politischen Parteien und/oder der Politiker und Politikerinnen zur Kategorie Frau wird durch ihre Überzeugungen, verwurzelten Normen und Ideologien beeinflusst, die nicht auf Tatsachen beruhen, sondern auf eigenen Auffassungen. Dies ermöglichte den Parteien und/oder Politikern und Politikerinnen, sich abhängig von ihrer stereotypen Denkart zu den positiven Maßnahmen in der Politik unterschiedlich zu positionieren. Die Analyse der Parlamentsdebatten beleuchtet, wie mithilfe des Diskurses verstandesmäßige Geschlechternormen und asymmetrische Machtbeziehungen zwischen den Geschlechtern produziert werden. Es zeigt sich, dass die Quotengegner und -gegnerinnen ihre Argumente mit einem Traditionalismus und einem biologischen Determinismus begründeten. Sie äußerten die Sorge, dass es praktisch unmöglich sein werde eine ausreichende Zahl von Frauen in den Parteien und/oder auf den Kandidaturlisten zu gewährleisten, da Frauen angeblich nicht in die Politik wollten. Beide Seiten, sowohl Befürworter als auch Gegner, stimmten der Ansicht zu, dass Frauen neben ihrer Berufstätigkeit durch die Privatsphäre belastet sind, die als ihre primäre Tätigkeitssphäre verstanden wird. Aus links orientierten Parteien war ansonsten auch die Meinung zu hören, dass die Arbeiten, die traditionell zur weiblichen Domäne gehören, ausgewogen unter beiden Geschlechtern aufgeteilt werden sollen. Demgegenüber können sich rechts orientierte Politiker nicht vorstellen, wie sich Frauen neben der Hausarbeit gleichberechtigt mit Politik beschäftigen können. Das Konzept der Privatsphäre als weiblicher Domäne wurde so gleichermaßen als selbstverständlich beibehalten. Dabei ist aussagekräftig, dass der Diskurs privat/öffentlich nur von (Männern) Politikern benutzt wurde.

Die Repräsentationen von Weiblichkeit als kulturelle Konstruktionen legen einen subtilen Sexismus offen, der sich in Geschlechterstereotypen äußert. In den durchgesehenen Debatten ist ein

großes Maß an essentialistischem Diskurs bemerkbar. Es tauchen Stereotype über die traditionellen, an die Privatsphäre gebundenen Geschlechterrollen von Frauen auf, laut denen Frauen nicht an Politik interessiert und dafür auch nicht befähigt seien und andere Ansichten zu den Dingen und zur Politik hätten; außerdem gab es verschiedene Komplimente der männlichen Abgeordneten über die bisherige Tätigkeit der weiblichen Abgeordnete in der Politik sowie über ihr Aussehen. Der Eintritt von Frauen in die Politik bedeutet den Eintritt in die öffentliche Sphäre, das Entscheiden über allgemeine gemeinsame Angelegenheiten sowie die Mitwirkung an der Staatsmacht. Geschlechterquoten in der Politik destabilisieren somit die Erwartungen hinsichtlich der getrennten Geschlechterrollen von Männern und Frauen in der Gesellschaft und werden gerade deswegen von manchen abgelehnt.

Mit der Einführung von Geschlechterquoten in die Gesetzgebung wird folglich die Verantwortung für die Abschaffung der Unterrepräsentation von Frauen in der Politik von den Schultern der Frauen auf die Schultern der politischen Institutionen verlagert. So können Quoten für Kandidaturlisten bei Wahlen eine der erfolgreichen Methoden sein, mit denen arrivierte Politiker ermuntert werden, mehr Frauen für ihre Parteien zu gewinnen und sie auf ihre Listen zu reihen und entsprechend zu bewerben.

Schlagwörter: Geschlecht, Politik, Parlament, Diskurs, Repräsentationen von Weiblichkeit, Slowenien

Alenka Hren Medved

Ignacij Orožen (1819–1900)

Leta 2019 mineva 200 let od rojstva zgodovinarja in duhovnika Ignacija Orožna, avtorja Celske kronike in enega izmed pionirjev zgodovinopisja v slovenskem jeziku.

Ignacij Orožen je bil v svojem poklicnem življenju visok cerkveni dostojanstvenik in stolni prošt tedanje lavantinske škofije. V zasebnem življenju pa zgodovinar, ki je večino svojega prostega časa namenil raziskovanju zgodovine krajev, v katerih je bodisi živel bodisi služboval. Današnja strokovna javnost ga pozna predvsem kot pisca lokalno zelo pomembnih zgodovinskih del, kot sta *Celska kronika* (1854) in *Zgodovina lavatinske škofije* (*Das Bisthum und die Diözese Lavant*), ki je v osmih zvezkih izšla v letih 1868–1893. Slednje Orožen zaradi bolezni ni uspel dokončati, a obstoječi zvezki za marsikateri kraj še danes, več kot stoletje po izidu, predstavljajo najobširnejše obstoječe zgodovinsko delo.

Življenje

Ignacij Orožen se je rodil 30. januarja 1819 v Laškem kot najstarejši sin meščana in trgovca Ignaca Orožna in njegove žene Marije, roj. Ramšak.¹ V rojstnem kraju je obiskoval trirazredno osnovno šolo. Lokalni učitelj in duhovnik sta kmalu prepoznala Orožnovo nadarjenost, zato so ga starši na njuno pobudo poslali v šole. Šolanje je nadaljeval v Celju, kjer je končal glavno šolo in se nato vpisal na gimnazijo, ki jo je končal leta 1837.

Iz Celja ga je pot zanesla v Gradec, kjer je študiral filozofijo in nato teologijo v Šentandražu v Labotski dolini in Celovcu. Šolanje je zaključil leta

Ignacij Orožen (Pokrajinski arhiv Maribor)

1842, ko je bil v rodnem Laškem posvečen v duhovnika.²

Svojo prvo službo je kot kaplan opravljal v Žalcu, nato je v letih 1844–1854 sprva kot kaplan in nato

¹ NŠAM, *Župnija Laško, Krstna knjiga, 1796–1825*, 200.

² Franz Pirkmaier, *Monsignor Ignaz Orožen, (Marburg, 1900)*, 6.

kot vikar služboval v Celju. V tem času je nastala njegova rokopisna celjska župnijska kronika, ki je nato v malce okrnjeni različici leta 1854 izšla tudi v tiskani izdaji kot *Celska kronika*.

Iz Celja ga je poklicna pot zanesla v Mozirje, kjer je prebival dobro desetletje (1854–1865), in nato v Rogaško Slatino.

Med njegovim bivanjem v Mozirju se je lotil tudi gradbenih projektov, saj je pozidal podružnično cerkev sv. Nikolaja v Ljubiji. Njegova velika priljubljenost je botrovala k temu, da so ga Mozirjani leta 1892 imenovali za častnega meščana Mozirja.

Svojo poklicno pot je Orožen sklenil v Mariboru, kjer je leta 1867 prevzel mesto stolnega korarja (1884 stolni dekan, od 1892 stolni prošt). Kasneje je v Mariboru prevzel še vrsto drugih funkcij in častnih nazivov. Še posebej velja izpostaviti njegovo funkcijo višjega šolskega nadzornika (1867–1869) in člana deželnega šolskega sveta (1881–1887). V letih 1869–1879 je bil ravnatelj mariborskega semenišča. Na mariborskem bogoslovnem učilišču je nekaj časa predaval cerkveno umetnost.³

Ignacij Orožen je umrl v Mariboru 13. aprila 1900.

Zgodovinar

Orožen se je za lokalno zgodovino začel zanimati že v času svojega službovanja v Celju.

Leta 1844 je postal član štajerskega zgodovinskega društva. Bil je v tesnih stikih z vodilnimi člani društva, od katerih si je pridobil posebna znanja s področja zgodovine, arheologije, epigrafike, numizmatike in umetnostne zgodovine. Zgodovinsko društvo za Štajersko je podpiralo nastajanje župnijskih, mestnih in trških kronik.⁴ Na podlagi smernic zgodovinskega društva je Orožen začel pisati celjsko in kasneje mozirsko župnijsko kroniko.

Celjska rokopisna župnijska kronika je nastala v letih 1847–1852. Spisana je bila v lepi tekoči slo-

³ Prav tam, 7.

⁴ Rolanda Fugger Germadnik, »Ignacij Orožen (Laško, 30. januar 1819 – Maribor, 13. april 1900)«, SHS 7, št. 3–4 (2007), 519.

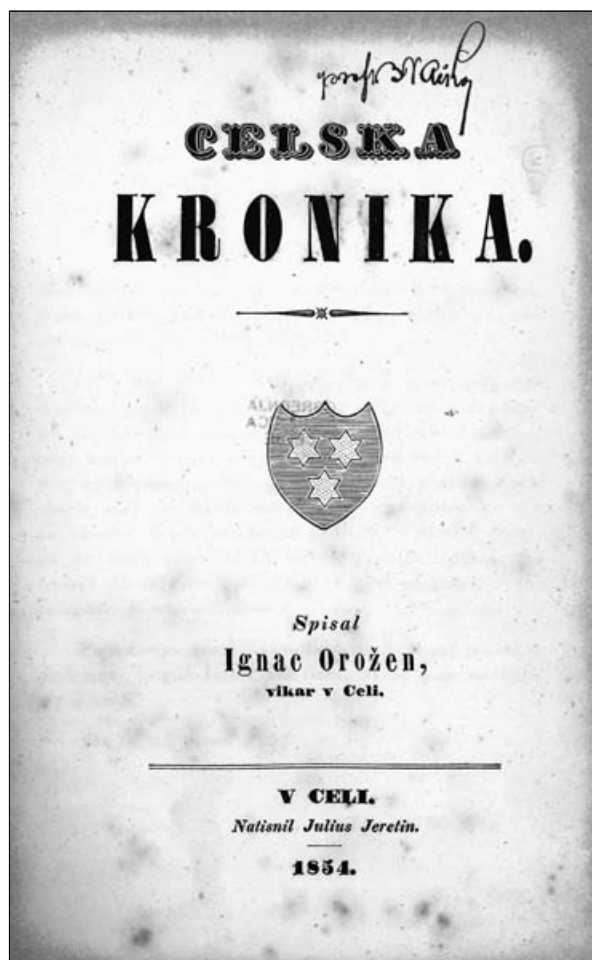
Celjska Kronika	
<i>li obvezje:</i>	
I. <i>kronika celjskega mesta ino okraja</i>	5
II. <i>kronika celjskih cerkev:</i>	
1. sv. Daniela	338
2. onkvozijska prečista Marije Device	367
3. sv. Maksimiliana	379
4. sv. Juhana	391
5. sv. Jožefa	399
6. sv. Nikolavža	415
7. sv. Andreja	420
8. kapucinarske cerkve sv. Cecilie	427
9. spitalne kapele sv. Elizabete	433
III. <i>imeniki duhovnikov ki so v Celjski fari vojeli</i>	439
IV. <i>imeniki duhovnikov ki so v Celjski fari služili</i>	479
<i>Spisal</i>	
<i>Ignac Orožen, vikar</i>	
<i>v Celju 1852.</i>	

Župnijska kronika Celja (Osrednja knjižnica Celje)

venščini. Obsegala je kroniko mesta Celje, celjskega okraja in kroniko vseh celjskih cerkva.

Rokopisna celjska kronika je v skrajšani obliki leta 1854 doživela še tiskano izdajo z naslovom *Celska kronika*. Tudi njena tiskana različica je bila napisana v slovenskem jeziku. Kroniko je Orožen sestavil »iz raznih spominkov, pisem ino knjig zanimive dogodbe celskega mesta«. Kot je sam zapisal, je zgodovina Celja kot sedeža grofov Celjskih pomembna za celotno Štajersko in njene sosednje dežele. Kronika je sestavljena iz osmih poglavij. Začne se s prvimi znanimi prebivalci Celja v petem stoletju pred našim štetjem in konča leta 1854. V kroniki je Orožen posebno pozornost namenil obdobju grofov Celjskih in času, v katerem je živel sam. Knjigi je dodan seznam duhovnikov, ki so službovali ali bili rojeni v celjski župniji, seznam starih rimskih spomenikov, ki so bili najdeni v Celju in rodovnik celjskih grofov.⁵

⁵ Ignacij Orožen, *Celska kronika* (Celje, 1854).

Celska kronika (Osrednja knjižnica Celje)

Celska kronika predstavlja njegov knjižni prvenec, s katerim se je Orožen zapisal med začetnike zgodovinopisja v slovenskem jeziku.⁶

V času službovanja v Mozirju je Orožen na pobudo Zgodovinskega društva za Štajersko začel v obliki regist prepisovati vse listine iz takratnega arhiva v Gornjem Gradu. Prvotni cilj projekta je bila objava popisa gornjegrajskega arhiva v časopisu zgodovinskega društva.⁷ Danes predstavljajo njegovi prepisi listin pomemben vir podatkov o tem, kaj vse je nekoč gornjegrajski arhiv obsegal.⁸

Orožen se je z večjo vnemo posvetil raziskovanju zgodovine po letu 1867, ko je postal stolni

korar v Mariboru. Lotil se je obsežnega projekta pisanja zgodovine lavantinske škofije. Želel je napisati zgodovino vseh dekanij lavantinske škofije. V letih 1868–1893 je izšlo osem zvezkov Zgodovine lavantinske škofije, ki so obsegali:

- I. zvezek: mariborska škofija in stolni kapitelj ter dekanije Maribor, Radlje ob Dravi, Jarenina, Sv. Lenart v Slovenskih goricah in Cirkovce,⁹
- II. zvezek: Benediktinski samostan Gornji Grad (1876), Dekanija Gornji Grad (1877),¹⁰
- III. zvezek: savinjski arhidiakonot, Dekanija Celje z župnijami Celje, Teharje, Žalec, Galicija, Gotovlje, Sv. Peter v Rožni dolini, Griže, Polzela z Novim kloštom (1880),¹¹
- IV. zvezek: Dekanija Braslovče, Dekanija Laško (1880),¹²
- V. zvezek: šaleška dekanija s Svetim Jurijem v Škalah, Sv. Martinom pri Šaleku, Sv. Janezom na Vinski Gori, Sv. Iljem pri Velenju, Sv. Pankracijem pri Ponikvi, Sv. Mihaelom v Šoštanju, Sv. Petrom v Zavodnjah, Sv. Andražem v Belih Vodah (1884),¹³
- VI. zvezek: Dekanija Kozje (1887),¹⁴

⁹ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 1, Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz (Maribor, 1875).*

Prvi zvezek je izšel v letih 1868–1875, kot priloga škofijskemu šematizmu, kot samostojna knjiga pa leta 1875.

¹⁰ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 2, Das Benediktiner-Stift Oberburg, Das Dekanat Oberburg (Maribor, 1876).*

¹¹ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 3, Das Archidiakonat Saunien, Das Dekanat Cilli (Celje, 1880).*

¹² Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 4, Das Dekanat Frasslau, Das Dekanat Tüffer (Celje, 1881).*

¹³ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 5, Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schallek, St. Johann am Weinberge, St. Egid bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober-Pnikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weisswasser (Graz, 1884).*

¹⁴ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 6, Das Dekanat Drachenburg: mit den bis zum Jahre 1854 dazu gehörig gewesenen Seelsorgestationen, als: Peilenstein, Drachenburg, St. Peter in Fautsch, St. Maria in Zagorje, St. Anna in Prevorje, St. Margarethen im Markte Montpreis, St. Maria in Dobje, Hörberg, St. Peter unter Königsberg, St. Lorenzen in der Krajina (bei Wisell), St. Nikolaus in Felddorf, Windisch-Landsberg, Olimien und St. Valentin ob Süßenheim (Maribor 1887).*

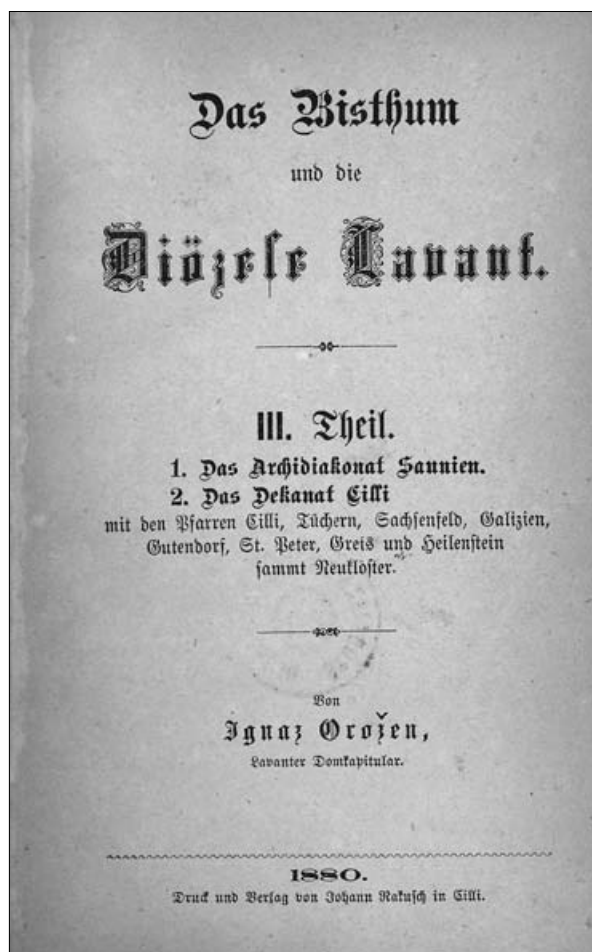
⁶ Prav tam, 520.

⁷ Prav tam, 520–521.

⁸ Peter Weiss, »Ignacij Orožen 1819–1900«, *Savinjske novice*, 1983, št. 3, str. 8.

- VII. zvezek: Dekanija Rogatec z župnijami Sv. Križ pri Rogaški Slatini, Sv. Jernej v Rogatcu, Sv. Marija v Kostrivnici, Sv. Ema, Sv. Peter, Sv. Florian na Boču, Sv. Rok na Sotli, Sv. Mihael in Sv. Anton v Stopercih (1889),¹⁵
- VIII. zvezek: Dekanija Nova Cerkev (1893).¹⁶

Obširnega dela Zgodovine lavantinske škofije mu zaradi težav z vidom ni uspelo dokončati. V zadnjem zvezku je avtor sam izrazil upanje, da bo Zgodovino lavantinske škofije končal kdo od duhovnikov v škofiji. Vendar do tega ni nikoli prišlo.¹⁷

Zgodovina lavantinske škofije, III. zvezek
(Osrednja knjižnica Celje)

¹⁵ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 7, Das Dekanat Rohitsch: mit den Hauptpfarren Hl. Kreuz bei Sauerbrunn u. St. Bartholomäus, dann mit den Pfarren St. Maria in Kostreiniz, St. Hemma, St. Peter im Bärentale, St. Florian am Boč, St. Rochus an der Sotel, St. Michael in Schiltern und St. Anton in Stoperzen* (Maribor, 1889).

¹⁶ Ignacij Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 8, Das Dekanat Neukirchen* (Maribor, 1893).

¹⁷ Pirkmaier, 9.

Vsi zvezki imajo podobno strukturo. V vsakem od zvezkov je avtor najprej obdelal pomembnejše zgodovinske dogodke v župnijah, s posebnim poudarkom na turških vpadih, kmečkih uporih, epidemijah, požarih, naravnih nesrečah in pojavu protestantizma. Nato se je posvetil nastanku župnij, gradnji in popravilu cerkva, cerkvenih imenj in ustanov ter podružničnim cerkvam in kapelam.

V zgodovino župnij je vključil tudi zgodovino tam ležečih gosposčin in gradov.

Kljub temu, da Orožen v svoji Zgodovini lavantinske škofije ni v celoti citiral virov svojih podatkov, še danes velja njegova Zgodovina za zelo verodostojno.¹⁸

Orožnova Zgodovina lavantinske nadškofije je bila namenjena širši strokovni javnosti, zato se jo je Orožen odločil napisati v nemščini. Podobno delo napisano v slovenskem jeziku bi v strokovnih krogih imelo mnogo manjši odmev, kot ga je imelo sicer.¹⁹

Orožnova Zgodovina je izhajala pri različnih založnikih, pet od osmih zvezkov pa je Orožen izdal v samozaložbi.

Orožen je v letih 1866–1883 v časopisu štajerskega zgodovinskega društva *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* objavil krajše razprave o legi gradu Žaženberg (*Ueber die Lage des Schlosses Sachsenwart*)²⁰ iz 15. stoletja, o legi srednjeveških utrdb Klausenstein v Zidanem Mostu in Holenstein v Slovenskih Konjicah (*Die Vesten Klausenstein und Holenstein*)²¹, o najdbah dveh rimskih nagrobnikov v Celju in Škalah (*Zwei neu gefundene Römersteine aus Unter – Steiermark*)²² in o legi dveh srednjeveških trdnjav Schaumburg in

¹⁸ Fugger Germadnik, 522.

¹⁹ Fran Kovačič, »Stoletnica rojstva Ignacija Orožna«, ČZN, 15 (1919), št. 1–4, 157.

²⁰ Ignaz Orožen, »Ueber die Lage des Schlosses Sachsenwart«, *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, (1866), št. 14, 177.

²¹ Ignaz Orožen, »Die Vesten Klausenstein und Holenstein«, *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, (1881), št. 29, 23–5237.

²² Ignaz Orožen, »Zwei neu gefundene Römersteine aus Unter – Steiermark«, *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, (1881), št. 29, 235–237, (1883), št. 31, 63–66.

Frauenburg v Šaleški dolini (*Die Vesten Schaumburg und Frauenburg im Schallthale*²³).

Orožnovo zadnje delo je knjižica oz. družinski rodovnik *Kačičev – Orožnov rod*, ki ga je Orožen posvetil svojim sorodnikom.²⁴

Orožen je svoja dela pisal tako v slovenskem kot v nemškem jeziku. Svoja prva dela je pisal v slovenščini, kasnejša pa v nemščini. Orožnova začetna raba slovenščine v štiridesetih in petdesetih letih 19. stoletja je bila odraz trenutnih družbenih in političnih razmer, ki so nastale s pomladjo narodov in z intenzivnim formiranjem slovenske narodne identitete.²⁵

V javnosti je Orožen je vseskozi veljal za slovensko usmerjenega človeka.²⁶

Njegovo delovanje pa ni bilo pomembno samo za razvoj zgodovinske stroke v naših krajih, temveč je bil Orožen tudi pionir na področju varovanja kulturne dediščine. V letih od 1855 do 1863 je bil dopisni član *Centralne komisije za varstvo spomenikov*. Komisija je za svoje delovanje s pridom uporabila tudi v *Celski kroniki* objavljen Orožnov seznam starih rimskih spomenikov, ki so bili izkopani v Celju in okolici.²⁷ Na njegovo pobudo so v zunanje stene mariborske stolnice in celske opatijske cerkve vzdali stare nagrobne plošče, ki so jih našli v cerkvah.²⁸

Orožen je bil bolj kronist kot pa zgodovinar sodobnega tipa. Opisoval in navajal je zgodovinska dejstva in podatke, do katerih se ni opredeljeval. Vseeno je bilo njegovo delo med strokovno javnostjo tistega časa zelo cenjeno in večkrat citirano.²⁹

V svoj delih je citiral podatke, ki jih je našel v trških in župnijskih arhivih, od katerih se mnogi niso ohranili do današnjih dni. Za nekatere kra-

je njegova *Zgodovina lavantinske škofije* še vedno predstavlja enega glavnih virov podatkov za starejšo krajevno zgodovino, zato njegova dela tudi več kot stoletje po svojem izidu še vedno ostajajo v uporabi.

Viri in literatura

Viri

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM)

Župnija Laško, Krstna knjiga, 1796–1825, str. 200. Zapuščine duhovnikov – Orožen Ignacij, AŠ 1/2.

Literatura

Fugger Germadnik, Rolanda. »Ignacij Orožen (Laško, 30. januar 1819 – Maribor, 13. april 1900)«. *SHS* 7, št. 3–4 (2007). 513–527.

Kovačič, Fran. »Stoletnica rojstva Ignacija Orožna«. *ČZN*, 15 (1919), št. 1–4. 157.

Orožen, Fran. »Ignacij Orožen«. V: Kačičev – Orožnov rod.

Orožen, Ignaz. »Ueber die Lage des Scloßes Sachsenwart«. *Mittheilungen des Historischen Vereine für Steiermark*, (1866), št. 14. 177.

Orožen, Ignaz. »Die Vesten Klausenstein und Hohenstein«. *Mittheilungen des Historischen Vereine für Steiermark*. (1881), št. 29. 235–237.

Orožen, Ignaz. »Zwei neu gefundene Römersteine aus Unter – Steiermark«. *Mittheilungen des Historischen Vereine für Steiermark*. (1883), št. 31. 63–66.

Orožen, Ignaz. »Die Vesten Schaumburg und Frauenburg im Schallthale«. *Mittheilungen des Historischen Vereine für Steiermark*. (1883), št. 31. 127–128.

Orožen, Ignaz. *Celska kronika*. Celje, 1854.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 1, Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz*. Maribor, 1875.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 2, Das Benediktiner-Stift Oberburg, Das Dekanat Oberburg*. Maribor, 1876.

²³ Ignaz Orožen, »Die Vesten Schaumburg und Frauenburg im Schallthale«, *Mittheilungen des Historischen Vereine für Steiermark*, (1883), št. 31, 127–128.

²⁴ Ignacij Orožen, Kačičev – Orožnov rod (Maribor, 1895).

²⁵ Fugger Germadnik, 524.

²⁶ Fugger Germadnik, 525.

²⁷ NŠAM, Zapuščine duhovnikov – Orožen Ignacij, AŠ 1/2.

²⁸ Prikmaier, 24.

²⁹ Fran Orožen, »Ignacij Orožen«, v: Kačičev – Orožnov rod.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 3, Das Archidiakonat Saunien, Das Dekanat Cilli.* Celje, 1880.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 4, Das Dekanat Frasslau, Das Dekanat Tüffer.* Celje, 1881.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 5, Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schallek, St. Johann am Weinberge, St. Egyd bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober-Pnikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weisswasser.* Graz, 1884.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 6, Das Dekanat Drachenburg: mit den bis zum Jahre 1854 dazu gehörig gewesenen Seelsorgestationen, als: Peilenstein, Drachenburg, St. Peter in Fautsch, St. Maria in Zagorje, St. Anna in Prevorje, St. Margarethen im Markte Montpreis, St. Maria in Dobje, Hörberg, St. Peter unter Königsberg, St. Lorenzen in der Krajina (bei Wisell), St. Nikolaus in Felddorf, Windisch-Landsberg, Olimien und St. Valentin ob Süßenheim.* Maribor 1887.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 7, Das Dekanat Rohitsch: mit den Hauptpfarren Hl. Kreuz bei Sauerbrunn u. St. Bartholomäus, dann mit den Pfarren St. Maria in Kostreiniz, St. Hemma, St. Peter im Bärentale, St. Florian am Boč, St. Rochus an der Sotel, St. Michael in Schiltern und St. Anton in Stoperzen.* Maribor, 1889.

Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 8, Das Dekanat Neukirchen.* Maribor, 1893.

Orožen, Ignacij. *Kačičev – Orožnov rod.* Maribor, 1895.

Prikmaier, Franz. *Monsignor Ignaz Orožen.* Maribor, 1900.

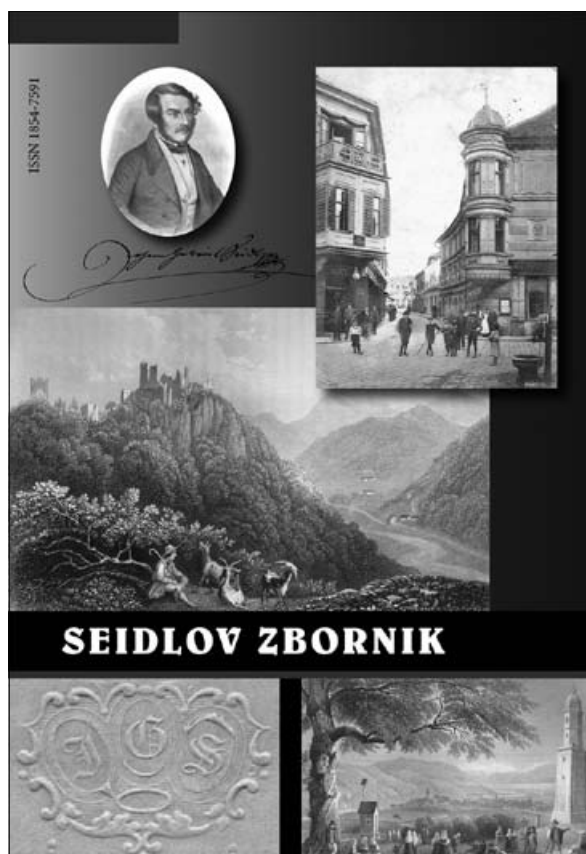
Weiss, Peter. »Ignacij Orožen 1819–1900«. *Savinjske novice*, 1983, št. 3. 8.

Johann Gabriel Seidl – kakor šopek belih pomladanskih rožic

Alenka Hren Medved (ur.): *Seidlov zbornik*. Celje: Zgodovinsko društvo, Osrednja knjižnica, Pokrajinski muzej, 2018. 140 strani.

Res je, da v trenutku, ko tole pišem, v naše mesto prihaja pomlad, a naslovna besedna zveza s tem nima nobene zveze. Z mojimi naslovnimi besedami je Johann Gabriel Seidl v svojem delu *Wanderungen durch Tyrol un Steiermark* opisal hiše knežjega mesta. Celje je bilo zanj mali, prijazen eksil s kupčkom lesketajočih ljubkih hiš, pomladanskih rožic na zeleni podlagi lepe Savinjske doline. V mestu je preživel 11 let in se jih vedno rad spominjal.

Johann Gabriel Seidl (1804–1875) se je rodil sinu dvornega odvetnika na Dunaju. Po gimnaziji je študiral filozofijo, nato pravo na dunajski univerzi. Leta 1827 je dobil naslov profesorja in dve leti pozneje službo na celjski gimnaziji. V Celju je ostal do 1840, potem pa se je vrnil v rodno mesto. Do upokojitve leta 1871 je opravljal delo dvornega kustosa, zakladnika in cenzorja (do 1848). V življenju se je ukvarjal tudi z arheologijo, predvsem pa s pisanjem. Pisal je vse literarne zvrsti, urejal literarni časopis *Aurora*, najbolj znan pa je po svojem pesništvu. V zgodovino se je zapisal predvsem kot avtor avstro-ogrske himne *Bog ohrani, Bog obvarji*, ki je bila v rabi vse do razpada dvojne monarhije. Na hiši, kjer je v Celju živel (danes Glavni trg), so mu celjski Nemci ob stoletnici rojstva postavili spominsko ploščo, po njem je bil poimenovan studenec ob vznožju Miklavškega hriba. Plošča je bila leta 1918 odstranjena, studenec preimenovan. Seidl je ostal nezanemarljiv člen avstrijske literarne zgodovine, pri nas je pozabljen, kakor je pozabljenih še mnogo

velikih mož in žena, ki so delovali na naših tleh in ustvarjali v nemščini.

Zbornik prinaša devet prispevkov, ki so bili predstavljeni tudi na simpoziju decembra 2017 in pretresajo Seidlovo življenje in delo z vidika strokovnjakov različnih humanističnih strok. Prvi prispevek sta napisala Matjaž Birk in Sašo Zver, ki sta raziskala Seidlovo delo na podlagi avstrijske literarne zgodovine. Seidl je namreč pisal predvsem v svojem nemškem narečju, vendar ga to kot avtorja ni marginaliziralo. V drugem prispevku je Alenka Hren Medved poudarila pomen Seidlovega pisanja za celjsko domoznanstvo. Čas, ki ga je preživel v Celju, je bil zanj ustvarjalno zelo plodovit, poleg tega pa je mnogo opisoval kraje, ki jih je obiskal, zbiral pripovedke, z zanimanjem raziskoval ljudske običaje in opozarjal na arheološke najdbe. Julijana Visočnik je pisala o Seidlu kot navdušencu za rimske napise, trije študentje zgodovine mariborske filozofske fakultete, Uroš Turnšek, Simon Očko in Tadeja Melanšek, so raziskali njegovo profesorsko življenje v Celju s poudarkom na zaslužku. Dr. Peter Weiss je zbral odlomke del nemških piscev, ki govorijo o njegovi domači Savinjski dolini, med

njimi je seveda tudi Johann Seidl. Janja Jedlovčnik je podrobno obdelala potopis, kjer je Seidl v svoji romantični maniri popisal pot iz Celja na Dobrno in zdravilišče na cilju. Objavil ga je 1837 v dunajskem časopisu. Taja Gubenšek opiše, kakšno mesto je imela Seidlova himna v avstroogrskih šolah in kako jo še danes obujajo pri pedagoškem delu v ljubljanskem Šolskem muzeju. Prispevek Darjana Lorenčiča in Petra Gračnerja govori o državnih himnah, seveda s poudarkom na *Bog ohrani, Bog obvarji*. Kot zadnji v zborniku je zapis Miha Šimca, kjer so navedene lokacije arhivskega gradiva v Sloveniji, Avstriji in Nemčiji. Šimac svoj prispevek sklone z besedami, da je arhivskega gradiva za na-

daljnje raziskovanje in razsvetljevanje Seidlovega dela in dediščine še kar nekaj.

Kvaliteto zbornika vidim v tem, da je zapolnil vrzel v celjski zgodovini na izjemno raznolike načine. Bralcu omogoča, da spozna Seidla kot profesorja, romantičnega pesnika, popotnika, epigrafa in še kaj. Dela in gradiva pa seveda nikdar ne zmanjka, ne pri raziskovanju Johanna Gabriela Seidla, ne pri drugih »naših« nemških avtorjih, predvsem pa se mi zdi pomembno, da se javnost osvešča o njihovi prisotnosti na našem prostoru, njihovem delu in pomenu.

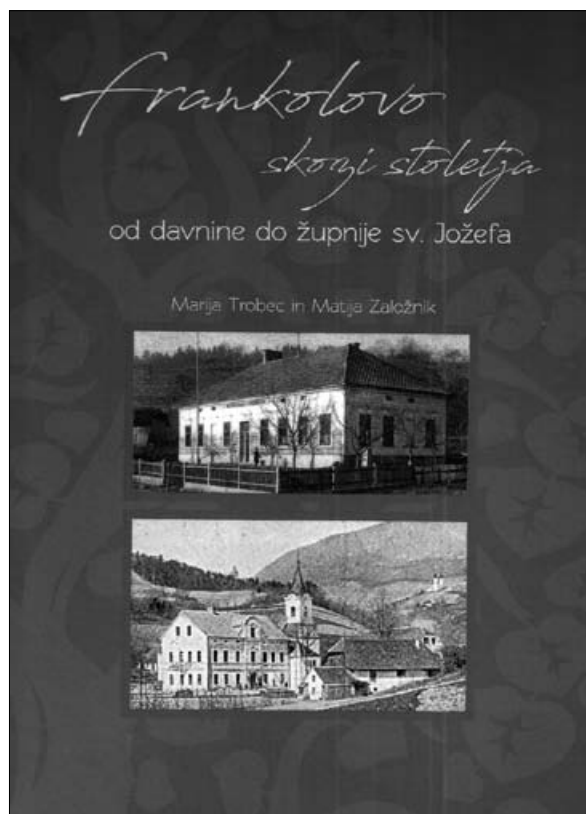
Urh Ferlež

Frankolovska kronika

Marija Trobec, Matija Založnik: *Frankolovo skozi stoletja. Od davnine do župnije sv. Jožefa*. Celje: Grafika Gracer, 2018. 528 strani.

Frankolovo se je pridružilo številnim krajem po Sloveniji, ki so dobili tudi napisano obsežno lokalno zgodovinsko kroniko. Frankolovo kot sedež krajevne skupnosti s svojimi vasmi in zaselki leži med Stranicami in Vojnikom v občini Vojnik ob stari glavni cesti Vojnik-Slovenske Konjice, ki je potekala že v rimskih časih.

Obsežna monografija je nastala izpod peresa nepoklicne lokalne zgodovinarke, pesnice in aktivne članice vrste društev Marije Trobec, ki je že napisala lokalno kroniko Šmartno v Rožni dolini od davnih do današnjih dni, in Matije Založnika, podjetnika, »graščaka« na dvorcu Tabor v Višnji vasi pri Vojniku in člana viteškega reda sv. Jurija iz Karantanije s sedežem v Ambergu na Bavarskem. Knjiga o Frankolovem ne prikazuje samo zgodovinskega orisa in razvoja Frankolovega in okoliških naselij, ampak tudi geografski, upravno-politični, šolski, cerkveno-upravni, literarni zapis obravnavanega območja in biografski ter tudi rodoslovni zapis pomembnih osebnosti.

Ljudsko izročilo in ljudske pesmi na začetku uvedejo bralca v branje in prelistavanje prijetne knjige kraja, ki ima zagotovo bogato, pestro in raznoliko zgodovino, razvoj in tudi domačo poezijo in literarno slovstvo. Nato sledi poglavje Nastanek in lega Frankolovega, z geografsko-topografskimi podatki opis domačih naselij, geološko in kamninsko zgradbo in naselja, ki so predstavljena tudi z zgodbami, zanimivostmi in pisanimi novicami ča-

sopisnih člankov. Zgodovinska obdobja obsegajo Kelte, Rimljane, Slovane pa fevdalno dobo z zaroko Heme Krške z grofom Viljemom. Sledi zanimiv in slikovit prikaz gradov in dvorcev, poln legend, grajskih zgodb in skrivnosti. Srednjeveškemu obdobju sledijo turški vpadi, obdobje Napoleona, krajevne sodišča Frankolovo, nastanek prvih katastrskih občin do nastanka občine Frankolovo leta 1850 s prvimi župani in občinskimi odborniki.

Oris gospodarskega življenja kraja zajema vsebine od posojilništva, hranilnic, kmečkih zadrug, rudarstva do prometnih vezi. V preteklosti so poseben pečat gospodarskega razvoja Frankolovega predstavljali mlini in žage, ki so se razvili na razgibanem terenu ob majhnih potokih, zlasti pa ob povodju Tesnice. Prikaz mlinov, žag in drugih gospodarskih objektov je predstavljen s pomočjo bogatega arhivskega gradiva in načrtov. V preteklosti sta na območju Frankolovega delovali dve šoli. Tako je prikazan razvoj šolstva in pedagoško osebnost na Frankolovem in sosednjih Črešnjicah. Predstavljeni so tudi pomembni učitelji in ravnatelji, ki so bili po vrhu tudi organizatorji društvene življenja, prirejanja vaških iger, literati, nosilci gospodarskega razvoja, umnega kmetovanja in še marsikaj. Poglavje o šolstvu zaokrožujejo kratke črtice učitelja in šolskega ravnatelja Ivana Štuklja, ki je služboval vrsto let na Frankolovem pred, med in po prvi svetovni vojni.

Obsežno poglavje Cerkev in vera predstavlja zgodovinski razvoj župnij Frankolovo in Črešnjice, našteva pomembne duhovnike in drugo cerkveno osebnost. Med duhovniki izstopata zlasti čebelarski strokovnjak in učitelj Henrik Peterneel in Štefan Kušar, ki sta službovala v Črešnjicah. Predstavljena je tudi sakralna dediščina omenjenih župnij, od cerkva, kapel in pokopališč. Avtorica in avtor knjige navajata tudi drobne zanimivosti in podrobnosti iz vaškega življenja. V bližnjem Vitanju je med drugim služboval tudi znani slovenski pesnik Anton Aškerc, ki se je v katoliškem društvu zbližal s Heleno Borovnik iz Selc v frankolovski fari. Spočet je bil tudi otrok, zato se je okrog Aškerca prijela govorica, »da je v Vitanju služboval tolikšno obdobje, da je enega otroka krstil, enega pokopal in enega spočel.«

Kratkemu sestavku o prvi svetovni vojni sledi obdobje med obema svetovnima vojna, kjer je poleg

gospodarskega dela predstavljeno tudi društveno življenje Frankolovega in okolice. Med društvi so delovala: Bralno društvo Frankolovo, telovadni društvi Sokol in katoliški Orli, Katoliško prosvetno društvo Slomšek in Društvo kmečkih fantov in deklet. Priljubljene so bile zlasti dramske skupine, ki so znotraj društev prirejale razne dramske in odrske igre.

Obdobje druge svetovne vojne predstavlja temačen Frankolovski zločin, ki se je zgodil potem, ko so partizani v zasedi ubili nacističnega okrožnega vodjo Celja in deželnega svetnika Antona Dorfmeistra. Povračilo je bilo hudo. Nemci so na jablane v Stranicah obesili 99 talcev, enega pa na begu ustrelili.

Oris obdobja po drugi vojni predstavlja gospodarski razvoj obrti in manjših industrijskih obratov, elektrifikacijo Frankolovega, agrarno reformo in razlastitve zemljišč pretežno kmetijskega okoliša. Predstavljena so tudi društva in nekaj drugih tem iz življenja okolice.

Skoraj vsak kraj v zgodovini se naveže tudi na pomembne osebnosti z različnih področjih. Tudi Frankolovo se s tem lahko pohvali in postavi na slovenski in tudi evropski zemljevid. V posebnem poglavju so predstavljene znamenite osebe, ki so se rodile in ali bile povezane z okoliškimi kraji. Med znamenitimi osebami predstavljajo v knjigi osrednje mesto slavist, ustanovitelj slovenske, hrvaške, bolgarske in ruske stenografije Anton Bezenšek, raketni inženir, pionir vesoljskih tehnologij, častnik in vizionarski raketni tehnik Herman Potočnik-Noordung in zdravnik in načrtovalec zdraviliškega turizma dr. Friedrich Karl Henn, ki je služboval na Dobrni, v Rogaški Slatini in bil ustanovitelj zdraviliškega turizma v Radencih. Kot znane osebnosti so predstavljeni zlasti ljudski pisci in pesniki, ki jih je bilo v Frankolovem in okolici kar precej. Med njimi so bili: »bukovnik« in pesnik Jurij Vodovnik, Joseph Gorenšek, ki je pesnikoval v Prešernovem času, pesnik Gregor Gorenšek iz Lipe pri Frankolovem, oče in sin Jožef Iskrač-Frankolovski in Janko Iskrač-Drameljski in domači pesnik Jernej Borovnik. Zanimiva zgodba je vezana na Antona Pristovnika – ruskega Tončka, ki se je po koncu prve vojne iz Rusije vrnil šele po dvaindvajsetih letih.

Sklepno poglavje monografije prinaša kratek zgodovinski razvoj slovenskega ozemlja v različnih zgodovinskih obdobjih in državah. Poseben pečat in čar knjigi prispevajo in bogatijo kratki zapisi, pesmi, verzi, spomini in črtice pa tudi časopisni zapisi domačih pesnikov, literatov in pripovedovalcev, zlasti Metoda Jakopa in Jerneja Borovnika, ki bogatijo vmesne sklope poglavij in preženejo tudi marsikatero suhoparnost zgodovinskih zapisov.

Monografijo krasi tudi bogata slikovna oprema, fotografije, zemljevidi naselij, gradov, skupinskih

slik, zaslužnih posameznikov in društvenih fotografij. Primanjkljaj obsežne kronike o Frankolovem pa je morda premalo razdelan in opredeljen del virov in literature, zlasti področje arhivskega gradiva. Knjigo lahko uvrstimo v sklop slovenske krajevne zgodovine, ki je bila v preteklosti večkrat prezrta, v sedanjem času pa vedno bolj stopa v ospredje raziskovanja, za kar so največkrat zaslužni domači lokalni raziskovalci zgodovinske dediščine, ki so v domače okolje tudi vpeti na različnih področjih in v društvenem življenju.

Matej Ocvirk

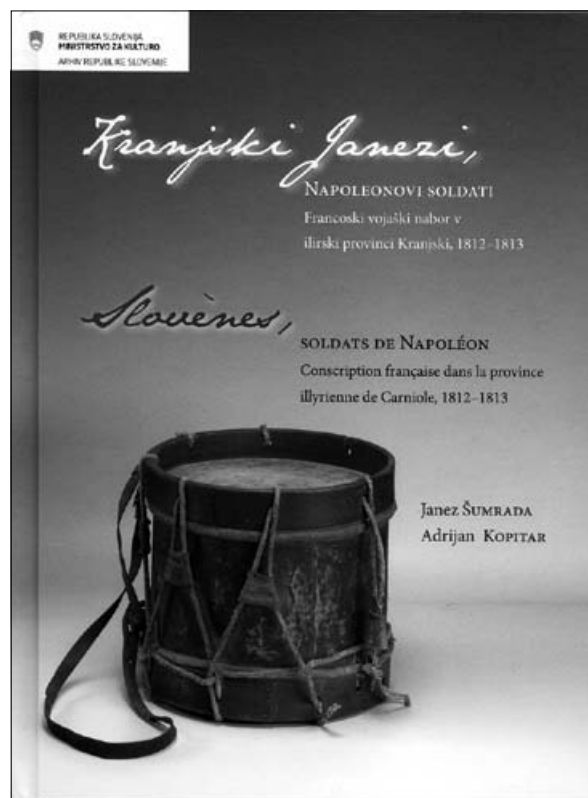
Ugovarja zaradi šepavosti*

Janez Šumrada, Adrijan Kopitar: *Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati. Francoski vojaški nabor v ilirski provinci Kranjski 1812–1813*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018. 496 strani (+ DVD).

Delo Janeza Šumrade in Adrijana Kopitarja, katerega glavni del prinaša objavo podatkov o 6.382 vojaških obveznikih iz glavne naborniške knjige za Kranjsko v 4 zvezkih, je zelo obsežna in temeljita objava vira, ki bo s svojimi podatki zagotovo izborna gradivo za zgodovinarje, geografe, rodoslovce, antropologe, zgodovinarje medicine in slaviste.

Svoj dolgotrajen projekt sta avtorja zastavila kot oblikovanje obsežne baze podatkov, pridobljenih s transliteracijo in prevodom popisnega gradiva, čemur so sledili obdelava ter zbirni izračuni.

V uvodu se bralec seznani z avstrijskim naborniškim sistemom in organiziranjem vojaških enot v slovenskih deželah, po tem, ko je bila leta 1771 uvedena splošna vojaška obveznost s sprva dosmrtnim služenjem, čemur je leta 1802 sledilo znižanje na 10 (pehota), 12 (konjenica) oziroma 14 let službe (za topništvo). Nadaljnje reforme so znova

znižale čas vojaške službe za vse na 14 (med letoma 1811–1845), 8 (1846–1866) in končno na 3 leta (1866–1914). Avtorja pojasnita še pojem nabornih okrajev in gosposk ter polkovna območja, opišeta pa tudi razliko med različnimi vejami oboroženih sil – črno vojsko (*Landsturm*), domobranstvom (brambovstvom; *Landwehr*) in redno avstrijsko vojsko.

Uvodni zgodovinski pregled nadaljujeta z obdobjem po bitki pri Slavkovu (Austerlitz) ter pri-

* Vpis iz popisa, v monografiji na strani 145.

ključevanjem napoleonskih osvojitvev italijanskemu kraljestvu, oblikovanjem kraljeve dalmatinske legije in istrskega bataljona ter formiranjem Ilirskih provinc.

Prvi nabor v Ilirskih provincah, ki ga je razpisal guverner Marmont kot šef civilne uprave in vojaški poveljnik, je leta 1811 zajel 4.000 nabornikov med 18. in 40. letom, številne nabornike pa je pognal v beg in skrivanje, pri čemer so jim grozile stroge kazni.

Z nadaljevanjem Napoleonovih vojaških podvigov je postalo nujno nadomeščanje izgub (zlasti v Rusiji), naslednji nabor pa je potekal že popolnoma v duhu francoske zakonodaje, ki je v Ilirskih provincah v celoti veljala od 1. januarja 1812.

Osrednji vir za preučevanje tega nabora je prav pričujoči generalni seznam, ki ga za celotno ilirsko Kranjsko sestavljajo 4 knjige za kopensko vojsko, ki so jih vodili po distriktih: Postojna (1. knjiga), Kranj (2.), Ljubljana (3.) in Novo mesto (4.).

Čeprav zna biti listanje po posameznih rubrikah popisa – teh je bilo 26, zelo zanimivo (še zlasti seveda tistih rubrik, v katerih so popisovalci vpisovali svoje mnenje ali izjave nabornikov), nas na »prvo žogo« pritegnejo običajni podatki o najpogostejših priimkih (Novak, Zupančič, Zupan), osebnih imenih (Janez, Jožef, Anton), imenih očetov (Matevž, Janez, Jurij) in mater (Marija, Uršula, Neža).

Iz sumarnega dela izvemo še, da je bila zahtevana višina za nabornike nad 1,488 m, največ premajhnih pa je bilo med distrikti v postojnskem in med kantoni v Moravčah.

Seveda v popisu ne manjkajo zunanji znaki nabornikov (lasje, obrvi, čelo, oči, obraz, polt), posebni znaki (kozavost, brazgotine, bradavice, znamenja, pege), podatki o poklicu in opombe (zdravstveno stanje, upornišтво, družinske razmere).

Od skupno 6.382 vpisanih na naboru, je bilo 906 potrjenih (sposobnih), 717 napotenih (vključenih v enote), 189 nabornikov pa je pobegnilo. Najbolj uporniški so bili v Kranju.

Precej nabornikov je bilo določenih v rezervno zaradi premajhne višine, rezervisti pa so postali tudi edinci ali prvorojenci vdov.

Zelo zanimive so opombe o zdravstvenem stanju, kjer beremo o oprostitev zaradi šepavosti, invalidnosti (nog), slabovidnosti, poškodb rok, golšavosti, božjasti, slaboumnosti, kile, včasih pa naletimo tudi na formulacije, kakor npr. *»se pritožuje zaradi epilepsije/kile/ploskih nog/gnojnih čirov/bolehnosti«*.

Da samopoškodovanje iz koristoljubja ni nekaj novega, nam potrdi naslednja odločitev nabornega sveta: *»poslati ga k rovokopačem, ker si je odrezal prvi členek desnega kazalca. Napoten v 6. pionirsko četo v Alessandrio«* (str. 146).

Kaj torej reči o »Kranjskih Janezih«? Zanimiva in koristna knjiga za vse, ki se ukvarjajo z zgodovino Kranjske v začetku 19. stoletja in za vse, ki iščejo svoje vezi s preteklostjo ali pa preprosto radi polistajo po straneh, polnih usod malih ljudi v prelomnih časih. Dejstvo, da je knjiga dvojezična (slovensko-francoska) pa odpira avtorjema in njunemu delu tudi pot na tuji trg.

Aleksander Žižek

Urhova zgodba

Urh Ferlež: *Štiri zgodbe celjske zgodovine*. Celje: I. gimnazija, 2018. 171 strani

»Za zelo nadarjenega fanta gre.« S to trditvijo je ravnatelj I. gimnazije v Celju dr. Anton Šepetavc pospremil knjigo, ki je lani nastala pod okriljem te častitljive vzgojno-izobraževalne ustanove, pri čemer založništvo in izdajateljstvo knjig, čeravno avtorjev iz njenih klopi, pač nista njeno osnovna poslanstvo. Že iz tega razloga pričujoče delo vzbuja pozornost, vsem, ki tako ali drugače poznamo ozadje njenega nastanka, ter njegovega glavnega akterja, pa tudi zanimanje in pričakovanje.

Tako tudi piscu teh vrstic, ki se je kot član komisije za raziskovalne naloge s področja zgodovine pred leti srečal z mladeničem, ki je v družbi predanih in vedoželjnih osnovnošolskih vrstnikov še posebej izstopal. Njegova naloga, v kateri je raziskoval vzidane napisne plošče na in v celjskih stavbah, zlasti cerkvene nagrobnike, je nas ocenjevalce že na samem začetku spravila v rahlo zadrego, saj je bilo tako zahtevnost kot kvalitativno raven izdelka kar težko povezati s starostjo njenega avtorja. Vse dvome je razblinil suveren zagovor, kot tudi samozavestno utemeljevanje stališč in trditev. Tudi nekaterih morda ne najbolj točnih ali posrečenih, kar pa v ničemer ni pokvarilo izjemno prepričljivega vtisa in ugotovitve, da smo naleteli na sila nadarjenega, motiviranega in za svoja leta izredno zrelega sogovornika, z občudovanja vrednim odnosom in pristopom tako do lastnega raziskovalnega dela kot do njene vsebine.

S tem je takrat še osmošolec Urh Ferlež visoko postavil lestvico naših in svojih pričakovanj in jo v gimnazijskih letih, ki so sledila, le še dvigoval. Vsako leto znova se je ob pomoči mentorjev tako v šoli kot izven nje, zakopal v posamezne segmente preteklosti svojega mesta in posledično so nastale štiri raziskovalne naloge, ali kot jih je poimenoval Urh, *Štiri zgodbe celjske zgodovine*, ki so, kot rečeno, lani izšle tudi v knjižni obliki.

Verjetno je več kot naključje, da je prva izmed njih *Sto let celjske palače znanja – ob stoletnici izgra-*

dnje poslopja I. gimnazije v Celju namenjena prav instituciji, ki je prizadevnost svojega, že bivšega dijaka, nagradila in dodatno motivirala z izdajo njegovega prvenca. A kot je razvidno že iz naslova, se Ferlež ob klasičnem zgodovinskem, v lokalni zgodovinski zavesti dokaj prisotnemu povzemanju njenega razvoja, vloge in vpliva, posveča zlasti manj znanim značilnostim same gimnazijske stavbe in okoliščinam njenega nastanka.

Sledi prispevek »*Britof je krasen, bolj podoben parku kakor pokopališču*« – o celjskem mestnem pokopališču, ki bralca seznanja z zgodovino še vedno aktualnega mestnega, nekoč nemškega pokopališča, in ki je ostajala v senci že dolgo opuščenega pokopališča na Golovcu, kamor so k večnemu počitku polagali meščane slovenskega rodu oz. zavesti. Pod poseben drobnogled je avtor vzel pokopališko arhitekturo in ornamentiko, klasificiral in opisal nekaj najmarkantnejših nagrobnikov in grobnic ter predstavil njihove avtorje in izvajalce – arhitekte, stavbenike in kamnoseke.

Celjskemu stavbeništvu se Ferlež posveča tudi v svoji tretji zgodbi *O gorečem mlinu in njegovih*

gospodarjih. Njen glavni akter je razvpiti Rakušev mlin, ki je kot prvi mestni mlin zrasel na začetku 20. stoletja, nekaj let nazaj, po tem ko za njegovo re-vitalizacijo ni bilo posluha, pa zaradi malomarnosti odločevalcev pristal na pogorišču zgodovine. Razi-skavo enega najdragocenejših celjskih spomenikov stavbne in industrijske dediščine je avtor smotrno razširil še s pregledom siceršnje, tako gospodarske kot politične dejavnosti lastnikov mlina, do srede 20. stoletja ene najbogatejših in najpomembnejših celjskih družin, po kateri je nesrečna, za vselej izgubljena stavba tudi dobila ime.

Zgodba o celjskem kinu je Ferležev zaključni prispevek, v katerem se je sprehodil skozi zgodovino celjske kinematografije, vse od prve potujoče predstave, ki se je leta 1896 odvrtela v hotelu Pri Belem volu na današnji Stanetovi ulici, preko njenih najboljših časov med zlatim trikotnikom kina Dom, Union in Metropol, do njenega cinepleksičnega zatonu. Ob tem je podrobneje predstavil tudi Teden domačega filma, nekoč osrednji festival slovenskega in jugoslovanskega filma in osvetlil trdo usodo Pavle Jesih, lastnice verige kinematografov v Dravski banovini, med katerimi sta bila tudi dva celjska.

Že iz bežne predstavitve posameznih poglavij oz »zgodb«, je razvidna širina raziskovalnega inte-

resa njihovega avtorja, občutek tako za strukturno sintetičnost kot za na videz obrobne detajle, pa tudi smisel za aktualizacijo historičnih procesov. Blizu mu je interdisciplinarnost, odlično se znajde v kombiniranju različnih virov, od arhivskih do ustnih, k vsemu skupaj pa nedvomno prispeva tudi njegova očitna naklonjenost in pripadnost okolju, v katerem je odraščal. Pozornejše strokovno oko bi seveda našlo tudi kakšno metodološko pomanjkljivost, kot npr. ponekod preozek nabor relevantne literature ali pa njeno preveč poenostavljeno uporabo. A vendarle gre za obrobne sence, ki ne skazijo celostne podobe obetavnega zgodovinarskega talenta. Upam si namreč trditi, da kriterijev, ki jim Urhovo pisanje v celoti zadošča, ne dosega marsikatera seminarska in celo diplomska naloga študentov zgodovine. Posledično pa tako okretnega peresa, kot sposobnosti vživljanja v duh časa, ne premore niti vsak profesionalni pripadnik našega ceha. Zato verjetno nisem edini, ki mu je malce žal, da se kolega Ferlež, sicer uspešen študent slovenskega in francoskega jezika in književnosti tudi formalno ni zavezal zgodovinski znanosti. Žal že precej razredčena in opešana »celjska zgodovinska šola« nujno potrebuje sveže moči. Zato na Urha in njegove zgodbe, tako ali drugače, še vedno računamo.

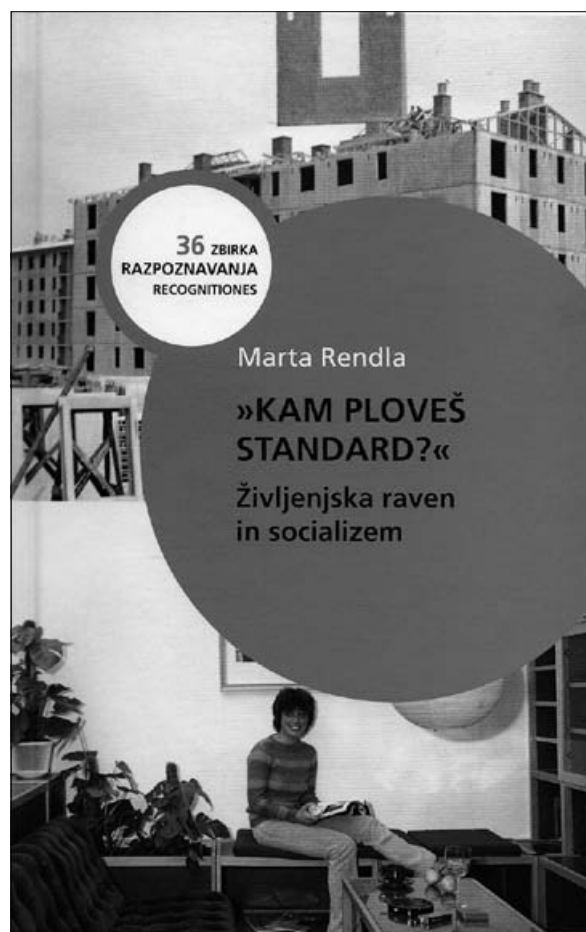
Tone Kregar

Kako s(m)o živeli v socializmu

Marta Rendla: »Kam ploveš standard?« *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018. 453 strani. (Zbirka Razpoznavanja; 36)

Marta Rendla, raziskovalka na Inštitutu za novejšo zgodovino, se ukvarja s proučevanjem osebnega in družbenega standarda ter materialnih in socialnih pogojev življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. To (*Življenjska raven Slovencev v času socializma s poudarkom na šestdesetih in sedemdesetih letih*) je bila tudi tema njene doktorske disertacije, ki je sedaj izšla tudi v knjižni obliki. Avtorica v monografiji predstavlja poglede na življenjsko raven Slovencev v času socializma, in sicer v smislu zadovoljevanja življenjskih potreb tako z materialnimi kot nematerialnimi dobrinami in storitvami. Tematika je bila doslej obravnavana bolj ali manj fragmentarno, Rendla pa jo je osvetlila v njeni celovitosti.

V uvodnem poglavju (Med konceptom in stvarnostjo) avtorica naredi prerez ekonomsko-političnih značilnosti socialističnega obdobja. Po letih planskega gospodarstva v drugi polovici štiridesetih let in tržnega socializma konec petdesetih in v šestdesetih letih je v sedemdesetih letih 20. stoletja decentralizacija države dosegla višek. Sedemdeseta leta so bila zlata leta samoupravnega socializma, kar je trajalo do ekonomske krize v začetku osemdesetih let, do uvedbe protiinflacijskega programa in ekonomske stabilizacije. Sicer pa je drugo polovico petdesetih let zaznamoval demografski prehod iz agrarne v industrijsko družbo, prevladal je namreč sodobni tip reprodukcije prebivalstva. To je bilo povezano tudi z deagrariizacijo in širjenjem gravitacijskih območij dnevnih delovnih migracij, kar je povzročilo uveljavljanje mestnega načina življenja tudi na podeželju. Za šestdeseta in sedemdeseta leta so bile poleg nizke izobrazbene ravni prebivalstva

značilne tudi migracije – zdomci so odhajali načasno delo v zahodno Evropo, Slovenijo pa je zajelo množično priseljevanje iz drugih jugoslovanskih republik. V sedemdesetih letih se je začelo tudi z vlaganji v manj razvita območja. Posledica gospodarskih in političnih ukrepov je bila (za današnje čase) izjemno nizka brezposelnost – leta 1980, ko je bila najnižja v socialističnem obdobju, je znašala komaj 1,3 odstotka.

V naslednjem sklopu se avtorica loti analize gospodinjstev in njihove potrošnje, kar je povezano s podatki o dohodkih, zaposlenosti ter stanovanjskimi razmerami. Od sredine petdesetih pa vse do konca sedemdesetih let se je življenjska raven slovenskega prebivalstva izboljševala – še najmanj to velja za kmečka gospodinjstva. V tem obdobju je naraščala tudi življenjska raven, kar je povezano z rastjo osebnih dohodkov in s tem kupne moči prebivalstva. Osebnih dohodkov so v tem času sicer konstantno večali, a so obenem rastle tudi cene življenjskih potrebščin. A pri osebnih dohodkih je treba biti previden: njihovo realno vrednost je

zmanjševala inflacija, ki se je pojavila že v šestdesetih letih, pereča pa je postala v sedemdesetih in še bolj v osemdesetih letih (konec osemdesetih let je prerastla celo v hiperinflacijo). V strukturi porabe dohodkov in potrošnji pa se je odražal materialni položaj prebivalstva. V vsem obravnavanem obdobju so slovenska gospodinjstva največji delež družinskega proračuna namenjala za osnovne življenjske potrebščine. Ne preseneča dejstvo, da so imela slovenska gospodinjstva v primerjavi z jugoslovanskimi za individualno potrošnjo na voljo več sredstev; to je bilo seveda sorazmerno z višino njihovih dohodkov. Poglejmo, kakšna je v košarici življenjskih potrebščin korelacija med gibanjem prihodkov in izdatki za hrano. Avtorica ugotavlja, da višja kot je raven dohodka, nižji so izdatki za hrano, kar pomeni, da so si v dobrih časih (višji dohodki) ljudje lahko privoščili več drugih dobrin. V osemdesetih letih, v času naraščajoče vsesplošne krize, je delež izdatkov za hrano začel naraščati, obenem je začela upadati njena kakovost – v obdobjih je opaziti upadanje potrošnje mesa, mlečnih izdelkov in sadja ter naraščanje porabe ogljikovih hidratov. Se pa ravno v tem času že začne govoriti o ekološko pridelani hrani. Nasploh veljajo osemdeseta leta v Jugoslaviji za leta stagnacije, kar je povezano tudi z inflacijsko spiralo. Je pa v obdobju sedemdesetih in osemdesetih let v Sloveniji in tudi Jugoslaviji naraščala zaposlenost prebivalstva – po deležu zaposlenih znotraj aktivnega prebivalstva je bila Slovenija tedaj v samem vrhu. Tudi po nekaterih drugih kazalnikih (število zdravnikov, število izdanih knjig) je bila Slovenija primerljiva s sosednjimi državami, je pa zaostajala npr. po opremljenosti s telefoni ali po deležu študentov.

V nadaljevanju je avtorica izpostavila nekaj vidikov družbene blaginje in kakovosti življenja slovenskega prebivalstva – stanovanjske razmere, zdravstveno politiko, pokojninsko zavarovanje in življenjsko dobo. V času socializma je vse bolj prihajalo do izraza rešeno stanovanjsko vprašanje kot eden izmed elementov družbenega standarda. Naraščalo je tako število stanovanj kot tudi njihova površina. Gradila se niso samo blokovska stanovanja, ampak tudi vrstne in atrijske hiše, v mestih je koncept sosesk (stanovanja, javni prostori, zelenice, prostori za športno-rekreacijske dejavnosti) nudil visoko kakovost bivanja. Če posplošimo, je imela stanovanjska izgradnja dva pristopa: načrtovana,

tehnološko napredna in strnjena gradnja sosesk v mestih ter razpršena, tehnološko zadržana samogradnja na podeželju. V tem smislu sta obstajala dva tipa stanovanj – lastno in najemno družbeno stanovanje. Značilnost stanovanjske politike v socializmu je bila, da je bil delodajalec hkrati tudi stanodajalec. Podjetja so imela stanovanjske sklade, iz katerih so črpali sredstva tako za izgradnjo družbenih stanovanj kot tudi za stanovanjska posojila za nakup oz. zidavo hiš. Večino sredstev so stanovanjski skladi črpali iz najemnin, ki pa so bile dolgo časa nesorazmerno nizke. Za današnje razmere presenetljivo je bilo dejstvo, da so najemna družbena stanovanja veljala za pravico, določeno celo v ustavi. Resnici na ljubo pa ta pravica ni bila dostopna vsem: po prednostnih merilih so bili te pravice deležni najprej višji družbeni sloji, pa tudi potrebni kadri in zaslužni posamezniki.

V času socializma je bilo za zdravje prebivalstva dobro poskrbljeno, kar je omogočal leta 1962 sprejet zakon o zdravstvenem zavarovanju. Le-to je postalo tako rekoč obvezno za vse, pravice iz zdravstvenega zavarovanja pa so se nanašale na zdravstvene storitve, nadomestila plač in povračila potnih stroškov ter na pravice do denarnih prejemkov ob rojstvu otrok in smrti zavarovancev. Doplačila (participacija) so bila predpisana za zdravlila in neobvezna cepljenja. Zasebna zdravstvena dejavnost ni bila dovoljena. Del sistema socialne varnosti je bilo tudi pokojninsko in invalidsko zavarovanje, tudi za kmečko prebivalstvo. V BDP je delež odhodkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje vse bolj naraščal, kar ne preseneča, saj je bilo razmerje med povprečno pokojnino in povprečno plačo zelo visoko, leta 1990 je celo doseglo količnik 0,92, minimalna pokojnina je bila bistveno višja od minimalne plače.

V šestdesetih in sedemdesetih letih je kupna moč prebivalstva naraščala tako za živilske izdelke kot tudi za nakup trajnih potrošnih dobrin (gospodinjskih aparatov, pohištva, televizijskih sprejemnikov in avtomobilov). Če pogledamo samo avtomobile: leta 1962 jih je imelo 6,7 odstotka gospodinjstev, leta 1991 pa že 93 odstotkov. Procese modernizacije je v Jugoslaviji zaznamoval tudi turizem. Prva leta zlasti izletniški, letoviški in sindikalni, kasneje še hotelski in vikend turizem, vse bolj atraktiven je postajal zdraviliški turizem, z razvojem prometa in

odpiranjem državnih mej pa tudi tranzitni turizem (jugoslovansko-italijanska meja je veljala za najbolj odprto med kapitalistično in socialistično državo). Z odprtjem brniškega letališča so bila Slovencem omogočena tudi daljša potovanja v tujino. V sedemdesetih letih prihajajo do izraza kmečki, kongresni inamping turizem. V osemdesetih letih je padanje življenjske ravni, ki je sovpadala s splošno in družbeno krizo, vplivalo tudi na razmere v turizmu. S procesi modernizacije in decentralizacije je tudi kultura postala dostopna najširšim slojem prebivalstva. Ljubiteljska kultura (med njimi npr. društva Svoboda) je stopala v ozadje, vse bolj je do izraza prihajala institucionalna kultura, pa tudi njo (in npr. kinematografe) sta ogrožala radio in televizija. Vzporedno sta – z vmesnimi krizami – naraščala tudi knjižna in časopisna produkcija.

V nadaljevanju se avtorica posveti predmetom vsakdana – notranji opremi, gospodinjskim aparatom, prometnim sredstvom, oblačilom in obutvi ter hrani in pijači. Analizira njihov razvoj, dosegljivost in uporabnost v vsakdanjem življenju. Med njimi izpostavi tedanje predmete poželjenja, nekateri od njih imajo danes kultni status – stol Rex, pohištvo Meblo, motor Tomos, kolo Pony, plašč Mura, pletenine Almira, da izdelkov živilske industrije, ki so bil del našega življenja (nekateri so še danes, a niso več slovenski) ne omenjam. Avtorica ugotavlja, da smo Slovenci leta 1980 trošili manj kot Avstrijci in več kot ostali prebivalci Jugoslavije. Ob koncu socializma se je Slovenija vse bolj oddaljevala od vzhodnoevropskih držav in ostalih jugoslovanskih republik, istočasno pa je zaostajala za zahodnoevropskimi trendi.

Pričujoča monografija je napisana večplastno in interdisciplinarno, bogati jo ogromno (statističnih) podatkov, ki pa jih je avtorica spretno analizirala in nato (primerjalno) sintetizirala, da je knjiga nadvse uporabna in ponuja zanimivo sliko našega polpreteklega vsakdana.

Marija Počivavšek

DA, naročam(o):

- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
www.zdc.si

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/index.php/zgodovina-za-vse/>

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopise in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi za dostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja; naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo *Zgodovina za vse*), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvlečkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Kolaž digitaliziranih razglednic, katere hranijo:
Osrednja knjižnica Celje, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani ter zasebna zbirka Domej

Zadnja stran ovoja:

Bartolomeo Nazari: Gian Rinaldo Carli, portret, 1749 (Musei Civici Veneziani)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si